

Строго секретно
Экз. 8

М Н Е Н Н Е

Лагерите

Изказвам голяма благодарност на приятелите:
Юри Драганов – председател на Общинския съвет, Перник;
Димитър Георгиев – секретар на БЗНС „Н. Петков“, Перник;
Малинка Петрова – член на БЗНС „Н. Петков“, Перник
за моралната и финансова помощ, която ми оказаха в
началото, когато обмислях и започнах написването на
спомените ми.

@ Цветана Джерманова, автор, 2011

Спомени от лагерите

Издателство „Фараго“
ISBN 978-954-2961-08-6

Цветана Джерманова

СПОМЕНИ ОТ ЛАГЕРИТЕ

**Издателство „Фараго“
София, 2011**

ЗА ЦЕЦА

Трудно ми е да говоря за най-добрата ми приятелка, не зная как да започна. Страхувам се, че няма да успея да кажа всичко за нея, за всичко, което преживяхме заедно. Запознаването ни стана през далечната 1963 година. Аз току-що бях започнала работа в ДАП „Товарни превози“, а Цеца беше на най-важното място в предприятието – секретарка на директора. Явно Гочев не беше събркал в избора си, защото в онова време, когато не се варяха кафета, а се работеше, тази длъжност беше най-трудната. Когато се обадише някое величие от Обединението, Цеца знаеше как да отговори и да излезе и от най-деликатното положение. Запознахме се при провеждането на едно културно мероприятие, където участвахме и двамата. Не зная как ще прозвучи, но ми се иска да бъде разбрана правилно от всеки, който прочете тези редове. Аз не допусках, че една толкова обикновена, толкова земна жена може да притежава такава магнетична сила. При нея и най-простите неща изглеждаха особено, от всичко лъхаше сигурност, човечност и доброта.

През годините нашата дружба укрепна, придоби истински смисъл. Ходахме на бригади в селското стопанство. Нашето предприятие „Държавно автомобилно предприятие“ – Перник имаше сключен договор за взаимопомощ с ТКЗС – село Извор, Радомирско. Какво ли не работехме на полето. Копаехме картофи, царевича, събирахме сено, а есен вадохме моркови, картофи и беряхме ябълки. Истинско удоволствие за мен, а и за моите колежки беше когато в групата беше и Цеца. Това значеше цял ден смях и веселие. През това време се запознах и със семейството ѝ – с Любчо и с децата. Познавам много щастливи семейства, но тук имаше нещо друго, което не може да се опише, то трябва да се усети...

През есента на 1968 година ходихме на екскурзия с Цеца до Унгария, с параход по Дунава от Русе до Будапеща. Ние бяхме толкова наивни и неопитни, треперехме и едва не припаднахме от страх, когато ни проверяваха граничарите, защото бяхме скрили по 20 лева в багажа си. В Будапеща стояхме 6 дни. През това време всички от групата ходеха по магазините

на пазар и купуваха какви ли не дрънкулки и парцали, а ние двете, понеже нямаше пари, ходяхме по парковете, черквите, музеите и разглеждахме красотите на града. Вечер на парахода ставаше нещо хем тъпо, хем смешно. Говореха само за магазините и си показваха кой какво е купил. Това подтикна и въодушеви Цеца и тя написа следното стихче. Прочетохме го само ден преди да си тръгнем:

*Попремина търговската треска,
ще влияем над-много и днеска
с подаръци дребни, но скъпи,
с физиономии убити и тъпи.
Ще похарчим левове и долари
и ще заспим сякаш сме заклани.*

Аз за първи път бях в чужбина, за мен това беше голямо предизвикателство. По-късно разбрах, че и Цеца не е ходила в чужбина, нямала право да напуска страната, но аз не знаех нищо. Двете работехме в едно и също предприятие – аз в Мошино, в „Товарни превози“, а тя – в дирекцията. Изведнъж разбирам, че съпругът ѝ Любчо е интерниран в едно село в Силистренско, защото е враг на Родината. Всички започнаха да странят от Цеца. А тези, които преди ѝ се представяха за приятели, започнаха да ѝ правят характеристики. Аз останах изумена. Не можех да повярвам и не повярвах, че Цеца и Любчо са врагове на народа. (Това ме накара да бъда по-близо и по-плътно до Цеца и децата ѝ.) По това време синът ѝ Иво беше абитуриент и заради интернирането на баща му не получи златен медал като отличник на випуска. Няма да забравя и абитуриентската му вечер. Не дойдоха нито роднини, нито приятели да го поздравят, аз бях единствената. Поздравих го с риск да пострадам. Същото стана и на новобранската му вечер – бяхме аз и братята на Цеца. Но тя и Любчо приемаха това за нормално и не упрекваха никого.

Годините минаваха. Цеца от „Транспред“ премина на работа в дирекцията на Автокомбината. Там работеше като завеждащ жалбите, нещо като днешната длъжност „Връзки с обществеността“ – една толкова подходяща за нея работа. Аз не познавам човек с толкова голям авторитет в цялото предприятие. Всички я обичахме еднакво. Това е, струва ми се, човек, който няма врагове. Еднаквото ѝ отношение към всички, независимо от ранга им, я издигаше в очите на хората. Това беше най-голя-

ното богатство на характера ѝ. Днес, като се опитвам да преосмисля живота на Джерманова и когато знам много неща за живота на семейството им: за лагерите, за трудностите, почти нечовешки в ония години, си мисля, че това не е бил в никакъв случай лек живот. Имало е всичко: и постижения, и огромен труд, преследване, ненавист и затвори. Толкова се различават отделните периоди от нейния живот. Цеца Джерманова е Човек с главна буква. Тя е необикновена с обикновените. Много е работила, много е постигнала, много се е борила, но и много се е радвала на самия живот във всичките му измерения.

Мила приятелко, благодаря ти, че те има!

Атанаска Костова

ар. Перник

УВОД

Пиша спомените си 19 години след рухването на болшевишката система. Посвещавам ги на внуците, на моите другари и приятели, с които прекарах три години и половина в лагерите „Босна“ и „Щурчето“. Пиша днес, когато първоначалната еуфория от промяната е забравена, успокоени са страстите. Без капка мъст в душата ми и с огромно желание това, което ние преживяхме, да не се повтори никога. Считам, че съм длъжна да разкажа за болшевишката система, която дойде в името на „свободата, братството и равенството“, но, вземайки властта, забрави за тези идеали. Нящо повече – и тази власт продължи да преследва, наказва, дори да убива малко останалите верни на тази идея млади хора.

Старая се да пиша главно за факти и мои лични преживявания. Излагам причините и следствията, защото зная, че при всеки конфликт има две страни и е редно да се знаят гледните им точки. Разказвам искрено и честно за моя морал, гражданско поведение и отношението ми към властта и съответно какво е провокирало тази власт 50 години да ме счита за свой враг.

СПОМЕНИ НА ЛЮБО

Своите спомени Любо пише през 1976 г. в с. Окорщ, Силистренско, където беше изселен. Сам, без право на работа, запълва времето си с писане на своята биография.

АВТОБИОГРАФИЯ НА ЛЮБОМИР ДЖЕРМАНОВ

*На съвременниците – едва ли...
На внуци и правнуци
оставям малко от себе си.*

17.10.1976 г. 21.11 ч.

с. Окорш, Силистренско

От много години се каня да напиша нещо за себе си, но както при всяко начало, все се явяваха причини за отлагане. Този вечер отхвърлям мързела и започвам.

Роден съм през тих мартенски ден на 1925 година, вечер. Може би затова орисниците са ми предrekli да бъда най-трудоспособен вечерно време, но не и през деня.

На майка ми съм четвъртото по ред дете, а на баща ми – седмото. Като най-малък седмократно усещах на гърба си немотията и мизерията, които се бяха настанили в нашия дом. Незабравими са и спомените ми от ранното детство (предучилищна възраст), когато през зимните месеци най-много помагах на майка ми да тъче платна и шаеци и накрая ги обливах със сълзи, защото след разпределението за ушиване за мен винаги не достигаше. Прилагах принципа „На всекиго според нуждите“. Едва когато започнах училище, социалните ми придобивки се увеличиха. Най-често имах право заедно с брат ми Васил да ползвам един чифт олинци (цървули). Но това беше възможно, когато учахме в различни смени. Когато бяхме една смяна, цървулите делях с мама. Панталоните и пуловерите, които носех, бяха от категорията „омалели“ на братята ми. Първият личен панталон от дох получих, когато бях в трети клас. Беше малко късичък, но аз не се смущавах, преливах от щастие и с огромно самочувствие се движех из салото.

Цялото ми детство е свързано с пасене на добитък. Конете, волове, кози, всички заедно, но с различните навици и нрави. Съгласен бях да карам на паша само 100 коня, 100 вола или 100 кози, но не и заедно. Само по един брой беше убийствено. Това е най-черният период от моето детство. Но това не значи, че не обичах тези животинки, напротив. Гордеех се с нашия вол Лишко, от който се плашеха и бягаха всички волове в село. Много обичах малката кобилка Видра, която ми помагаше при прибирането на козите. По-късно я предадох в ТКЗС. Хубав

спомен за нея има и съпругата ми Цеца. Незаличим е споменът ми за козлето Лена. Тя ме спаси от прииждащите води на реката. Бях заспал на дънера на една изсъхнала върба, в самото корито на реката. Усетих ритмично почукване по главата ми. Отворих очи. Пред мен беше козлето. Само след няколко секунди видях прииждащата река. Водата приближаваше към мен, шумеше силно, влачеше клони, тръни и камъни. Едва успях да се измъкна. Водният стълб беше над един метър. Козлето ми се отплати за грижите, които полагах за него. С добитъка се разделих, когато завърших прогимназия, но ме ангажираха със земеделието. Оран, сеитба, коситба, жътва и вършитба. Това бяха задълженията ми. Земеделската работа също не е лека. Добре помня 1942 г., когато без почивка жънах 36 дни. Приключих страшно уморен, с подути ръце. Последва прекарването на снопите, вършитбата, която също е напрегатна и тежка работа. Тежка беше вършитбата, особено когато вършеехме с коне и когато продължаваше повече от 15 дни. Но освен със спомените ми за тежкия непосилен труд, детството ми е изпълнено с прекрасни преживявания с братята и сестрите ми. От тях научавах стихотворения, песни, вицове и знаех повече от моите съученици.

След завършване на прогимназията имаше общо мнение да продължа да уча по-нагоре. Братята ми работеха в Перник и София и настояваха да продължа в някое механотехническо училище. Брат ми Крум предложи това да бъде в София и баща ми се съгласи. Бях много щастлив, но, унесен в селската работа, пропуснах срока за записване. Когато отидохме с баща ми в София, разбрахме, че бройките са попълнени и не могат да ме приемат. Оставаше ми есента да опитам в гимназията. Разочарован се прибрах на село. Освен това баща ми взе да умува дали може да ме издържа в гимназията. Таксата от 1800 лева му се виждаше непосилна. „И един вол да продам, таксата няма да покрия“, казваше той. Колкото по-близо идваше есента, толкова по-упорито баща ми се отказваше. Някъде около 1 септември окончателно заяви, че няма да уча и следва братята ми да ме вземат да уча занаят. Това решение ме съсипа. Поболях се, изпитвах срам, защото мои съученици с по-слаб успех продължаваха образованието си, а ние, отличниците Велин и аз, оставахме в село. Отчаян, угнетен, спрях да говоря, не се хранех и по цели нощи не заспивах. Здравословното ми

състояние разтревожи родителите ми и ме заведеха на лекар в Перник. Лекарят ме прегледа, разговаря с мен и ме оскуражи. Сестра ми Цветанка най-добре ме разбра и ми помогна. Тя с плач убеди баща ми да се съгласи да уча и той се предаде. Опитах в София в III-та мъжка гимназия, където учеха и други момчета от моето село. Едва на 16 септември получих съобщение, че не ме приемат. Опитах в гимназиите в гр. Перник, но и оттам ми отказаха с мотив, че районът ми е в гр. Трън. Чак след 20 септември се записах в Трънската гимназия, чрез родителството. Не бях много очарован. За първи път се отделях от родителите си. Квартирата и съквартирантите не ми харесваха и едва изкарах първия срок. През ваканцията баща ми ходи в Перник, търси познати и приятели и уреди втория срок да продължа в Пернишката гимназия. Тук се чувствах много добре. Бях заедно с брат ми Васил. Той работеше в машинна служба, често се срещах със сестрите ми и с много приятели от нашия край. Бях напълно удовлетворен и учех с мек. Преместването ми съвпадна със световни събития, които засегнаха и България. Започна Втората световна война. Народът ни се раздели. От една страна, управляващите и тяхното обкръжение бяха на страната на Хитлер, от друга страна, селяните, работниците и интелигенцията бяха за съюз с антифашистката коалиция. Това разделение се чувстваше и в гимназията. Съществуваха организациите „Бранник“ и „Легионер“. Те бяха изградени по подобие на младежите фашистки организации в Германия и Италия и бяха на страната на Оста Рим, Берлин и Токио. Съществуваше нелегално Работнически младежки съюз – РМС. Аз членувах в тази организация. През 1942 година бяхме разкрити и последваха арести, съдебен процес и изключване от училището. Аз попаднах между изключените, защото въпреки заповедта на директора на гимназията присъствах на процеса на моите другари. Имам скъп спомен от напускането. Пак с баща ми отидохме да получа отпускното свидетелство. Използвах малкото време и влязох в бившата ми класна стая и от катедрата с кратко слово се обърнах към съучениците ми. Всички останаха изненадани, защото се криеше нашето изключване и наличието на ремсова организация. Станаха на крака. Един от съучениците ми изрази съчувствие. Пожела ми кураж и успех. И изведнъж едно мощно „ура“ огласи стаята. 40-те младежки гърпа разтресаха сградата. Баща

ми се изненада, трогна се и се разплака. По-късно, като родител, разбрах защо е плакал баща ми. С отпускното свидетелство и ново ходатайство се записах в Първа Софийска мъжка гимназия. Там се сдружих и станах близък приятел на двама съученици близнаци евреи. Те напуснаха гимназията, когато започна преследването на евреите. Аз се изказах гласно против тяхното изключване. Веднага уведомили директора и след една седмица тихомълком изключиха и мен. Това изключване беше по-жестоко, нямаш право да уча в нито една гимназия в страната. Не можах да завърша 10-ти клас. На следващата година намерих познат, роднина на секретаря на Пернишката гимназия. Секретарят ми издаде удостоверение с бележките от 9-ти клас и така се записах в Софийското минно-теоринеско училище. Преди да завърша първи срок ни разпуснаха заради войната. Аз останах в Перник и започнах работа в мината. Имаш много приятели, прогресивни младежи, които предпочиташа да бъдат миньори вместо войници. По същото време в нашия район се разгърна партизанско движение. В града се подвизаваха нелегални младежи с надеждата да се включат в партизанските отряди. Такива мои приятели бяха Иван Русиманов, Георги Павлов, Васил Митов и др. На Русиманов и Павлов предоставях квартирата си. Спяхме на едно легло, деляхме храна, споделяхме мечти и тайни. След 9-ти септември 1944 г. Русиманов започна работа в ЦК на БКП, Георги Павлов стана министър, а Васил Митов – н-к на МВР – Перник. Русиманов ми остана верен приятел, помага ми в тежки моменти.

След 9-ти септември продължих образованието си в техникума, членувах в РМС, избран бях в ръководството като сътрудник на ОК на РМС и имах много приятели. Дипломирах се и започнах работа в мини „Черно море“. Там отбих военната си служба. В мината работих близо 4 години, започнах като помощник на главния маркшейдер Фердинанд Петров от с. Мърчаево, Софийско. Той беше с 12 години по-голям от мен, с 12 см по-висок и 12 пъти по-добър като специалист-маркшейдер. Много работници от мината не го харесваха, но за мен той беше най-добрият, най-съвършеният специалист и аз го ценях и уважавах. Може би защото бяхме от един край, той ме прие много топло. Учеше ме и ми помагаше да овладя професията. Опознахме се, сдружихме се и работихме заедно до моето напускане. На него дължа миньорската си закалка. Аз топлова

много го харесвах, че почнах да му подражавам. Уших си дрехи като неговите и, когато вървяхме заедно, хората ни вземаха за братя. Дори съпругата му Тончето не можеше да ни различи. Спомням си как един ден ме настигна, хвана ме под ръка и, когато се обърнах, тя се изненада и започна да се тухка и извинява. Разказахме случката на Феник и много се смяхме. Винаги, когато се срещаме, си припомняме тази случка. Дружбата ни продължи и след напускането на мината. Включиха се и семействата ни и имаме скъпи спомени и преживявания.

Имам незабравими спомени и от един друг нашенец – д-р Асен Андонов от гр. Радомир. Още с пристигането ме прие в дома си. Живяхме заедно повече от една година. Когато докторът се ожени, отидох на обществено. Общото ни съжителство се оказа много полезно за мен, защото д-р Андонов ми беше брат, приятел и учител. Той притежаваше огромно човешко сърце, дружелюбие и отзивчивост, много знания и богат житейски опит. Медицина беше завършил в Белград, Сърбия. Дружел със сръбски антифашисти. Говореше често за студентските си години, споменаваха имена на приятели и другари, но аз с интерес гледах портрета на едно момиче, нещо като пощенска картичка, на която се четеше клетва или обещание:

*Че боричемо и че победичемо
Нечемо коленичимо!*

Момичето било убито като партизанка.

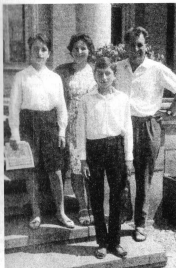
По време на престоя ми в мина „Черно море“ успях да пропагитирам родителите ми да ми гостуват. Първо доведох мама. Тя беше на 66 години и за първи път пътуваше толкова далеко и толкова дълго. За първи път виждаше море. Гледаше всичко с интерес и се радваше на морето. Беше щастлива, че е видяла „свет“ и аз бях доволен, че ѝ доставих малко разнообразие и радост. Баща ми дойде малко по-късно. Първо го разведох из гр. Бургас, после дойде и на мината. Влезе и в рудника, но бързаше да излезе, страхуваше се от пропадане на галериите. Страхуваше се и от морето, не пожела да се разходи край брега, дори ръцете не посмя да си намокри с морска вода, нещо което майка ми направи с любопитство.

Напуснах мината заради поведението на нечестните ми хазаи – Тотка и съмнителния ѝ съпруг Кирчо. Беше 22 юли 1950 година.

Този съмнителен Кирчо се оказал доносник и информирал милицията, че в дома му се крие непегален. А истината била много проста. Приятел на Любо от нашия край пристигнал в мината и разчитал, че ще му намери някаква работа. Любо го посрещнал, предложил му квартира и се опитал да му помогне. Но бдителните очи на ДС дебнели непрекъснато. Арестуват Любо и за негов късмет го пращат в МВР в гр. Брезник, в чийто район влиза и селото на Любо Бегуновци. Там по това време началник е негов приятел и съученик Велин Цакманов. Любо е държан в килиите на ДС повече от един месец и накрая Велин го освобождава, като записва, че арестантът е тежко болен. Така, с помощта на риска на своя приятел, Любо се отървава от лагера.

Това е част от автобиографията на Любо, която той пише през 1978 г., като интерниран. Съобразявал се е с положението, в което се намира, умишлено не се докосва до най-важните части на своя живот. Страхувал се е от внезапен обиск и от изземване на написаното. Пише повече за детските си години, за живота му на село, за близките си и за всичко, което му е било мило и скъпо и като интерниран му е липсвало. Не посочва причините за изселването, за идеите си, за приятели и съидейници, за отношението на властта както към него, така и към цялото ни семейство. Не пише нищо за любовта ни, а тя беше толкова чиста и свята. Не споменава нищо за децата, които обичаше и на които се радваше. За семейството ни се е ограничил в следното: „Доволен съм, че по-голямата част от скитанията ми бях с цялото семейство и по-лесно понасяхме напастите. Семейството ми е добро и кристално чисто. Това е най-големият капитал, който имам. Особено щастлив съм днес, когато и двете ми деца са студенти. Обичам семейството си и се гордея с него, но те с мен едва ли?“. Това съмнение изразил, защото беше разбрал, че служители на ДС се опитват да настроят децата срещу нас. Внушаваха им, че за тях важи поговорката „От какви лоши родители какви добри деца излизат“ и че те трябва да се откажат от нас. Разбира се, децата ни не се повлияха от тези внушения, а споделяха всичко с нас, подкрепяха ни и понасяха спокойно всички страдания.

Това написа и остави Любо, аз продължавам със себе си и със съвместния ни живот, който не беше лек, но бурен, смислен и красив, такъв, какъвто го разбирахме и харесвахме.

ДЕТСКИ ГОДИНИ В БАЩИНАТА КЪЩА

Родена съм също през месец март 1928 год. в село Лесковец, Пернишко. Едно малко селце, отстоящо на 14 км от Перник, тогава наброяващо 400–500 жители, а днес – по-малко от 60. Нашето семейство се състоеше от 6 члена: мама, баба, татко, аз и двамата ми по-малки братя Максим и Васил. За дядо имам смътни спомени. Водеше ме винаги със себе си и най-често отивахме в кръчмата. Купуваше ми бонбони и аз кротувах, докато той разговаряше с други хора. Почина през

1933 год. Била съм петгодишна и не помня погребението му.

Мама, баба и ние децата живеехме на село, а баща ми – в Перник, където имаше железарска работилница и при нас идваше само в неделя или на празник. Баба чувствахме за глава на семейството ни. Тя ни беше баба по майчина линия и към нас се отнасяше като към собствени деца. Обичаше ни, но не ни пазеше. От малки ни научи на труд. Възлагаше ни всякаква работа и от ранна възраст помагахме в домашната и земеделска работа. Баба беше властна жена, много работлива, честна, справедлива, но и голяма присмехулница. Нямаше в селото човек, на който тя да не е приканила нейно име – този патрав (кривокрак), онзи шашав (разноглед), а аз бях будала, помиярка, лингурка и т.н., все от този род. Тя ръководеше цялата работа вкъщи. Татко я ценеше и уважаваше. Винаги казваше, че тя командва тук на село и винаги искаше мнението ѝ, когато предприемаше нещо да прави. Към мама татко беше нежен и грижовен. Ние децата чувствахме тези топли взаимоотношения и бяхме спокойни и щастливи. Аз и баба спяхме в една стая, на едно легло. Всяка вечер, независимо от дневните ми преживявания и белите, които правех, аз се гушках в прегръдките ѝ и така заспивах. Беше безгрижно и щастливо детство. Тя оказва най-голямо влияние върху формирането на характера ми. Харесвах я как работи, как се държи с хората, имаше собствено мнение по всички въпроси и вземаше категорични решения. Тя прилагаше собствен метод при възпитанието ни. Не ни забраняваше нищо, но винаги ни предупреждаваше какво ни очаква, ако не я слушаме. Така от малка свикнах с изискванията и знаех какво трябва да правя и какво ме очаква, ако не сплушам. Понякога проявявах своеволия. Казвах си – най-много да ме набият – и правех това, което ми харесваше. Не се оплаквах от последствията. Този начин на възпитание ми помогна да стана по-отговорна и по-критична към себе си – все качества, които ми помагаша в живота. Не съм груба присмехулница като нея, но леката ирония не ми е чужда. Спонтанно я ползвам и вкъщи. До днес помня бабините указания и нареждания: „Седи мирно, оти я и при госке биеш“ или „Ако видим, че нещо чуждо си довлекла дома, ръцете че ти отрежем“. Друг път казваше: „Оти нещо не довлечеиш, а само извлечеиш от къщи“. „Учи, та да не тураш палец като мене“ и т.н. Много страдаше, че не може да се подписва. Когато аз започнах училище, тя заедно с

мен научи азбуката, подписваше се, но не пожела да продължи. Когато поотраснах и ние младежите вечер се събирахме в читалището, тя пак негодуваше: „Това свърталището (така наричаше читалището) до арно нема да ви докара. Не може мъжко и женско да сте се заедно и да нема лош край. Мъжко и жената не може да са приятели. Мъжко е като куче, умилкуе се около тебе и не знаеш, кога че те дръсне (ухапне), а вие женските треба да си отваряте очите и да бегате от мъжкото като от огън“. Все в този дух. Вечер тези нейни приказки предавах на моите приятели, смеехме се, те се шегуваха с мен, но аз не ги забравих. В живота си често ги повтарях.

Майка ми беше тиха и кротка жена. Като единствено дете и отглеждана с много обич и внимание тя предаваше тези чувства и на нас. Беше мила и грижовна майка и най-важният човек в семейството ни. Тя ни научи да обичаме книгите. Мечтаеше да ни види образовани хора, честни и почитени българи. Татко идваше при нас в село в неделя или на празник. Очаквах го с двойно чувство. Радвах се за подаръците, които ни носеше, главно продукти за ядене, но и със страх, че баба и мама ще изпълнят заканите си да му разкажат за моите лудории през седмицата. Той пристигаше в събота вечер. Ние децата, измити и преоблечени, го посрещаме на вратата, целувахме му ръка. Той подаваше пълната раница на мама и доволен казваше: „Браво, колко послушни дечица!“. Баба се обаждаше: „Море, що им знае лулето на тия, ако сега се гушат като гладни поганци“. Мама отваряше раницата и винаги изваждаше бял хляб, халва и салам. Вечеряхме и лягахме да спим. Сутрин ставахме след осем часа, закусвахме и след това татко започваше: „А сега кажете кой какви бели е правил през седмицата и сега трябва ли да се наказваме?“. Ние тримата мълчим. Баба пак се обажда: „Нема защо да ги наказуеш, они си получили тайно, кога требеше, сега не ги задавай“. Отдъхваме си, напрожението падаше и татко нареждаше: „Изметете двора, почистете кошарата, полейте и окопайте дръвчетата, съберете камъните в двора и градината“ и още много други задължения. Ние не се плашихме, знаехме, че това ще продължи до обяд и след това сме свободни. Такава беше неделната програма години наред.

Започнах училище, от първи до четвърти клас учих в село. Бях много щастлива. Деца, игри, зачакки, кратки сбивания, но

всичко искрено, плод на детското ни въображение и вътрешна необходимост. С ученето нямаш проблеми. Бях една от добрите ученички и се състезавах главно с момчетата. Учителката ни, госпожа Загорова, беше млада и красива жена, от Великотърновския край. Пристигна в село заедно с цялото си семейство – съпруг и двете ѝ деца Здравка и Драгомир, на наша възраст и учеха с нас. Може би затова госпожата се стараваше да ни дава знание и да ни изгради като личности. Тя първа ни заговори за вредата от пиенето и пушенето. Създадохме въздържателно дружество, абонира ни за вестник „Въздържателиче“. И, въпреки че във всяка къща се вареше домашна ракия, смея да твърдя, че останахме трезвеници и до днес.

Както вече споменах, по всички предмети се представях добре, но по ръчен труд бях най-зле от всички съученици. Майка ми се срамуваше от моята работа и не посещаваше изложбите, които правехме в края на учебната година. Момчетата ми се надомиваха, развяваха моите ръкоделия и казваха, че съм „леворъкава“.

Детските години на село са едни от най-хубавите в моя живот. Бях здраво, весело и открито момиче, вечно усмихнато, за което майка ми ме кореше: „Стига си се лезило (усмихвала) на всеки срещнат, че те помислят за „алипава“ (ненормално)“. Не я разбирах, чудех се какво трябва да променям в поведението си, защото всичко, което вършех, излизаше от мен, от сърцето и душата ми. Това бяха потребностите ми за общуване с хората. Обичах съучениците си. Радвах се на всеки срещнат, не подбирах приятелите си – момчета или момичета, бедни или богати, по-малки или по-големи, всички ми бяха приятели. А бях единственото дете, което свободно дружеше с циганските деца. Свободно ходех из цялото село и единствена бях али-зала във всяка къща. Но през този период имах и едно много тежко преживяване, което не съм забравила и до днес; макар че го оценявам по друг начин. Не знаех дали майка ми искаше да намали моята самонадеяност или казваше истината, просто един ден като ни гледаше каза, че братята ми са хубави, а аз грозна – ноят ми бил лош. Уплаших се, онемях, прибрах се в стаята си, гледах се в огледалото и не разбирах защо съм грозна. Имах всичко, както и другите хора. Прекарах целия ден затворена с единствената мисъл, която ме терзаваше – децата вече няма да искат да играят с мен. Никой от домашните не

разбра моите преживявания. Единствена баба вечерта при лягане ме попита: „Ама оти си толкова кротка?“. Разплаках се и обясних какво ми е казала мама. „Да ти яде ушите, дете нема грозно, оно е грозно само кога не слуша, и ти си грозна само когато правиш бели.“ Така баба прие моята тревога, прегърна ме и аз я почувствах като най-близкия човек. Опитах се да се успокоя, но не успявах. Станах по-мълчалива и плаха, наблюдавах поведението на другите към мен, но за моя утеха не забелязах промяна. Възрастните, съучениците ми и най-важно бабаляният не бяха променили отношението си към мен. Постепенно свикнах с грозотията си и говорех свободно за този си недостатък, но винаги подчертавах, че грозните хора са по-умни и по-способни. По-късно започнаха да се вглеждат в очите ми. „Не лъжи, по очите ти познаваме, че ти си направила белата. Очите ти показват, че, или ти си, или знаеш кой е нарушителят.“ „Очите ти показват, че си влюбена“, ми каза една приятелка и аз с голямо огорчение разбрах, че не мога да пазя тайни и намразих очите си. Но и с този си недостатък свикнах.

Прогимназиалното си образование продължих в с. Батановци, на четири километра от с. Лесковец. Записах се в пети клас, без да питам родителите си. Когато съобщих на мама, че съм ходила в Батановци, тя само ми направи забележка, че не съм се преоблякла, а съм ходила като мърла в чуждото село. Ние, деца на 12-13 години, тръгнахме да опознаваме света. За нас всичко беше ново и непознато. Нови съученици и учители, много нови изисквания. Аз живеях в горния край на селото. Тръгнах първа, а след това от къща на къща събуждах децата, събирахме се и продължавахме. Три години всяка сутрин в 6.30 часа излизах от къщи, събирах децата, изминавахме 4 км пеша и около 7.30 часа бяхме в училището. Учебните занятия продължаваха до 13 часа и отново ни предстоеше връщане пеша 4 километра. Особено скъпи са ми тези години. Наситени са с хубави лични преживявания, пред които трудности и умората бледнеят. При студ и пек, при дъжд, бури сняг и виелици ние бяхме на път. Недобре обличени, недобре хранени. Сутрин една филия хляб, намазана с мас, поръсена със сол и червен пипер, някоя ябълка, шепца орехи или сушени сливи. Това беше храната ни до 14 часа, когато се връщахме вкъщи. Но бяхме млади и не се отчайвахме. Трудностите ни предизвикваха, ставахме по-упорити, по-сговорни и по-ам-

близозни. Изградихме много добри взаимоотношения. Пред трудностите всички различни отстъпваха място на дружбата, взаимопомощта и приятелството. Помня протегнатите ръце, които ме измъкваха от преспите и които ме поддържаха при преминаването на придошлата река. Помагахме си и ставахме все по-близки. И това се чувстваше. В училището имахме две паралелки 5-ти клас. В „а“ клас бяха деца само от Батановци, а „б“ бяхме сборна паралелка от селата Лесковец, Планиница, Черна гора, Бяла вода и няколко деца от с. Батановци. Нашата лесковска група беше най-голяма и почти всички бяхме добри ученици и доминирахме в класа. Учениците от Бяла вода бяха кротки и неувверени. Тези от Черна гора бяха по-папави и често предизвикваха скандали и побойци с нашите момчета. Аз винаги участвах в тези побойци. Първо, защото по принцип винаги бях на страната на моите съселани и второ, в групата имах трима братовчеди и не можех да не им помагам. Разбира се, носех си последствията. Случваше в училище сама да се срещна с тези момчета и те ме биеха или щипеха. Но аз не се оплаквах. Не се клеветяхме. Сами уреждахме взаимоотношенията си. Аз не се оплаквах и въщи. Още в първи клас баба ми ме беше предупредила. „Ти си задорица и ако те бият, значи си го заслужила.“ Знаех, че не можех да очаквам подкрепа и все трябваше да се справям сама. И така цял живот. С моите проблеми не съм обраменявала никого. Спорните въпроси решавах веднага и нищо не носех въщи. И в това училище няхах проблеми с учението. Бях една от първите в класа. Учителите се отнасяха добре към мене. Дружех с всички момичета от двата класа, чувствах се свободна, горда и щастлива. Но имах и един непредвиден инцидент в училището.

Една сутрин поисках от съученичката ми Иванка един кръст. Тя, като дъщеря на свещеника в Батановци, носеше по няколко кръста на врата си. Отказа ми и напомни, че на Тодорседен, ако ходя на черква, ще получа кръст. Заявих въщи, че ще постя и ще ходя да се пречистя. Баба ми се скара. Напомни ми нейното правило: „Кога има ях, кога нема трай“ и не разреши никакви пости. В нашето село няхахме черква и няхахме никакви религиозни навици. На Тодорседен закусих със свинско месо и отидох на черква. Два пъти се черкувах и получих два кръста. Показах кръстовете на съученичката ми, като ѝ заявих, че не съм постила, че съм яла спържа и два

пъти съм приела причастие. Тя беше предала всичко на баща си, който по това време ни преподаваше вероучение. Заместваше нашия учител, който беше мобилизиран. Свещеникът в първия следващ час попита: „Кой е ял спържа и се е пречистил?“. Всички мълнахме. Повтори въпроса. Тогава станах и си признах. Веднага ме изгони навън и ме предупреди, докато той ни предава, да не посещавам часовете му.

Аз спазих тази забрана, но тя не продължи дълго и никой не разбра за това наказание. Навярно свещеникът не беше запознал учителите и директора с моето поведение.

В края на учебната година, преди завършване на 7-ми клас, класният ни наставник, г-н Стаменков, ме предупреди, че ако искам да получа диплома, трябва да дойде баща ми в училище, без да пояснява защо. Пак тревоги, припомних си всички щуротии, в които бях участвала, но не откривах основателни поводи. Тревогата се засилваше от факта, че викаха само моя баща. Мислех си, че нещо съм направила. Чудех се как да съобщя на баща си. Сподепих с мама, но тя беше категорична. „Оправяй се сама, баща ти няма да си остави работата заради твоите безобразия!“ Повече никой не разговаря с мен. Но независимо от първоначалната реакция мама беше казала на баща ми, че го викат в училището и той пристигна. По това време баща ми пътуваше с мотоциклет. Пристигането му не остана незабелязано. Всички момчета се събраха около мотоциклетата, а аз се скрих в стаята на чистанките. Прибра ме майката на моята съученичка Василка. Планех и я молах да не казва, че съм при нея. Треперех от страх и очаквах всеки момент да ме потърсят и привикат в дирекцията. Но това не се случи. След 10 минути видях, че баща ми запали мотора и си отиде. Никой не ме потърси. Нито директорът, нито учителите споменаха за срещата с баща ми. В неделя, когато пристигна баща ми на село, отново страх и треперене, но пак мълчание. Едва в понеделник мама усмихната ми съобщи, че викали баща ми и препоръчали да продължа образованието си. През целия период на моето учение никой от родителите ми не беше идвал на родителска среща. Разписваха бележниците ми, но нищо хубаво не ми казваха. Ученето ми било задължение и не трябвало да ме хвалят. Но оценката на класния ми явно ги беше зарадвала, защото мама усмихната ми съобщи, че ще продължа учението по-нагоре. Баба се прекръсти и благодари

на бога, че най-после се намери арен човек, който да каже блага дума за мене. Доволна, радостна, щастлива напуснах училището в с. Батановци и тръгнах с нови мечти и очаквания към бъдещето.

Днес, когато пиша тези спомени, се питам какво по-различно от моите връстници правех, че родителите ми бяха недоволни? Изпълнявах задълженията си, бях добра и примерна ученичка, върших всякаква работа, която ми възлагаша възрастни. Внимателна и дружелюбна бях с всички. Единственото, което исках, бе да играя на двора с децата, а в махалата нямаше такива. И аз отивах на площада напред селото, където се събирахме повече деца и играехме до късна вечер. Не харесвах новата ни къща, която беше на края на селото. Най-близо до нас живеяха 4 цигански семейства, но ми беше забранено да играя с децата им. А те ми бяха интересни. Гледах как са облечени, ходеха винаги боси, немити и чорпави, а аз с най-голям интерес слушах, когато се караха възрастните циганки. У дома никога не е имало кавга между мама и баба. Те единствено се караха на нас децата. Думите, които си разменяха циганките за мен, бяха непознати и когато ги повтарях възрастни, отново ми се караха. Друга моя слабост беше, че на обяд, след като свършихме училище, не се прибирах възрастни, а отивах в домовете на братоумените ми Ангел и Борислав и обядвах с тях. Караха ми се, но аз продължавах. Заплашиха ме, че ще ме вържат и ще ме водят вързана на училище. Тогава аз спрях да ходя по къщите и започнах да каня децата у дома. Но наново изникнаха обвинения и въпроси: „Защо газите тревата, защо пускате водата, защо берете джанки, защо кършите плета?“ и още детски въпроси, на които не отговарях, защото ми се играеше. А ние в действителност с радост се търкаляме по зелената ливада, пръскахме се с вода от чешмата и искрено се смеехме на мокрите си физиономии. Бяхме млади и за нас беше естествено да прескочим плета вместо да ходим до портата. За това наше поведение не се упрекваме и днес. Разбирам, че възрастните не одобряваха поведението ни, защото не се съобразявахме с нашите младежки потребности. А ние бяхме просто здрави, добри и искрени селски деца.

ГИМНАЗИЯТА В ПЕРНИК

Решението да продължи образованието си беше взето единодушно. Но изникна въпросът в кое училище ще учи. Баща ми настояваше в Стопанското за шивачка. Аз не приемах, но пред татко мълчах. Пред мама и баба се заканвах, че ще се запиша в Радомирската гимназия и ще пътувам с братовчед ми Ангел. Мама отговаряше, че това баща ми ще реши, но накрая баба в неин стил реши въпроса. В началото на месец септември догнх разговора им, когато баба го предупреди, че от мен шивачка няма да стане. „Оно за тоя занаят требе седене, а на нашето му дай лингяне. Оно не че копче да си зашиве, а ти сакаш да ти е шивачка. Това нема да стане“, беше категорична баба. Баща ми имаше свое изстрадано правило, според което човек може да бъде свободен и независим, когато сам си изкареа хляба, а това става като упражнява някакъв занаят и настояваше за спазване на това правило. Баба също не се отказваше от своето виждане, накрая го предупреди, че ако остана на село може да се „замомим“ и те няма какво да правят с мен. Това нейно становище се оказа убедително и след една седмица баща ми каза, че ме е записал в 8-ми клас на Пернишката девическа гимназия.

Есента на 1942 година започнах училище в Перник.

Първите две години бяха най-тежките от целия ми ученически живот. Заедно с мен тук продължи образованието си и брат ми Максим. Попаднах в нова, непозната среда и имах много задължения. Тук беше половината от семейството ни и аз бях домакинята. Трябваше да свиквам с характера на баща си, да опознавам съучениците си, да уча и да изпълнявам изискванията на учителите. Баща ми разпореди, че освен ученето трябва да върша и домакинската работа, свързана с приготвянето на закуска и вечеря за тримата. Обядвахме в гостилницата на нашия съсед чичо Христо. Изрично ме предупреди, че ако не се справям със задълженията или си намаля успеха, да си заминавам направо за село без да се оправдавам. Живеех със страх да не сбъркам нещо в дома. Бях подтисната и без самочувствие. Движах се по правилото: вкъщи, на училище, вкъщи и нищо друго. Времето от 1942 до 1944 година беше тежко за целия български народ. Втората световна война беше обхванала почти целия свят. Българското правителство се присъедини към Оста Рим, Берлин и Токио. Предостави свободен коридор на Германия и я улесни при окупацията на Гърция. В Радомир изградиха летище и оттам калятаха самолети и бомбардираха Белград, който отказа свободното преминаване на германците през Сърбия. В отговор на тази наша политика съюзниците и главно Англия започнаха масирани бомбардировки на наши градове и стратегически обекти. Влоши се и вътрешното положение в страната. От пазара изчезнаха много стоки. Въведоха купонна система. Първо за хляба и хранителните стоки, а по-късно кризата обхвана цялата ни икономика. По това време силно ме впечатли поведението на група занаятчии, между които и татко, които поеа издръжката на един самотен, болен и немощен старец евреин. Не позволиха изселването му. Редуваха се и през седмица плащаха на чичо Христо храната, консумирана от този старец, който благодарение на тази помощ дочака края на войната. Тази помощ не беше продиктувана от политически пристрастия, а беше в резултат на човешката солидарност, взаимопомощ и човешко достойнство. В училището също се чувстваше напрежение. Голяма част от учениците членуваха в младежките организации „Легиони“ и „Бранник“ и подкрепяха фашистката политика на Хитлер и Муссолини. Друга част, между които и аз, не членува-

хме в някоя организация. Много добре помня поведението на тези организации. Повечето от легиснерите бяха в последния курс на гимназията, млади, силни момчета. Движеха се на групи и пееха: „Ний ще литнем срещу Англия“. Страхувах се от тези младежи. Говореше се, че са побойници, националисти и са въоръжени. По това време нямаше сбивания в гимназията между различните организации.

„Бранник“ беше чисто военна организация. В нея членуваха момчета и момичета, облечени в специална униформа и по подобие на хитлеристката младеж се поздравяваха с вдигната дясна ръка и изговаряха: „За България!“. Клубът им беше на нашата улица, в къщата на чичо Рахо – еврейн, приятел на татко. Взеха му къщата и го интернираха. Бранниците се събираха главно вечерно време, палеха огньове и пееха:

*Рим, Берлин и Токио,
евреи във борбата,
скоро ще наложат
нов ред на земята.*

Признавам, че и аз исках да членувам в тази организация, но когато споделих това с баща ми, той ми забрани категорично и допълни, че неговите деца няма да участват в заговори срещу Русия. Той беше открит русофил и такъв си остана до края на живота. Не се усъмни в руската победа по време на войната, дори и когато Червената армия отстъпваше. Признаваше Сталин като голям ръководител и казваше, че с руския народ може да се справи само човек като него, със силна ръка. Не приемаше комунистическата идеология. За комунистите казваше, че са мързеливци и мислят само за власт. След 9-ти септември 1944 год., при един разговор със свой приятел комунист, не знам по какъв повод каза: „Вие комунистите имате акъл само когато сте в опозиция, вземете ли властта, си сменят акъла, като че ли си сменят шапката и я хвърлят“.

Срещу нас, нечленуващите в „Бранник“, се упражняваше голям натиск. Всеки понеделник лично директорът Димитров, заедно с наша съученичка от щаба на „Бранник“ ни разпитваха, искаха да узнаят причините за нашето неучастие в организацията им. Аз казвах, че съм много ангажирана въкъди и нямам свободно време за странична дейност. С всеки изминат ден положението в страната ставаше по-лошо. Започнаха бомбардировки над София, Дупница, Враца и Русе. Животът стана

тежък и несигурен. Накрая училищата в страната прекратиха учебните занятия. Всички ученици се завърнахме по родните си места. Последва евакуация и на градското население. Градовете запустяха, а в селата нахлу една свежа вълна от млади хора, които носеха в себе си жаждата, порива и желанието да изградят нов, по-справедлив живот. В помощ на съюзниците в нашия район се създаде партизанско движение и вече по-свободно се говореше за края на войната. Аз също си заминах за село и бях безкрайно щастлива. Бях сред естествената си среда, заедно с близки, приятели и другари. И въпреки че връзките ни през тези две години бяха поразхлабени, много скоро старото ни приятелство и доверие беше възстановено. Отново бяхме единната, свободна и весела дружина, позната от времето, когато учехме заедно.

„СВЪРТАЛИЩЕТО“

По време на евакуацията ни на село всички младежи се събирахме в читалището и то стана вторият ни дом. Носехме дърва от въщи за затопляне на салона. Аз крадах от въщи газ за лампите, тъй като селото ни не беше електрифицирано. Смях и весели провиквания раздираха нощната тъма и показваха, че тук кипи нов живот. Много често при нас идваха и възрастни хора. Проверяваха заниманията ни, не намираха нищо осъдително и ни оставяха свободно да продължаваме. А това бяха песни, игри, вечеринки, спорове и разисквания на съвсем непознати за мен теми като свободата на личността, еманципацията на жената, религия и атеизъм, свободната любов и т.н. Виждах колко много момчетата са се променили, колко повече знаят от мене и аз се чувствах изостанала. Интересно ми беше изказването на Софрони относно бъдещото развитие на селото ни. Той предлагаше комасация на земята, което ще позволи механизирания ѝ обработка. Водата от барата с помпи да се изкачва на Кръста, най-високото място в село, и оттам по гравитация да се полива цялото поле. Мечтата на момчетата, които учеха в електротехникума в Радомир, беше да електрифицират селото, да се ремонтира пътя към Батановци и други проекти за подобряване хала на нашите близки.

Бившата ни учителка госпожа Загорова, чиито деца бяха с нас в читалището, реши да осмисли свободното ни време и обирките като предложи да пишем доклади на различни теми, свързани с литературата или историята. Да ги четем вечер и да разискваме по тях. Предложението беше прието и тя определи първата тема: „Живот и дейност на Васил Левски“. Приехме, но когато ни попита кой ще изнесе доклада, всички мълчаха. Накрая аз приех да го напиша. Постарах се да опиша всичко, което знаех за Левски, но ползвах само материали от учебниците. Когато прочетох доклада, никой не взе отношение. Не се изказаха нито хубаво, нито лошо. Усещах, че не са доволни, но не знаех каква е причината. Никой дори не разговаря с мен. Тръгнах си и тогава дочух Милчо да казва на братовчед ми Митко: „Тя не пише за най-важното, за Републиката“. За първи път чух тази дума „република“. Не разбирах смисъла ѝ, но разбрах, че съм надценила възможностите си. Почувствах се жалка и унижена. Обясних си всеобщото мълчание и се засрамах. Оказа се, че аз, която най-малко зная, съм тръгнала да поучавам другите. Попитах мама какво значи думата „република“. Тя ми отговори, че дядо ми, нейният баща, бил за република, което значело държавата да се управлява от народа, а не от царя.

Така някога дядо ѝ обяснявал и нищо повече не каза. А Баба пак се обади: „Море република ли, тая република изведе главата на дедо ти. Ако не беше тръгнал да оправя света, чеше да си остане на служба и я сега немаше да се размауем по полето“. Дядо ми е бил фелдшер по време на Първата световна война, участвал в подготовката по обявяване на Радомирската република. След приключване на войната го назначават за фелдшер на Радомирския военен гарнизон. Уволняват го след убийството на Стамболийски и свалянето на правителството. Попитах и братовчед си Митко какво не е харесал в доклада ми и той ми обясни, че не съм писала за истинските идеали, за които се е борил Левски. „Не за цар, а за чиста и свята Република.“ Обясни ми, че и за Ботев не се пише истината и че най-хубавите му стихотворения са забранени. По-късно ми даде една Ботева стихосбирка с уговорката да не казвам на никого. Това беше първата ни конспиративна дейност.

През цялото лято всеки ден бях на полето. Поради войната и недоимъка хората разчитаха единствено на земята и всички семейства бяха увеличили обработваемите площи. Това продължи до есента и приключи с прибирането на реколтата. По това време станаха исторически промени както в нашата страна, така и в целия свят. Германия отстъпи всички завладени в началото на войната територии и започна да се изтегля назад към Берлин. Армията на маршал Толбухин влезе в България. На 09.09.1944 г. беше свалено старото правителство и създадено ново, начело с Кимон Георгиев. Обявяването на новото правителство стана на общо селско събрание. Откри го нашият приятел Борис Христов. Присъстваха и двама партизани от съседното село Ярджиловци. Но за историческата победа над Германия много пламенно говори само Борис. Подчерта заслугите на антифашисткото движение в България и посочи перспективите, които се откриват пред всеки млад човек в бъдеще. Той беше по-възрастен от мен с 5-6 години. Завършил беше гимназия, участвал във Втората световна война, завърнал се и се записал да следва медицина. Изкара една година и на втората го изключиха като неблагонадежден – това беше отплатата на болшевиките за надеждите, с които той ги посрещна. След това постъпи на работа в мина „Перник“ като копач на въглища, но не се отказа от мечтите и идеалите си за справедливост. Живя достойно, но за жалост си отиде много млад от този свят.

ОТНОВО НА УЧИЛИЩЕ

На 15 септември 1944 г. се завърнахме в училищата. Записах се в 10 клас и започнахме редовни занятия. В училището ни също бяха настъпили промени. Старият ни директор Димитров беше уволнен. Бившите legionери се спотайваха и търсеха начин да се приспособят към новата власт. Бранниците сваляха униформите и изплашени сервилничеха пред свободно разхождащите се ремсисти. На мястото на старите профашистки организации излязоха на бял свят нови младежки организации: на БЗНС, на Социалдемократите и РМС. Най-голяма беше РМС-овата организация. В тях членуваха бивши политзатворници, изключени ученици, имаше и бивши партизани, които продължаваха образованието си. В нашия

клас имаше две партизанки – Роза от гр. Перник и Грозданка от гр. Пирот, Западни покрайнини. Те бяха добри и скромни момичета, не блестяха със знания и не демонстрираха никакво превъзходство. С мен се държаха добре и аз ги уважавах. Не много сигурно се чувстваха и някои от учителите ни. Още нямаше нова учебна програма. Ползвахме старите учебници. Учителите според убежденията си ни преподаваха уроците си. Това най-много личеше на учителите ни по български език и история. Точно по това време на неизвестност и несигурност аз показах знания, неизвестни за моите съученици. Учителката ми по история г-жа Прокопиева, която много ме обичаше, ми предложи да напиша доклад за богомилите. Аз приех и го написах. Не помня какво точно засегнах в доклада, но със сигурност съм писала за фалша и лицемерието на нашата църква и поповете, мнение, което и до днес не съм променила. Помня, обаче, изказването на моята приятелка Мария, която ми каза, че съм изкарала богомилите комунисти. Но най-големият ми успех беше докладът за Христо Ботев, който завършваше с цитат от Шандор Петьофи:

*Любов и свобода аз искам на земята.
За любовта бих дал живота си,
а за свободата и любовта...*

Използвах и прощалното писмо на Ботев: „Мила ми Венето, Димитре и Иванке, после отечеството най-много обичам вас“. Всички останаха изненадани. Гледаха ме като непозната. Не по-малко изненадана остана и учителката ни по български език г-жа Церовска, на която не бих любимка. Говорех и пишех правилно, без грешки, но на диалект. Тя настояваше да говоря литературно, но не можа да ме промени. Похвали ме за написаното, но ми напомни за диалекта. Съобщи, че ми слага оценка 5. Тогава партизанката Роза реагира, изказа се в моя полза, даже спомена, че умишлено подценяват момичетата от село. Госпожа Церовска се поправи и каза малко пренебрежително: „Добре, ще ѝ пиша шестица“. Не ме изненадаха оценките ѝ. Тя никога досега не ми беше писала повече от четири, но почувствах нещо мазно и подло, когато съобщи, че ще ми пише шестица. Живеехме на съседни улици. Аз не я уважавах и избягвах да я срещам и поздравявам, докато с г-жа Прокопиева след завършването се чувствахме като приятели. Добри чувства имам за учителките си Минчева и Лимонкова. Минчева ми

преподаваше химия и ми беше класна. Освен че ми пишеше хубави оценки, тя винаги ме освобождаваше от задължителното ходене на църква в неделя. В гимназията беше въведен ред всяка неделя един девически клас да ходи на църква и да присъства на църковната служба. Госпожа Лимонкова ми преподаваше по биология. Носеше ѝ се славата на строга и вискателна учителка. Много от учениците се страхуваха от нея. Аз нямах такива впечатления. Към мен и другите момичета от селата беше внимателна. Единственото ѝ изискване беше да се разказва урока с разбиране, а не наизуст. Често ни казваше: „Не приемай нищо без да казваш защо и отговаряй така, че да не ти се поставя въпроса защо“. По това време тя е преподавала естествени науки на моя съпруг Любо и той също знаеше за това нейно изискване. И двамата го помнехме и прилагаме в мисленето и в поведението си по-нататък. Всички казваха, че е комунистка, но тя не стана партийка. Любо много я уважаваше, защото тя единствена го е подкрепила при изключването му от гимназията през 1942 г. След години двамата правихме опити да се свържем с нея и да я посетим. Разбрахме, че е напуснала Перник, продължихме да я търсим, но когато отидохме на посочения адрес, разбрахме, че е починала.

След Девети септември най-голяма дейност в гимназията развиваше РМС-овата организация. Изнасяха се доклади, списваха се стенограмки, ходехме по митинги. В нашия клас също имаше такава организация. Първите членове бяха момичета, които не блестяха със знания. Две от тях направо минаваха за тъпи, но имаше и добри, и способни момичета като Роза Манова, дъщеря на стар известен в Перник комунист, Мария Стойчева и други, с които бях много близка. Те бяха идвали в нас на село и аз споделях с тях всичко. Тези две приятелки ме приобщиха към тяхната организация. Отначало ме канеха на техни събрания, на чествания и тържества, а по-късно ми възлагаха да изнасям доклади и аз участвах. Така хубаво се говореше за правда, за свобода, за край на бедността, че всеки млад и честен човек ще приеме това безрезервно. Във връзка с комунистическите идеи има една мисъл, която гласи: „Ако до 20 години не се увличаш по комунистическите идеи, значи си без сърце, но ако след 20 години все още си комунист, значи си без акъл“. Казвам го с голяма болка и съжаление, защото, ако тези думи не са докоснали сърцето и душата ти, значи не

си бил млад, не си търсил, не си мечтал и това е жалко, но още по-жалко, по-страшно и по-печално е, че тези идеали не са осъществени и до днес. Комунистическите идеали докоснаха сърцето ми, нещо повече, те се настаняха в него и, сигурна съм, няма да го напуснат. Харесвах всичко, в което се говореше за правда, за свобода и равенство, за изграждането на нов, по-хубав живот. Искях да участвам в неговото създаване. Затова при първата покана да се запиша в РМС аз приех с голяма радост. Станах една от активистките на РМС. Този път сама реших въпроса. Баща ми беше на фронта и нямаше кой да ме контролира. След 09.09.1944 г. сменихме съюзниците. Отказвахме се от германците и подкрепихме руснаците. Българската армия участва активно при изгонването на германските военни части от Югославия, воюва на територията на Унгария и целият народ подкрепяше това участие. Зная, че има различни оценки на този период и различни отношения. Аз разказвам за събитията през погледа на нашето семейство и как войната промени нашите съдби. Баща ми отиде на фронта с желание. Включен беше в състава на Първа армия като шофьор на линейка. Братовчед ми Митко и няколко други момчета от село проявиха желание да отидат на фронта като доброволци. Не ги приеха, защото бяха малолетни. Ние в училище плетяхме ръкавици и чорапи, събирахме партенки и изпращахме колети на фронта. Един такъв колет изпратихме на адреса на Първа армия, където служеше баща ми. Написахме едно писмо, в което разказвахме как следим бойните им успехи и упорито усвояваме знанията, за да бъдем достойни техни дъщери. Писмото подписа класната, аз и няколко момичета, членове на РМС. Голяма беше радостта ни, когато получихме отговор лично от генерал Стойчев, главнокомандващ на Първа армия, който ни благодарише за колета и ни пожелаваше успех в училището. Отговорът беше изпратен в открита картичка със снимка на университета от гр. Печ. Пожелаваше ни след края на войната да следваме в този университет. Аз бях горда и щастлива. По-късно баща ми казваше, че и той така се е чувствал, когато генералът ме похвалил за моята инициатива. Всичко, което върших в Перник и преживявах, споделях с моите приятели на село. Отначало всички ме подкрепяха, но може би около 5-6 месеца след 9-ти септември забелязах спад на интересите им. Отдадох го на това, че вече се бяха обособили интимните

двойки и тези възпнения ги отдалечаваха от моите идеи. Случи се нещо, което ме намери неподготвена. Както вече казах, добре ме приеха в ремсовите среди. Имах познати в околийския комитет на РМС и често посещавах клуба им. При едно такова посещение с мен разговаря председателят на клуба. Разпита ме за младежите в село. Попита ме колко на брой сме, колко са учащи се и как са ориентирани. Почувствах се малко поаскана и започнах да разказвам за нашата дружба, единство и доверие. Останах с впечатлението, че той знае нещо за нас. Слушаше ме внимателно, накрая ме похвали, пожела така да продължаваме и между другото спомена, че трябва да учредим РМС и в село. Аз без да се замисля приех.

След Девети септември ние младежите разширихме своята дейност. Освен забави, вечеринки и спорове в читалището започна нещо по-активно, което се забеляза от всички жители на селото. Организирахме бригади по ремонта на пътищата в селото.

Помагахме в строителството на къщи на някои приятели. На други правехме и редяхме тухли. Но най-голяма и значима беше заслугата ни при електрифицирането на селото ни. На по-малко от 4 км минаваше електропроводът за Радомир, но

ние нямашме електричество и селото ни тънеше в мрак. Младенците, които учаха в електротехникума в Радомир, Димитър Захариев, Васил Стефанов и Боян Димитров се заеха да побият стълбовете и да прокарат електрическия кабел, а ние момичетата обиколихме селото да съберем медни отпадъци. Ходехме от къща на къща, обяснявахме каква е идеята ни и ни посрещаха с разбиране. Даваха ни медни тави, котли, легени и всичко събирахме в една стая в училището. Накрая запознахме и кмета, за да продължи инициативата ни и да разговаря с Енергото. Включиха се и някои по-възрастни хора в общата инициатива и работата започна. Нашите момчета работеха безплатно. Селото ни беше първото електрифицирано в окръга след 09.09.1944 г. Това е единствената ни придобивка, останала от социализма, която новите демократи не разрушиха. В селото нямаше партийна организация и комунисти не участваха в нашата работа, но тя накрая се отчете като актив на ОК на БКП и години наред се сочише в отчетните им доклади. От Перник започнаха упорито да настояват да създадем ремсова организация на село. Естествено всичко споделях с момичетата, но те не ме подкрепяха. Аз разбирах, че има нещо, което не зная, защото добре познавах тяхното мълчание. Разговарях с братовчед ми Митко. Той ме изслуша и попита дали действително искам създаване на ремсова организация на село. Отговорих положително, а той продължи: „Значи искаш да заместим лелисонерите и бранниците? И на кого е нужно това? Ние и сега сме си прекрасна дружина, повечето сме роднини. Кой и защо трябва да ни командва? Ние най-добре знаем проблемите и можем сами да си ги решаваме“. Нищо не можах да отговоря. Не си бях и помисляла да командвам някого. Той ми препоръча да помисля и да не се отделям от тях. Почувствах се объркана. Нямах отговор за пред Околийския комитет на РМС. Надявах се единствено да са ме забравили. Но не беше така. Потърсиха ме от Околийския комитет и ми наредиха да организирам събрание, на което да присъстват и те. Изпълних разпореждането им. Организирах събрание. На него присъстваха представители на ОК на РМС и на ОК на БКП, начело с Първия й секретар Григор Илиев. Той не изчака представянето му и направо заяви, че е дошъл да създава ремсова организация и предложи да си изберем секретар, но всички мълчахме. Накрая съобщи името на предварително определеното от тях

лице Иван Исакиев – Ванчо. Подхвани ни да гласуваме, но никой не се помръдна, само се засмяхме. Аз казах, че не можем да приемем Ванчо за секретар, защото той до Девети септември слугуваше на старата власт. Беше без образование и събираше наряда за германците. Григоров дори не ме изслуша, а разярен започна да се заканва, че няма да позволи група анархисти да командват цялото село и да пречат на мероприятията на Народната власт. Без да бяхме споменавали думата анархизъм, бяхме наречени „анархисти“. Тази дума беше съвсем непозната за мене и по обичайния ред потърсих разяснение от майка ми. Тя ми каза, че анархистите са хора, които всяка власт ги преследва, а бащата на Митко, пуйчо Захари, е пребит от полицията през 1925 г. Майка ми си спомняше как са го увивали в агнешки кожи, за да му спаднат отоците. Естествено попитах Митко и той се изненада, че аз нищо не зная по този въпрос. Каза ми, че това е най-хубавият комунизъм. Отидохме в читалището и ми показа рафтове с анархистична литература. Оказа се, че всички образовани и интелигентни хора от нашето село на младини са били привърженици на анархизма и са доставяли такава литература за читалището. Първите книги, които прочетох, бяха „Мъртвите сибирски полета“ от Виктор Фалк и „За всеки ден“ от Лев Толстой. Продължих с книгите на тази тема, намиращи се в читалището. Така се разделихме с комунистите, без да се бяхме обединявали някога. Назначиха Ванчо за секретар на РМС. Той привлече за сътрудници легюнера Витчо и бранника Ангел. Те тримата представляваха организацията и управляваха няколко години селото. По-късно двамата започнаха работа – единият в МВР, а другият в армията, а Ванчо от секретар беше назначен за кмет на селото и така изкара до пенсия. Близо 30 години определяше съдбите на младежите. Нас ни прокуди от село с характеристиката „анархист – враг на народа“. После тази характеристика прикачи на братята и сестрите ни, а накрая и на децата ни. Отиде си като мерзавец от този свят и днес никой не си спомня за него. Спомням си думите на чичо Коле, нашия съсед, който казваше: „Я носим едни панталони една годин, па ми омръзна, а моите другари ме карат 30 години да траем за кмет Ванчоте“. Като кмет Ванчо не даде на нито един от нас характеристика, за да продължи образованието си и ни принуди да работим в най-отдалечените краища на страната. В

какво беше вината ни? В това, че ние, 17-18 годишни младежи, искахме да живеем свободно, съгласно нашите традиции, да решаваме сами общоселските проблеми. Да избираме кмета и да го освобождаваме, когато не работи в полза на селото. Приемахме за равни циганите, които живеяха на село, децата им бяха заедно с нас в училището, в читалището и на бригадите. И това беше в годините, когато Куклукс Клан в Америка избиваше чернокожите, а в Германия още не бяха изстинали камерите, в които фашистите изгориха милиони евреи.

Горчиво съжалявам, че нямашме сили и позволихме в зародиш да бъде убита идеята ни за това, което днес наричат гражданско общество. И то синовете и внуците на тези, които отричаха това общество, а насила изграждаха общество от болшевишки тип. Искам да бъда напълно искрена и честна. Признавам, че ръководството на РМС и Партията направиха няколко опита да ме задържат в техните редици. Пръв разговаря с мен Стоян Божилов от ОФ-то. Намери ме на село вкъщи и цял ден ме агитира да остана при тях. Внушаваше ми, че правя грешка, че си разбивам бъдещето, че не оценявам възможността да продължа образованието си, да намеря достойно място в живота, защото съм добро момиче и го заслужавам. Слушах го внимателно, не му противоречах и не му отказвах направо. Продължавах да твърдя, че не мога да работя с тех-

ния секретар и, най-важното, не живея постоянно на село. Друг член на ОК на РМС, Ангел Панайотов, ме агитираше да остана при тях, като ми обещаваще следване в чужбина. Но отговарях по същия начин. Признавам си, ласкаеха ме предложенията им, но не забравях и думите на другарите: „Помисли и не ни изоставяй“. Не можех да изоставя приятелите си и да уреждам себе си. Освен това твърде много бях прочела за престъпленията на болшевиизма, знаех за престъпленията на Сталин и знаех, че няма да мога винаги да мълча. Предпочитах достойно да напусна и да нося последствията, отколкото те да ме изхвърлят, когато стана ненужна. Независимо, че се разделихме, аз си спомням с добри чувства за тях. Те бяха внимателни към мен и се отнасяха другарски.

ПЪРВИ СРЕЩИ С АНАРХИСТИ

Нашето отказване да изградим ремсова организация се коментираше в Перник. Федерацията на анархистите в града също прояви интерес към нас.

В с. Лесовец 1946 г.

Среща с младежи анархисти от минния техникум в гр. Перник

Потърсиха ни. Един надален ден Ангел ме извика да отида в тяхната градина и да му помогна да убие една змия. Тъй

като и друг път сме си помагали в такива случаи, не се усъмних, взех едно дърво, боса прескочих плета и се озовах пред една група непознати младежи. Попитах къде е змията. Ангел се засмя и каза: „Излъгах те, я се запознай с тези младежи“. Не помня какво отговорих, но помня, че се скарах с Ангел и му казах: „Келеш, аз ще ти го върна!“ и си тръгнах. Тогаваш един от младежите попита може ли да види баща ми, защото той също бил от родното село на баща ми. Дойде до вкъщи, представих го на татко и очаквах да чуя, че сме роднини. Татко го попита от кой род е и като разбра, веднага ми нареди да прибирам кравата. Забравих случая с това запознанство. По-късно Любо ми обясни, че това запознанство е планирал като контраудар срещу ремсистите. Потърсил Ангел за помощ. Попитал го кои момичета от нашето село учат в Перник от чисто младежко любопитство. Ангел отговорил, че има момичета, но всички си имат приятели. Любо настоявал подробно да му разкаже за тях. Накрая Ангел казал, че има една шантава братовчедка, която не се занимава с момчета, защото е анархистка. И няма нужда да се запознава с нея. Любо настоял именно с тази шантава анархистка да го запознае. Като повод да ме повикат използвали змията.

Есента започнах училище, бях в последния клас на гимназията и първия випуск, който завършваше средно образование след единадесети клас. Поради обитата програма имахме много материал за изучаване. Насочвах вниманието си върху учебните задължения. Стягах се за следване. Възстанових стария си начин на живот. От дома на училище и обратно, но това не трая дълго. Една вечер на излизане от гимназията ме спряха едно момиче и едно момче. Момчето ми напомни за запознанството ни на село, каза името си – Любомир, а момичето – Мария. Не се зарадвах и малко троснато попитах: „Какво искате от мене?“. Мария тихо ми прошепна, че са членове на младежката организация на анархистите в Перник и искат да се запознаят с мене. Изпратили ги мои приятели от Радомир. Аз веднага отказах, като посочих, че засега основното ми задължение е ученето, а по-нататък ще си помисля и ще ги потърся. Дълго време няха никаква връзка с тях. През пролетта на 1946 г. Мария започна да ме търси упорито. Тя работеше като счетоводител в минната дирекция в Перник. Често след работа ме канеше на разходка. Запозна ме с други мла-

дажи и по-възрастни анархисти. Предлагаше ми литература за четене, разговаряхме на различни теми. Тя беше интересен събеседник. Увлекателно говореше за литература, музика, изкуство, за идеите на анархизма. Впечатляваше ме с големите си познания. Беше ми интересно, за пръв път виждах жена анархистка, която упорито защитаваше идеите си. Един ден ми съобщи, че Любо е арестуван. Той междувременно също беше напуснал РМС и се беше заел да обединява младежите анархисти в района. Бяха го арестували в Дупница. На следващия ден Димитър Василев, известен в Перник анархист, съден за антифашистка дейност, ми предложи да потърся някои други младежи и да протестираме пред Околийския Комитет на БКП срещу арестуването на Любо. Не се замислих много и приех. Намерих само един човек, приятел на Любо – Илия Здравков, стронтелен техник, и тримата заедно отидохме в клуба на Партията. Приеха ни много любезно, дадоха вид, че са заинтересовани и започнаха да ни разпитват. Задаваха ни въпроси като: от кога съществува организацията ни и каква е съставът ѝ. Отговаряше им Димитър Василев, разчитайки на тяхната топерантност и общи спомени от съвместната им борба против фашизма. Но не получихме разбиране. Не само че не освободиха Любо, но започнаха наблюдения, арести и открити акции против анархистите в района. Илия беше викан няколко пъти в милицията, накрая го пребиха и го принудиха да напусне града. Бяха арестувани и много други младежи, включително и Мария, която беше разпръсквала позиви във връзка с годишнината на Испанската революция.

Във връзка с честването на Втори юни, деня на Ботев, ми дадоха да залепя в училището материал, доказващ, че Ботев не е марксист. Отидох по-рано на училище, залепих афиша и бях сигурна, че никой не ме е видял. Но още в първия час ме извикаха при директора. Той ми показа афиша, попита кой го издава и кой го е залепил. Аз, неуверена и изплашена, отричах, че зная, че имам нещо общо с това. Той не настоя да признавам, само ми каза, че си убивам бъдещето като се занимавам глупости. Да съм доволна, че материалът е попаднал в него, а не при заместник-директора, който веднага щял да поиска изключването ми от училище. Случаят не стана известен на други и си остана между нас двамата. Така успях да завърша гимназия, получих дипломата си и чак тогава ме арестуваха

без никакъв повод. Уволниха от работа и Мария във връзка с позивите. Есента я назначиха за учителка в с. Косача.

През месец юни кандидатствах в университета, специалност „Агрономство“, но кметът на Лесковец не ми даде ОФ-бележка и не можах да се запиша да следвам. Тъй като беше масова практика да се прави подбор на приетите студенти по политическата им принадлежност и искаха представяне на ОФ-бележки, много младежи не можаха да продължат образованието си. По този повод студентите в София, членували в БЗНС, в младежката организация на социалдемократите и анархистите протестираха в Университета срещу тази практика и бяха арестувани. По това време ние тримата – аз, Любо и Мария – решихме да организираме среща на младежите анархисти от Югозападна България. Като повод използвахме възстановяването на забранения от фашисткото правителство събор в местността Китка край Гигинския манастир. Този събор за пръв път е проведен през 1937 г., в последната седмица на август, в защита на осъдените на смърт американски работници анархисти от италиански произход Сако и Ванцети. До 1942 г. съборът се провеждаше ежегодно и беше масово посещаван. Аз и Мария написахме поканите и очаквахме добро посещение. На уречената дата в местността Китка се събрахме само младежите от Лесковец и Косача, а другите групи – от София, Перник и Радомир – бяха спрени на гара Батановци от Пернишката милиция, а Брезнишката милиция не допусна младежите от Бегуновци. По този начин съборът се изрази само в прочитане на няколко стихотворения, посветени на Сако и Ванцети, и на един юбилеен лист, посветен на Борис Шивачев – първия български космополит. За първи път чух думата космополитизъм и за живота и странстванията на Борис Шивачев из Южна Америка. След тази среща намерих в нашето читалище неговите „Писма от Южна Америка“ и романа му „Изобретателят“. Приключихме с литературното четене, продължихме с песни и хора и изведнъж изскочиха от храсталаците милиционери, облечени като ловджии. Предупредиха ни веднага да напуснем района. Направихме си една обща снимка за спомен и си тръгнахме. Милиционерите ни последваха. Оказаха се повече от 20 ченгета, една част от които тръгна след младежите от Косача, а другата – след нас. Последваха побойца. Нашите нови ремиси, бивши legioneri, бранници и няколко младежи без прогимназиално

образование образуваха група от биячи и нанасяха побой на младежите от Косача. Същите бяха пребили Мария. Тя бе учителка в Косача. В края на седмицата се прибирала в Перник и, когато минавала през моето село, тази шайка от биячи я пресреща и ѝ нанася жесток побой. Побойца ставаха непрекъснато. За справяне с нас Ангел водеше биячи и от Перник. Партията не можеше да позволи свободното сдружаване на младежите от съседните села. Всичко трябваше да става под контрола на БКП. Есента, когато започнаха тлаките по белене на царевича, една вечер Ангел повел своята дружина от Перник. Бандата пътувала с колата на миньорите и на висок глас планивали акцията. Решили първо да започнат с мен. Нашият съсед чичо Здравко Георгиев донул в колата разговорите и заканите, които отправяли към мен, и направо отишъл в нас да ме предупреди. По среднощ събудил майка ми и попитал за мен. Тя му казала, че съм на тлака в баба Гана и той дойде на тлаката. Повика мен и Борис Христов и ни предупреди за готвения заговор. Нареди ни веднага да тръгнем след него. Преминахме през гробищата, а не по пътя, и той ни разказа каква била целта на тези побойници. На следващия ден разбрахме, че наскоро след нашето напускане те пристигнали, попитали за мен. Хората отговорили, че аз не съм била на тлаката и побойниците си заминали. Отишли на другата тлака, където били младежите Митко и Кольо, направили опит да ги провокират, но не успели. Намесили се възрастни хора и ги изпъдили. По това време все още нямаше организация на БКП. Просто се бяхме разделили – възрастните се бяха ориентирали към БЗНС, около 70 човека, а ние младежите – към анархистите. Ние добре се разбирахме и си помагашме, което се потвърждава и от поведението на чичо Здравко. След убийството на Никола Петков тяхната организация изчезна, но чичо Здравко и други мои съселяни оказваха помощ на лагеристите в рудник „Толбухин“. В архива на лагерите намерих показания на моя съселянин и роднина Борис Богданов, свързани с бягството на Милан Делчев, лагерист николаетковист. Богданов работеше като завеждащ смяна в рудника и бягството станало, когато неговата смяна била на работа. Арестували го, държали го един месец, не намерили доказателства за негово участие в бягството и го бяха освободили. Зная със сигурност, че е оказвал помощ и на наши анархисти и те потвърждаваха, че им е бил сигурна връзка.

В същото време БКП пое една масова кампания за разобличаване на идеологията и дейността на анархистите. Организирах се събрания, които клеймяха поведението на анархистите. Няколко такива събрания се проведоха в гр. Радомир. От страна на БКП разобличител беше Рубен Леви, завеждащ отдел „Идеологически“ при ЦК на БКП, а от страна на анархистите му спонираха студенти, които идваха от София и някои по-възрастни анархисти от Перник и Радомир. Събранията бяха бурни и интересни. Спореха главно за първия Интернационал, за Бакунин и Маркс, върху теорията на Ленин за отмиране на държавата. И най-важното – анархистите с факти доказваха престъпленията на Троцки по време на Революцията и на Сталин при утвърждаването на болшевишката власт. Събранията продължаваха дълго, с остри пререкания, но до сбивания не се стигаше. Аз присъствах на последното събрание, когато Рубен Леви оприличи анархистите на овце, които приемат сляпо една непотвърдена от живота кауза. Отговори му Сашо от с. Извор, студент „Строително инженерство“, който му каза: „Вие болшевишките приличате на едно друго животно, което като се окаля от едната страна, обръща се и ляга на другата“. Така приключиха дискусиите и започнаха побоищата, лагерите, затворите и убийствата.

Пред заплахата от задаващия се масов терор ние решихме да напуснем родните си села. Така прогониха нас младите, дръзновените, унизоха възрастните. Властта остави селото да се управлява от неважни, мързеливи и нечестни хора. На нашите болшевики не им трябваша знаещи и можещи, а послушници, и ги намираха.

И така аз отново се озовах в Перник. В края на месец септември 1946 год. започнах работа в занаятчийското сдружение. Приеха ме заради името на баща ми и препоръката на приятелката ми Анета. Струва ми се, че почти целият си трудов стаж изкарах с нея, в едно предприятие. След сдружението работихме в Автокомбината до пенсионирането ни. Работата ни не беше трудна, но много интересна. Имахме контакти с много хора с различни интереси и поведение. Началник ни беше един възрастен човек, бай Цако, роднина на Анета и приятел на баща ми. Работата не ми тежеше и имах пълна свобода на мнения и изходания. Аз харесвах работата си, старях се и бързо усвоявах професията. Началникът и цялото ръко-

водството на сдружението оцениха способностите ми. Тайно се надявах следващата година да получа добра препоръка за следване. Не се отказвах от ученето и то най-много заради баща ми. Той като се убеди, че от мен шиванка няма да стане и още в първите класове на гимназията ми заговори за агрономство и то не само чрез агитация, но започна и действия. Забавихме две овощни градини. Имаше пчели – няколко кошера – и ме викаше аз да му помагам, когато ги преглеждаше. Мечтата му беше да ме види сред пчелина и овощните дървета щастлива и независима. Неговият девиз беше „Независимост, труд и честност“ и това искаше от нас. Не осъществих мечтата му. Останах му длъжник.

През този период имах и хубави преживявания. Повишиха ме в работата. Началникът ми бай Цеко се пенсионира и аз заех неговото място на касиер-счетоводител. Това беше оценка на възможностите и знанията ми и аз с уважение и признателност се отнасях към ръководството, които повярваха в мен, в едно момиче, току-що излязло от училището. Баща ми беше въздържан, често ми напомняше, че това, с което разполагам в службата като материални ценности, не е мое. Навърно се е страхувал от моята младост и неопитност. Справях се добре с работата и не го разочаровах. Настъпи промяна и в личния ми живот. Имаше си приятел Любо. Харесвах го. Приятни ми бях срещите и разговорите с него. Той отговаряше на образа, който си бях изградила за интимен приятел и другар в живота: да ми е съидейник, по-голям и по-умен от мен, да не е имал връзка с друго момиче, да не е красив, да има братя и сестри и, най-важното, да не е от богат род, за да не се чувствам малощенна. Но както всичко друго, така и любовта ми не започна нормално. Любо се държеше с мен много сериозно, разговаряхме само по идейни въпроси и имах чувството, че не ме забелязва. Затова малко подозрително приех поканата му за разходка в парка. Показах се права. На срещата Любо дойде облечен с работно облекло, с мръсен каскет на главата и обут в гумени цървули. Беше неспокоен и пожела да седнем на една пейка до входа на парка. Аз се изненадах от вида му, защото за пръв път го виждах така облечен. Предположих, че ще ходим на среща с работници и забравих за външния му вид. Той ме покани да седна до него на пейката и започна да ми обяснява, че ме е харесвал още преди да ме познава само

въз основа на приказките, които е чувал от ремсистите. Припомни ми за необичайното запознанство и призна, че непрекъснато ме е наблюдавал и накрая решил, че аз съм момичето, което отговаря на неговите мечти. Ако Любо ходеше винаги така облечен и ми предложеше любовта си, щях да го приема за нормално, но в този случай приех, че се касае за някаква шега или по-скоро подигравка и много се ядосах. Казах му, че съм имала честно и коректно отношение към него. Признах, че не съм красавица, но съм достоен човек, а той се е оказал фалшив и дребнав. Заявих му, че не го приемам за приятел и най-малко за съдеейник. Разплаках се и си тръгнах. Той ме хвана за ръцете и започна да ми обяснява причината да се яви така облечен на първата ни среща. Искал да изпробва реакцията ми, ако бъда принудена някога всеки ден да го виждам така облечен. Аз бях свикнала с ясни, честни и отговорни взаимоотношения и не приех тези опити за изпробване и дебнене. Казах му всичко това, изразих съжаление и си тръгнах. Цяла нощ не спях. Припомних си всичко преживяно през деня. Почувствах се ограбена. Признавам, тръгнах на срещата с очакване да срещна най-важното в човешкия живот, а получих разочарование. Три дни Любо не ме потърси. Мъчно ми беше, че не го виждам и започнах да разглеждам случая от друг ъгъл. Питам се какво пък толкова страшно се беше случило. Ако бях по-тактична, всичко можеше да излезе като една шега, която да ни развеселява, а не разделя. Искях да го видя и да покажа истинските си чувства. Навярно и той е разсъждавал по същия начин и е стигнал до същото желание и след три дни се появи усмихнат и прилично облечен. Аз също го посрещнах с усмивка и с блеснали очи. Прегърнахме се, целуна ме и ми прошепна на ухото: „Нали си моето момиче“. Отговорих: „Да“ и се засмяхме. Колегката ми Анета, която ни наблюдаваше, попита какво става. Любо отговори, че оправяме едно малко недоразумение. Тя ни даде един час време да изгладим нашите недоразумения и напусна канцеларията. Ние действително водехме сериозен разговор. Обещахме си да се обичаме, да си вярваме и уважаваме и това не го забравихме през целия ни съвместен живот. Така започна любовта ни. Най-хубавото чувство, което всеки човек, дошъл на този свят, трябва да изживее. Ние бяхме щастливи. Тя ни помогна да изживеем трудности и страдания и само смъртта ни раздели. За нашата

дружба знаеше само Анета. Обещахме си да не казваме на другите. Дълго мълчахме. Накрая аз се издадох. Първи разбраха приятелите ми от село. При едно от поредните идвания на Любо в село аз бях смутена и се държах неспокойно. Това го бяха забелязали и, когато Любо си замина пръв, ми се обади Кольо. Попита ме дали сме гаджата с Любо. Аз отрекох. А той се засмя и каза: „Личи си, че си заапала джамо, ама накрая си намери майстора. Ще чакаме да ни покажеш какво си запомнила от свободната любов“. Митко се присъедини: „Личи ти по очите, че си влюбена, но внимавай“. Нямахме как и си признах. Попитах ги само: „А на Любо личи ли му?“. Те ми отговориха: „Той има рибешки очи и нищо не му личи“. Зарадвах се, че и аз вече си имам приятел.

Есента на 1946 г. Любо замина за Бургас. Започна работа в мина „Черно море“. Там трябваше да отбива военната си служба. Една година не се видяхме, но всеки ден се чувахме по телефона. Като доби правото си на отпуск, той веднага дойде в Перник. Стоеше непрекъснато с мен в канцеларията, ходехме на гости на приятели, не можехме да се разделим. Предложи ми да отида при него в Бургас, но аз отказах. През месец идваше в Перник, използвайки болнични, осигурявани му от един приятел лекар. Така тайната ни стана известна на всички. Едни се радваха на дружбата ни, а други ни се надсмиваха. Спомням си два случая, които смутиха и него. На село ни срещна една баба, погледна ни подозрително и се обърна към него: „А бре момче, гледам дека често одиш с нашето моме, не мой да го лъжеш. Оно е малко тръклето, ама иначе е арно“. Аз се засмях, а Любо отговори, че не той ме лъже, а аз него. Баба Търса продължи: „Арно, арно, сега нека те лъже, ама на края всичко че излезне истина“.

Подобен разговор имахме и с една моя роднина, тетка Виолетка. Тя беше много умна и хитра жена. Срещна ни, приближи се до мен и попита: „Май дойде време да си получиш и ти това, що ти се пада“, а след това се обърна към Любо и му разказа как като малка по поръчка на ергените гасях лампите по време на тлаки и седенки. Той се усмихна и потвърди, че трябва да си получи заслуженото, но тя продължи: „Море дека вие днеска за една целувка че правите то̀йкова масраф, сега вие ачик, ачик си го правите“ и ни отмина. Любо стъписан ме попита какви други изненади ще му сервирам. Отговорих, че

съм на отчет пред цялото село и не трябва да се изненадва от подобни въпроси. Освен това не е чул какво говорят баба и мама за него. Настоя да узнае, но аз отказвах. Страхувах се да не се обиди. Продължи да настоява и накрая му разказах целия им репертоар. Баба започваше: „Оти нещо нормално не направи през твоя живот. Откъде го намери тоя прошляк. Довлекъл се от чепиопаш и не можеме врата да си отвориме от него“. Мама добавяше: „Епа они са си лика-прилика“. „Епа шом е така, продължи баба ми, оти он не я води у них, а она го влечи тука, да станеме за срам на народа. А на всинко отгоре и го раниме.“ „Прави са“, призна Любо и ми предложи да се оженим. Не бях мислила по този въпрос. Не бях подготвена, но приех с условието той да урежда въпроса с родителите ми. Той разговаря с баща ми, който се оказал изненадан, но се съгласи, след като разбра, че не можем един без друг. Явихме се пред него и му казахме, че сме се оженили. А той като за благословия каза: „Не знам от двама айдемащи, които се занимават с политика, какво семейство ще излезне, ама трошете си главите“. Предупреди ни, че за в бъдеще трябва да идваме при него само като гости – весели и засмени, без да се оплакваме един от друг, защото сами сме се избрали и сами трябва да си решаваме проблемите, и като допълнение каза: „Помнете, че аз на моите деца съм длъжен да им повдигна торбата, но не и да им я нося. Така че отсега нататък вие сами определяте как ще живеете“. Това бяха първите и последни думи на баща ми за бъдещото ни семейство. Но независимо от неговите съмнения ние създадохме едно прекрасно семейство и той живя с нас до пенсионирането си. Опозна Любо и го уважаваше. Майка ми в началото също не беше във възторг от брака ни. Тя си имаше свое правило: „Арно мома от село не излази“. Само баба беше променила мнението си и беше доволна. Когато се явихме при нея, тя ни прегърна, пожела ни все така да вървим заедно и да се обичаме. А само на мене ми даде следните напътствия: „Момчето е арно и те слуша. Коткай го около тебе, не мой с лошо. Мъж със арно се печели. И помни най-важното: винаги да спите заедно, да не се делите. Требе да си знаете и сънищата“. Смяхмe се много на нейните напътствия, но ги спазвахме през целия си живот.

БЕГУНОВЦИ

Според утвърдените обичаи се представихме пред родителите на Любо. Баща му ни посрещна с „добре дошли и Бог да ви благослови“. Ние според традициите им целунахме ръце. Майка му, като ме поизгледа, продума: „Ама оно много младо бре, Любе“ и ние се засмяхме. Любо показа дипломата ми на баща си, погали ме по главата, продължи с хубави думи за характера и способностите ми, които по-късно в съвместния ни живот не повтори. Беше щастлив и доволен от поведението ми. Радваше се и искаше да ми покаже всяко кътче от неговия дом. Прегърнати обикаляхме огромния двор и той ми каза, че от днес нататък аз за него съм най-важният човек. Моето мнение ще бъде най-важно при решаването на семейните ни въпроси и, ако аз го обичам, вярвам му и го подкрепям, той е готов да се опълчи на целия свят. Обещах му, по-скоро обещахме си, защото тези изискования важяха и за двамата ни. Това обещание скрепи брака ни през годините и ни помогна да преодоляваме трудности и несподи. Така легализирани считяхме, че всички наши задължения сме изпълнили, но не беше. Родителите на Любо настояваха да се запознаят с моите родители. Баща ми, въпреки че беше роден в Бегуновци, беше непознат, напуснал селото още като дете и отгледан от роднини в моето село. Помолих Любо да не ме ангажира с тази работа. Представях си как ще ме характеризират моите родители, сигурна бях, че няма да кажат нито една добра дума и категорично заявих, че няма да присъствам на тази среща. Любо се съгласи, заяви, че и той няма да присъства и решихме да използваме брат му, бате Васо. Той прие с удоволствие и срещата беше осъществена. Родителите на Любо прекараха два дни в Перник. Яли, пили, приказвали и се харесали като сватове. Ние останахме в Бегуновци и се грижихме за дома им. Не срещнах трудности, защото добре познавах селската работа.

Справих се с всичко и родителите му останаха доволни от добре свършената работа. Отпуската на Любо свърши и той си замина за Бургас, а аз продължих работата си в сдружението.

През месец октомври 1948 год. Любо си дойде пак в отпуск. Бяхме сами на село и ни гостува едно приятелско семейство от София – Надка и Манол. Манол е родом от съседното село Режанци. Приятели са с Любо от ученическите години и под него-

во влияние Любо се е оформил като анархист. Зарадвахме се, че сме заедно и ние жените се захвме с готвене. Любо, без да каже нещо, излезе от къщи, върна се скоро и на шега предложи да отидем в кметството. Погледнах го изненадана. Той ми се усмихна, хвана ме за ръка и ми прошепна: „Спокойно, само за едно подписче“. Така, както си бяхме въщи, без всякакви приготовления бракът ни беше узаконен. На 28 октомври 1948 година вече бяхме „бракувани“, както обичаше да се шегува Любо. Всичко от предложението за брак до сключването му беше по негова инициатива и той решаваше всички въпроси. Аз не настоявах за сключване на брак. Достатъчно ми беше ми това, че сме заедно. Родителите ми също не ме попитаха дали имаме брак. Оставили ме бяха на съдбата.

Любо си замина за Бургас. Бяхме се разбрали да потърси квартира и аз от 1 януари 1949 година трябваше да отида при него. Предстоеше му още една година войнишка служба. Но мечтата ни не се осъществи. Това стана след 3 години и половина.

Често посещавах родителите му и помагах в земеделската работа. През лятото на село стояше и съпругата на бате Васо – Олга, с бебето си, и аз ѝ помагах. Опознахме се, обличахме се и аз се чувствах добре въпреки отсъствието на съпруга ми. Тя беше с 5 години по-възрастна от мен, не беше много възхитена от това, че живее на село и открито показваше своето недоволство. Аз бях в по-добро положение, защото бях на работа и сама определях престоя си на село, можех въобще да не стоя там, защото свекърът ми имаше свое правило: „На първо място държавната работа и след това частната“. Като дългогодишен секретар-бирник в общината стриктно спазвал това свое правило и от нас искаше същото. Затова аз с радост отивах на село, вършех всякаква работа и всички ме харесваха. Режах дърва, доях козите – все задължения, които изпълняваше само свекърът ми, а аз го отменях, от което той беше много доволен. Заради Любо всичко ми беше мило и интересно и аз се държах съсем естествено. Не проявявах претенции или капризи, помагах в домакинската и земеделската работа. Старях се да им угаждам, но се съобразявах с предупреждението на Любо: „Моите родители и близки са добри хора, уважавай ги, но не ставай близка с тях, те няма да те разберат“. Направи характеристика на всеки един член от семейството и ме по-

моли да се съобразявам с неговото мнение. Така и направих. Много скоро станах доверено лице на свекър ми. Просто поемах неговите задължения, когато той отсъстваше от къщи. Но с майката на Любо имам едно преживяване, за което често се говореше вкъщи и което Любо бегло е отразил в спомените си. То е свързано с кобилата Видра. Един ден ние трите жени трябваше да отидем на нивата, да скопаваме царевина. Трябваше да вземем и кобилата да пасе около нас. Събра се много багаж и аз предложих да се кача на кобилата и да поема багажа. Престоеше ни пътуване повече от километър. Свекърва ми като чу предложението седна на стълбите, хвана се за главата и простена: „Божичко, народо че каже Кукината снаа яа (язди) конь, че станеме за резил“. Разпореди се аз и Олга да тръгваме, а тя щяла да доведе кобилата и да се върне за останалия багаж. Не се съгласих. Нарамих две торби, мотики, дрехи и стомна с вода. Олга носеше само детето, свекървата водеше кобилата. Бях жалка картинка, но запазах благоприятие. При първото идване на Любо баща му със смях му разказвал случая и не го приемал драматично. Любо също не се изненадал, защото още при първото ми идване в Бегуновци пожела да ме научи да яздя любимата му кобила, но аз му показах, че мога, защото години наред като пасях кравата се надбягвах с братоведите ми, които пасяха и коне. Любо обичаше родителите си и много ми е разказвал за характерите им и обичаите, които спазвали. Баща му беше много религиозен човек. Пееше в черквата и имал навика на Бъдни вечер срещу Рождество Христово да излиза на улицата, да проверява дали има някой закъснял пътник и го канел вкъщи заедно с тях да посрещнат големия празник.

Колко много сме се променили хората през тези 60 години! Преди са търсили закъсал човек за да му помогнат, да го приютят, стоплят и нахранят, а днес бягаме от човека, защото може да ни ограби и убие.

Много весело прекарвахме, когато цялата фамилия се събираше вкъщи. Любо се държеше добре с всички, обичаше ги и те му отвърщаха със същото. Настояваше и аз да се отнасям към тях така. Мисля, че успях. Уважавах ги, но не станах близка.

Любо не помнеше някога баща му да го е наказвал жестоко. Най-тежката обида, която е получавал, била „магарыц“ (ма-

гаре), а майка му го плашела, че ако не слуша, ще си отиде при Тоде, първия ѝ съпруг. Той участвал в Първата световна война, но след края на войната не се завърнал. Водели го за безследно изчезнал. Чакала го да се завърне 8 години и по настояване на нейната свекърва се омъжила повторно за бащата на Любо, на когото първата съпруга Аника починала и оставила 3 деца сираци. Тя очевидно много е обичала първия си съпруг, защото и на мен ми разказваше спомени от съвместния им живот, много често и в присъствие на свекъра ми. Той отначало не даваше вид, че слуша нейните излияния, но, когато те продължаваха по-дълго, малко троснато казваше: „Айде, айде стига си се заплескувала“.

ЛАГЕРЪТ В БЕЛЕНЕ 1948 ГОДИНА

Арестуваха ме на 16 декември 1948 година при провеждане на обща акция срещу анархистите в цялата страна, няколко дни преди откриване на V-я конгрес на БКП. Точно в 6.00 часа сутринта органите на ДС, по подобие на колегите си от Гестапо, нахлуха в домовете ни, извършиха обиски, иззеха литература и ни арестуваха. След ликвидирането на парламентарната опозиция, последвалите политически процеси, осъждането и екзекуцията на земеделския водач Никола Петков, от известните антифашистки организации анархистите все още съществували като легална организация, въпреки че беше спрян в-к „Работническа мисъл“ и запечатан клубът им в София. Денят за ареста не беше избран случайно. Той беше добре обмислен и проведен дни преди Партията да вземе най-подлото спрямо социалистическите идеи решение и да установи диктатура на пролетариата. С нашия арест тя показваше как ще се справя в бъдеще с всеки опонент. Анархистите имаха ясно становище – социализъм не може да се строи с диктатура, дори и да е диктатура на пролетариата. Само за това свое твърдение те трябваше да бъдат арестувани, изпращани в лагерите, съдени, а някои и убити. Заедно с мен бяха арестувани 5-6 мъже възрастни анархисти, всички осъждани за антифашистка дейност и то още през 1939 година, когато Сталин и Хитлер сключиха пакт за ненападение и мирно сътрудничество.

Точно през 1939 година в Перник са осъдени младежи анархисти и това е първият процес срещу антифашисти. Този

МОЛотовЪ ЩЕ ПРОИЗНЕСЕ РЕЧЬТА СИ ПРЕДЪ СЪВЕТОНИЯ ПАРЛАМЕНТЪ ДНЕСЪ НА ЗАКЛУЧЕНИИ СЪВЪНЪ ВЪРХЪ НАЦИОНАЛЪ И СЪЛЪВЪ

ПРЕДЪ СЪВЕТОНИЯ ПАРЛАМЕНТЪ ДНЕСЪ НА ЗАКЛУЧЕНИИ СЪВЪНЪ ВЪРХЪ НАЦИОНАЛЪ И СЪЛЪВЪ

Съветският министър на външните работи Молотов (вляво) и министърът на външните работи на Франция Рибентроп (вдясно).

Молотов (вляво) и Рибентроп (вдясно) след срещата си в Москва. Молотов е министър на външните работи на СССР, а Рибентроп е министър на външните работи на Франция.

Молотов (вляво) и Рибентроп (вдясно) след срещата си в Москва. Молотов е министър на външните работи на СССР, а Рибентроп е министър на външните работи на Франция.

процес е известен и с това, че анархистите са били предадени от съмнителния комунист Иван Гарванов. Това го потвърждава и съпругата му Вира, която пише, че най-голямата заслуга на Гарванов е това, че е разбил организацията на анархистите в града. В лагера „Белене“ бившият полицейски началник Кисъев, когато се е срещал с лица, които той е арестувал преди Девети септември 1944 г., разтреперан признава, че са предадени от Гарванов.

Претърсването на дрехите ми направи една моя съученичка Здравка Ачкова, бивша бранничка. Беше се омъжила за агента Пощаджиев. Така, търгувайки с любовта и сключвайки бракове с ремсисти, легионери и бранници, оформиха една нова класа, която твърдеше, че строи социализъм. Срегнахме се като непознати, не разменихме и дума; тя беше по-неспокойна, трепереше, докато обръщаше джобовете на палто-то ми. После ме вкараха в една тясна, мрачна и влажна килия, в която имаше един тесен нар и свободно пространство пред него само да стоиш прав, без да можеш да се движиш. Два-три дни никой не ме потърси. Вечерно време чувах плач, охкания и виковете на жена. Не се изненадах, защото бях предупредена за похватите на милицията и знаех, че това е предварителна обработка. В килиите на Пернишката държавна сигурност престоях повече от 20 дни. Разпитваха ме само веднъж, обвиниха ме, че съм анархистка и враг на народа и ме предупредиха, че, ако не се поправа, оттук няма да изляза. Дадох ми листовце хартия и ми наредиха да опиша дейността си, с предупреждение да не скривам нищо, защото те знаели всичко за мен и аз трябва да го потвърдя. Настояваха да съобщя името на човека, запознал ме с тези идеи. Казах истината. Пръв ме нарече анархистка техният първи секретар на Партията, заинтригувал ме и аз сама съм потърсила литература без чужда намеса. Казах, че в нашето читалище има достатъчно такава литература, закупена легално далеч преди 1944 година. Не бяха доволни от написаното и пред лицето ми размахваха написани листовце от мой съидейник, осъзнал заблудата си и обещаващ да работи за Партията, а мен ме обвиниха в лъжа. Една вечер доведоха в килията ми една непозната разчорлена жена. Тя още с влизането започна да се оплаква от инквизициите, които понесла, и без всякакво любопитство от моя страна заяви, че повече няма да мълчи и ще си признае всичко, защото приятелите ѝ излезли мошеници и не заслужавали тя да страда заради тях. Знаех и за този вариант на изнудване. Престорих се, че съм пребита, охках, свивах се и се стремях да не я докосвам. Бях предупредена, че за тази цел използват проститутки и се отвърщавах. Нощта прекарахме заедно. През цялото време само тя говореше. На сутринта я изведоха от килията и повече не я видях. Заедно с нас беше задържан и един младеж от село на име Милчо Ташков, който нямаше нищо общо с нас. Брат му

Марин беше кмет на селото, новоизлюпен комунист и, когато ме питаха за Милчо, аз казвах истината – че не е анархист. Но моето твърдение, вместо да облекчи, влоши положението му. Приеха, че аз го прикривам, защото той бил арестуван преди в София, където присъствал на лекция, произнесена от д-р Балев. Аз казвах истината: с нас, младежите от село, той няма нищо общо, а за София нека сам да отговори. Брат му като партиен секретар на селото се беше обадил в милицията и Милчо имаше право да му носят храна от вкъщи. Това ставаше всеки ден. Той винаги ми оставяше от своята храна. Аз нямах право да получавам храна отвън. Признателна съм за съчувствието, което проявяваше, рискувайки да влоши своето положение. След като го освободиха, се чувствахме като роднини и тогава той ми призна, че по нареждане на брат си ходел в клуба на анархистите, за да следи кои младежи от нашето село го посещават. За нещастие бил арестуван и не можал да ги убеди, че случайно попаднал там.

Първите дни след ареста имах чувството, че се касае за временна мярка, свързана с конгреса, но след като той приключи, а ние продължавахме да стоим затворени, започнах да се замислям и да се тревожа. Освен това започнаха да приждат задържани от цялата страна. Ежедневно пристигаха по няколко групи от 10-20 души, които престояваха в една обща килия и вечер ги изкарваха и изпращаха за лагера „Богданов дол“ и рудник „Толбухин“. Убедих се, че моето задържане не е временна мярка, а се касае за мащабна акция, включваща хора извън анархистите. Започнах да се замислям по-сериозно, тревожех се, а понякога вечер си поплаквах. Тъгувах за съпруга си. Не знаех какво е неговото положение. Мислех си, че може би и той е арестуван и плачех. Питах преминаващите групи има ли сред тях анархисти, разпитвах и поименно. Неговото име не ми съобщаваха. Плачех и заради майка си. Представях си как тя ме оплаква и се укорявах, че винаги ѝ носех страдания и никога с нищо не я зарадвах. Плачех и когато разговарях със себе си за проваленото ми бъдеще. Плачех, но не се предавах. Припомнях си героизма на наши партизанки и политзатворнички, добре описан от поети и писатели, и си казвах: „И аз ще издържа“. Търсех сила и кураж в смъртта на известни български революционери, загинали за свободата на своя народ. Зная, че звучи нескромно да сравнявам себе си

с тези революционери, но тогава това ми беше необходимо, за да победи страха от смъртта и накрая да кажа: „Какво пък толкова страшно има, най-много да умра“. Трудно и мъчително стигнах до това решение. Непрекъснато си повтарях Валцаров: „Разстрел и след разстрела червей“. Когато приех смъртта като нормален завършек на моя живот, изчезнаха всякакви чувства, емоции и желания. Почувствах се по своему свободна. Просто си казах: „Пускам му края, пък каквото сабя покаже“, една мисъл, която навярно е изричана и от други, намиращи се в моето положение, но не всички имат смелост да си го признаят. Това обаче ме учудва. Зная, че не са честни към себе си, защото за мен е естествено да се страхувам и да плачем в такива моменти. Такава е реакцията ни и инстинктът ни за самосъхранение. Това е нормално поведение, но се иска смелост, за да го признаеш. Аз си признавам, казвах им: „Един ден се срамувах, че съм арестантка, втория се страхувах, после свикнах и с мисълта, че ще умра, след което му пускам края и Вие решавайте съдбата ми“.

След няколко дни пристигнаха още нови лагеристки. След тях беше и приятелката ми Мария. Тя влезе в килията десетина дни след моето задържане. Арестували съпруга ѝ Желязко Петков при общата акция, а нея по-късно. Изпратили я в родния град като контингент на Пернишката държавна сигурност. Срещата ни беше радостна, въпреки ненормалната обстановка. Не бяхме се виждали повече от една година. Тя също се беше омъжила за съдийник и живееше в неговото село Каравелово, Ямболско. Първите ни разговори бяха свързани с тези важни събития. Викаха я веднъж на разпит и повече не се интересуваха от нас. Това, че ни бяха събрали в една килия, показваше, че никакви сериозни обвинения няма да ни предявят. Доволни бяхме, че сме заедно, но се тревожехме за съпрузите си и упорито продължавахме да питаме преминаващите през милицията групи има ли сред тях анархисти на име Жак и Любо и, когато получавахме отрицателен отговор, си пеехме, а когато ни пускаха за малко в коридорчето, разговаряхме със задържаните. Охраняваха ни двама милиционери. Единият от тях беше много гаден, нарекохме го Владо Свинята. Винаги викаше и псуваше, когато беше на смяна. Другият се казваше Котев. Той беше малко по-възрастен и се държеше много добре с нас. Оставяше ни килията отворена срещу обещание-

то, чуем ли стъпки, веднага да се прибираме в килията, а той, когато идва, още в коридора ще извика „Поркай мадоне“. Не знам откъде беше научил тази фраза, но ние, чуехме ли я, бяхме спокойни. Един от следователите също се държеше добре с нас. На 6 януари 1949 година ни извика в канцеларията си и ни предложи храна. Каза, че я е купил от стола на рудника и черпи по случай рождения ден на Ботев. Прочел бил издадената от анархистите книга „Ботев не е марксист“ и питаше какво е нашето мнение по този въпрос. Мария му каза да прочете и „Смешен плач“ на Ботев и сам да се увери в кого вярва Ботев. Тогава интуитивно, а днес съзнателно и отговорно казвам, че с Ботев никой няма право да спекулира и да го свежда до своите политически пристрастия, защото със смъртта си той доказва на кого е принадлежал. Похвалнахме си добре, благодарихме му и той ни върна в килията.

Вечерта преди интернирането при нас дойде началникът на ДС. Отвори килията и поиска да види тези, които спасили управлението с песни. Мария веднага заля:

*Ела и виж какво от мен направил,
погледай, понарадвай ми се ти,
а после питай мога ли те аз забрави
и мога ли ти някога простя.*

Той ни се изсмя и продължи: „Май добре се чувствате тук, от нищо не се страхувате и си пеете?“. Ядосана отвърнах: „Как не се страхуваме, да не сме ненормални, но какво да правим, когато Вие сте решили съдбата ни. Държите ни толкова дни без обяснение, без извършено от нас престъпление и сега искате да ви се молим“. Напомних му за моите страхове, срамове и за дните, когато плачех, а сега съм му пуснала края и ми е все едно какво ще става по-нататък с мен. „Попейте си, попейте. Има много да си пеете“ бяха последните му думи. Обърна се и напусна спектакъла.

На нас не казаха нищо, но бяха предупредили близките ни и получихме само дрехи, обувки и храна. На 7-ми януари 1949 година потеглихме за лагера „Ножарево“, Тутраканско. Отпътувахме в 4.30 ч. с първия влак за София. Придружи ни един милиционер, който се движеше встрани от нас и не показваше, че придружава арестантки. На гарата единственият близък човек, който ме изпрати, беше кака Митра, сестрата на моя съпруг. Тя ме прегърна, разплака се, даде ми пари и като видя, че в този

студ съм без шапка, свали от главата си вълнения шал и ми го подаде. Аз също се разплаках, благодарих ѝ за човешката доброта, която и до днес не съм забравила. Кака Митра беше с огромно сърце, препливащо от доброта, която тя раздаваше щедро на своите близки. Домът ѝ беше отворен за всички роднини. Предлагаше ни топлина, храна и подкрепа. Любо казваше, че за него тя е най-добрата и раздаваща се сестра.

Настанихме се в първия вагон в отделно купе. Хората ни оглеждаха и отминаваха, срещнахме се и с познати, но никой не смееше да ни се обади. Когато влакът потегли, ние запяхме: „Облаче ле бяло“ и продължихме с песента на младите анархисти:

*Ний сме деца на народа,
наш враг е цар Капитал,
братство, равенство свобода,
това е нашия идеал.*

Милиционерът ни помоли да не пеем такива песни, а нещо любовно. Ние продължихме с нашите революционни песни и така продължихме до София.

На гара София ни приеха милиционерите от Софийското МВР. Закараха ни в етажното, което беше на самия перон. Ниска жълто боядисана постройка, състояща се от две стаи, едната за мъже, а другата за жени. В тази стая престояхме до обяд и прочетохме хиляди имена, запълнили стените и вратата, които показваха броя на преминалите през нея жертви. Сред тях Мария намери името на наша съидейничка от София Василка Трендафилова. Подписът доказваше, че арестите са били безпощадни. Около обяд ни изведоха от етажното, наредиха да ги последваме и ние тръгнахме. Пазеха ни четирима въоръжени милиционери. Единият пред нас, вторият зад нас и по един в страни. Настаниха ни във влака за Варна. Пътувахме през целия ден и през нощта ни свалиха на гара Горна Оряховица. Отново в етажното. Тъмна стая, един огромен нар и на него две свити същества. Милиционерът затвори вратата и настъпи пълен мрак. Двете същества се свиха в единия край на нара, а ние – в другия. През цялата нощ не разговаряхме помежду си. Двете с Мария си шепнехме и казвахме – проститутки са и се стараехме да не се доближаваме до тях. Навярно и те си бях казвали същото, защото упорито се свиваха в другия край. На сутринта станах и запях:

*София в черната джамия
владее страшна тишина
и само щика на часовия
проблясва в нощната тъма.*

Непознатите скочиха и в един глас попитаха: „Вие какви сте?“. „Анархистки“, отвърнахме с Мария. „А вие?“ „Троцкистки“ – последва отговорът им и смях огласи стаята. Прегърнахме се и така три години и половина вървахме заедно. Двете непознати бяха троцкистки от Пловдив – д-р Мария Ганева и юристката Пенка Радева. Те бяха по-възрастни от нас, но от мига, в който се видяхме на светло, ни приеха за равностойни спътници в живота, който ни престояше. Натовариха ни на влака за Русе, пристигнахме по светло и аз с интерес разглеждах града, който виждах за първи път. Настаниха ни в една голяма отоплена стая в сградата на милицията. Казаха ни, че ще останем при тях, докато не спре да вали сняг и пътищата бъдат почистени. Бяха внимателни към нас, особено един млад капитан, който ни правеше услуги, когато беше на смяна. Купуваше ни храна, вестници и питаше кои са троцкистките и кои анархистките, питаше и за различията ни. Обяснявахме му и той се учудваше защо сме задържани. Накрая Пенка и моята Мария му обясниха, че ние сме по-добри комунисти от управляващите, а аз го предупреждавах да не любопитства повече, защото, ако началниците му разберат, може да ни придружи до Ножарево. И той си тръгваше. В Русе престояхме една седмица. След 15 януари времето се затопли и с първия камион потеглихме за Ножарево. Русенският милиционер ни предаде на ведомствена милиция. Настаниха ни в огромна зала с пейки и казаха, че ще трябва да изчакаме главния възпитател и зам.-началник на лагера Костов и след това ще продължим за Босна. Обърках се, представих си Босна в Югославия, а това значи нови неизвестни и ново пътуване, но милиционерът ни успокои. Каза, че след срещата ни с Костов за около два часа ще пристигнем в женския лагер. Пристигна Костов, попита кои сме, за какво ни изпращат в лагера. Отговорихме. На нас анархистките не каза нищо, но троцкистите предупреди, че и те, ако имат поведение като това на съидейничката им Лиляна Пиринчиева, да не чакат освобождение и животът им ще свърши в лагера. Още при първата ни среща с Костов разбрах, че това е лош, жесток човек и не се излъгах в преценката си. На собствен гръб из-

питах тези задължителни качества на болшевишкия полицаи. След напътстванията и заканите тръгнахме за Босна. Охраняваха ни двама милиционери. Пътувахме пеша. Преминахме през село Бащино. В края на селото близо до пътя видяхме една малка къщурка. На двора стояха двама мъже и Мария Гачева прошепна: „Тук е чичо ми, познах простряната черга“. Продължихме и след около час достигнахме една височина, а долу в подножието имаше двадесетина къщурки, покрити със слама. Встрани се виждаше джамия, един огромен двор с нови постройки. Милиционерите ни казаха, че това долу е лагерът. А аз извиках: „А сега тука спрете и земята целунете, дето ще да мрем“. Слязохме долу в момента, когато жените се връщаха от работа.

ЛАГЕРЪТ „БОСНА“

Лагери за политически опоненти имаше и преди 9-ти септември, но по бройки, предназначение и режим коренно се различаваха от болшевишките. До 9-ти септември бяха познати лагерите „Гонда вода“, „Атия“ и „Еникьой“, но лагеристите не се задължаваха да работят. Имаше лагери и във вътрешността на страната, където лагеристите работеха; такива лагери имаше край Свищра, Русе, Петрич и рудниците на мина „Перник“. В тези лагери се изпращаха лагеристи за определен срок и след изтичането му ги освобождаваха. Веднага след 9-ти се създадоха лагери в цялата страна, почти във всеки окръжен град. В Перник лагерите бяха два – на рудник „Куциян“, който се използваше за тази цел и от профашистките правителства, и лагерът „Богданов дол“ – рудник „Толбухин“. В „Куциян“ отначало бяха задържани хора с неизяснено отношение към новата власт, но с подчертана симпатия към бившите правителства, като писатели, поети, адвокати, съдии, военни, търговци и хора със свободни професии. От тях се искаше да покажат лоялност към новото правителство и биваха освобождавани веднага. В архива на лагерите в Перник са посочени имената на писателя Димитър Талев, който след освобождаването си от лагера издаде романите си, на Стефан Савов и Александър Сталийски, които след освобождаването от лагера завършват висшето си образование и работят необезпокоявани до 1989 год. Ст. Савов се е наложил като отличен преводач и накрая е

работил като зам.-председател на Съюза на преводачите. Той направи отличен превод на романа за Че Гевара. След 1945 година в лагерите бяха натикани членовете на антифашистските организации като БЗНС на Никола Петков, социалдемократите на Кръстю Пастухов и анархистите. Така бивши величия, военни и интелигенция предложиха услугите си на новата власт и бяха освободени. А в рудниците останаха да копаят въглища за изплащане на репарациите към Гърция и Югославия предимно членовете на споменатите по-горе антифашистски организации. Тежкото икономическо положение на страната след войната и наложените репарации по вина на цар Борис и Богдан Филев в подкрепата на Хитлер налагаха увеличение добива на въглища. Гърция се наложи в международен план и получи определените ѝ репарации чрез въглища. Използвайки опита на СССР, МВР създаде и у нас специално звено „ТРУДОВО ВЪЗПИТАТЕЛНИ ОБЩЕЖИТИЯ“, които, освен предназначението им на репресивна институция, трябваше да развиват и стопанска дейност като реализират приходи от безплатния труд на лагеристите. Такова ТВО беше създадено и към мина „Николаево“ за добив на въглища. В Добруджа, в района на Тутракан и Силистра имаше десетина лагера, където лагеристите се занимаваха със земеделие и скотовъдство. Щабът, който ръководеше лагерите, се намиреше в с. Ножарево. Там пристигаха арестанти от цялата страна и съгласно характеристиката и преценката на ръководството съответно се изпращаха във филиалите. Тук се намиреше и една група от специалисти – агрономи, ветеринарни лекари, технически кадри и др. – всички бяха въдворени и обслужваха според нуждите всички общажития.

Аз помня лагера „Тутракан“, специализиран за зеленчукопроизводство, около 20 декара. В село Главиница имаше болница, която обслужваше управленския апарат и лагеристите. Лекарите и сестрите, които работеха там, бяха също въдворени. ТВО-тата в Бащино, Босна, Кайнарджка, Кофалджка и др., чиито имена не помня, се занимаваха главно със земеделие и скотовъдство. Нашият лагер в с. Босна притежаваше над 3000 декара земя, но ние обработвахме около 1000 декара. Сеехме жито, царевица, боб, имаше и овощна градина. Засаждахме главно кайсии, лозя и малини. Една година посяхме и мак, но с обработката му се занимаваха главно по-възрастните жени, от

политическите лагеристи. Моята приятелка Лилияна Пиринчиева работеше на този обект. Тя разговаряла с агронома и той ѝ обяснил, че тази култура се сее по поръчка на Министерството на народното здраве за нуждите на фармацевтиката. Отглеждахме 500 свине майки за разплод, имаше птицеферма с 1000 броя кокошки и пилета.

Едно звено от десетина жени работеше в шивалнята. Обслужваше главно управленския персонал и нас лагеристите. Спомням си, че през втората година на престоя ми всички получихме по два чифта поли, панталони и блузи от сив док, ушити от тези жени. Отговорник на шивалнята беше госпожа Гройс, майката на известния режисьор Любен Гройс. Трудно ми е да остойността произвежданата от нас продукция, но тя в пъти надвишаваше издръжката на лагера и всички средства се отнасяха в приход на МВР. В архива на лагера „Богданов дол“ открих справки и доклади, които сочат, че мини „Перник“ ежедневно са правееждали по над 60 000 лева по сметката на лагера, отделно стойността на произвежданите тухли за построяването на културния дом и за металургичния завод „Ленин“ и всичко е отивало в хазната на МВР, за големите заплати, а днес най-високите пенсии на бившите служители от това ведомство. Тези хора продължават да живеят от убийствения труд на хиляди мъченици, чиято вина беше в това, че казваха: „Болшевизъм не значи социализъм, а диктатура без свобода и демокрация“.

ТВО „БОСНА“

Село Босна, където беше женският лагер, се оказа малко добруджанско селце, около тридесет ниски къщурки, покрити със слама. До 1941 година селото е било във владение на Румъния, а след подписването на Крайовската спогодба преминава към България заедно с цялата Южна Добруджа. Дворът на лагера беше около 20 декара, ограден от всички страни с бодлива тел. До самия вход се намираше една нова постройка. Една от стаите управителят използваше за канцелария, а в останалите живееха семействата на управители Касабов и заместника му Славчев. В съседство на тази постройка имаше стара, ниска ограда с много стаи, в които живееха семействата на милиционерите, следваха оборът, грамадните хамбари и

общезитието за нас лагеристките, също нова постройка.

Имах усещането, че е строена за конюшня, но по-късно са я пригостили за наше общежитие. Стаите се поддържаха така: кухнята, столовата, библиотеката, шивалнята, стаята на възпитателите, банята, две спални помещения, лазаретът, стаята на „бамбелите“, още три спални помещения, складът и тоалетните. А срещу тях – стаята на милиционерите, телефонната централа, фурната, складът за нашите цивилни дрехи и стар кокошарник, кошмар за нас, които имахме „честта“ да живеем в него, когато ни наказаха и създадоха „Черната рота“. На стотина метра зад общежитието в нивите бяха свинарникът и птицефермата. Между тези постройки оставаше каре, където всяка сутрин се строявахме за проверка и разстановка за работа. В това каре прекарах три години. В някои от сградите работих, в други се хранех и спях, а в трети ме наказваха, но имах и тайни кътчета, където оставах сама и се отдавах на спомени и мечти. Тук се запознах с много жени, с различни характери, съдби и различно поведение. С много от тях се облягах, станавме приятелки, помагахме си и се обичахме. Приятелството ни продължи и в свободния живот, чувствахме се като сестри. За други си спомням с омерзение, а за трети – със съжаление.

КОИ И КАКВИ ХОРА УПРАВЛЯВАХА ЛАГЕРА, ОПРЕДЕЛЯХА СЪДБИТЕ НИ, РАЗПОЛАГАХА С ЖИВОТА НИ

Лагерната милиция ни прие. Първо преминахме през банята, предадохме личното си облекло и получихме лагерната униформа. Стари полицейски дрехи, мръсни и скъсани. Войнички шинел и гумени цървули. Всички с различни размери, не отговарящи на нашите размери. Имаше жалък и комичен вид. Банята се състоеше от две помещения. В първото бяха зазидани два варела за загряване на водата, а във второто – около четирите стени заковани дървени корита, в които се миехме и перяхме. Д-р Ганева ни предупреди да не ползваме коритата, а да вземаме вода направо от варелите. По-късно, когато ползвахме коритата, предварително ги измивахме с разтвор от калиев перманганат. Така измити и облечени в новите си униформи влязохме в спалните помещения. Разделиха ни

и ношувахме в различни стаи. На сутринта ни заведоха при управителя Касабов, висок груб човек, който започна разпита: „Кои сте? От къде сте и защо сте въдворени?“. Изслуша отговорите и ни предупреди, че в лагера има установен ред и трябва да го спазваме, в противен случай ще има нови наказания. Друг разговор с този човек не проведох. Може би половин година след моето пристигане той беше освободен и мистериозно изчезна. В архива за лагерите има материали, които показват как са подбирани и назначавани тези управители. Използвали са криминални престъпници, каквито в Перник бяха Гогов, Ханджийски и Гершанов. Партията ги беше прикрила под крилото си и те вършеха мръсната работа при унищожението на класовия враг.

Заместник-управителят се казваше Венко Славчев, от софийските села. Той ни разпределяше за работа и извършваше ежедневно проверки на качеството и количество ѝ. Налагаше наказания при неизпълнение на нормите. В случая Касабов беше политическото лице, изразител на репресивните функции, а Славчев трябваше да ни учи на труд, да ни превъзпитаваше и осигурява по-големи доходи на ведомството. Като заместник-управител Славчев не демонстрираше власт. Внимателен и спокоен, не използваше силови прийоми. Криминалните го наричаха вуйчо Венко, а политическите – Микадо (японски император). След уволнението на Касабов беше назначен за управител на лагера, промени поведението си, но не прибегна до насилие. Налагаше наказания като лишаване от писма, колети, карциране, но нямаше побоища. Побоищата извършваха инспекторите от Държавна сигурност, които идваха от София.

За превъзпитанието ни и промяната на политическите ни убеждения се грижеха две възпитателки – Касабова и Славчева – съответно съпруги на управителя и заместника му. Те бяха прости, подли и жестоки, но определяха живота ни. Те решаваха колко писма, пари и колети да получаваме и дали въобще да получаваме. Изготвяха характеристиките за освобождаване или ново превъзвояване. Ерменка Славчева беше по-груба, жестока и явно изразяваше ненавистта си към нас. Ние ѝ отвърщахме със същото. Касабова беше мазна, подла и държеше около себе си една групичка от въдворени, които ѝ донасяха за всичко, което ставаше в общежитието и въз основа на тези доноси изготвяха характеристиките ни.

лични краища на страната, като не съобщава адрес си никогa. Праща ѝ редовно 8000 лв. Писмата са пълни с загадки. Кани я в писмата по-скоро да отиде при него, за да пътешествали заедно. Същата работи добре, но да се откаже от анархизма и не мисли. Казва, че не можела да се убеди в противното. В тясна дружба е с Елена Ал. Софийска, Мария Лукова Доганова, Лиляна К. Пиринчиева и Соня Иванова Канева и само с тях споделя. В пол. пр. работи участва, но формално. Поради това, че мъжът ѝ е с неустановен адрес, а и тя с нищо не е показвала, че като излезе навън, няма да се занимава повече с анархизъм, предлагам да се превъдвори за 6 месеца.

04.10.1951 г.

Ножарево

Рък. общиж. (п)

/ Ер. Христова /

Охраняваше ни старшината бай Кольо и четири милиционерки. Старшината беше родом от град Исперих, а милиционерките бяха млади момичета от съседните на Босна села. Произхождаха от бедни семейства и тук изкарваха прехраната си. Към нас бяха враждебно настроени и ние им отворяхме със същото. Най-пошо се държеше милиционерката Здравка. Тя стреля срещу мен и приятелката ми Аделина, защото отивахме за вода без да искаме разрешението ѝ. Бяхме наказани в „Черната рота“, нлямахме право да се отдалечаваме от работното място без разрешение на милиционерката. Кладенецът беше само на двадесет крачки в самия блок, в който работехме. Куршумите минаха покрай ушите ни. Не разбирахме, че се стреля срещу нас и само виковете на жените ни накараха да спрем, обърнахме се и се изненадахме. Те бяха обградили милиционерката, обвиняваха я в жестокост, че не е жена, а чудовище. Скоро след този инцидент тя напусна. По ирония на съдбата се срещнахме отново след 3 години в Перник, но се разминахме като непознати. Моят съпруг беше класен ръководител на нейния съпруг, който учеше във вечерния минен техникум. При завършване на курса имаха прощална вечер със семействата и така се срещнахме и се разминахме. Те изчезнаха от Перник. Най-хубави думи и благодарности ще кажа за старшината бай Кольо. Той беше около четиридесетгодишен и живееше тук заедно със семейството си – жена му, двете му

дъца и майка му. Съпругата му работеше като телефонистка в централата на лагера. Тя беше тиха и внимателна жена. Бай Кольо беше добър и честен човек, не помня да се е скарал с някой от нас. Напротив, вярвам, че на всяка е направил най-малко по една добрина. С нас, с всяка от групата беше особено внимателен за разлика от началниците, които ни третираха като опасни и непоправими елементи, той се държеше много благородно и винаги намираше начин да ни помогне. На приятелката ми Мария Доганова каза, че съпругът ѝ Желязко е идвал на свиджани, но са го върнали. Не разрешили свиджането. Предаде поздравите му и каза, че е жив и здрав. Желязко, като член на Съвета на Федерацията на анархистите, беше осъждан и след изтичане на присъдата му освободен. Мария без съд и присъда започнаше третата година в лагера и край не се виждаше. Старшината с голямо уважение се отнасяше към доктор Гачева. На всеки християнски или светски празник под предлог, че някой от семейството му е болен, я викаше в дома си, но всъщност ѝ предлагаше храна, припомняше ѝ за нормалния живот, който беше загубила. На мен също ми направи голяма добрина без да го афишира. Уж без да иска беше поставил на бюрото си писмо от съпруга ми.

Извикал една моя приятелка да почисти канцеларията му и тя, като бършела бюрото, прочела картичката и веднага ме информира. Една година без писма, копети и пари живеех с мъката и тревогата по съпруга си. Не вярвах на приказките им, че е емигрирал, но мълчанието му показваше, че нещо става с него. С други мои роднини и близки не поддържах никакви контакти. Не исках да ги ангажирам с моите проблеми и изобщо с живота си, който сама си бях избрала. Не писах нито едно писмо дори на родителите си. По-късно разбрах, че това е бил умишлен натиск върху мен, за да ме пречупят и да капитулирам. Но освен тези хора, които бяха приели омразата, жестокостта и подлостта за своя професия, имаше и една друга категория жени, които ежедневно ни следяха, клеветяха и донасяха, с което правеха окаяния ни живот още по-тежък. Това бяха дневалните, жени на нашия хал, също въдворени. Възпитателите ги подбираха сред нас и ги назначаваха за доверени лица. Ние знаехме, че са доносници и страняхме от тях. Аз и Мария Доганова станахме жертва на дневалните Пенка Денисова и Толлодолска, въдворени за сводничество.

И днес с погнуса споменавам имената им. Шаф на целия милиционерски състав беше поручик Николов. Седалището му беше в с. Ножарево и при нас идваше един или два пъти в месеца за затягане на дисциплината. С надменното си държание, кръвожадният поглед и камшика, който не изпускаше от ръцете си, направо ни стряскаше. Пристигаше винаги на кон, дебнеше ни от засада и при най-малкото отклонение от неговия правилник следваха наказания. През зимата марширувахме в снега и пеехме „Пред нас са блеснали житата“, а през лятото стояхме прави под жаркото слънце до припадък и наказанията завършваха с карцер за една седмица. Така ни наказваха, когато си позволявахме капнали от умора да се прибираме в свободен ход, а не марширувайки и пеейки. Друг наш мъчител и екзекутор беше главният възпитател Костов, който беше идеологът на нашите наказания – той ги измисляше, а Николов ги реализираше. Костов следеше нашето превъзпитание и участието ни в културно-просветната работа. Правеше предложения за освобождаване или за превъдворяване според неговите лични преценки. Той не беше добър човек и най-лошо се отнасяше с троцкистката Лилияна Пиринчиева.

Главното управление на всички лагери беше в София, като отдел в Министерството на вътрешните работи. Директор на този отдел беше Миленков. За него говореха като за страшилище. Той посещаваше лагерите на всеки три месеца и винаги провеждаше разговори с лагеристите. Още при първата ни среща, след като разбра за какво съм въдворена, ми каза: „Тук не ти е мястото. Няма какво да научиш, покажи, че си се превъзпитала и излизай по-скоро, за да учиш“. С останалите лагеристки той водеше други разговори, правеше закани и следваха наказания.

Така беше изграден репресивният апарат на болшевишката система.

ЗА ЖЕНИТЕ В ЛАГЕРА

В лагера заварихме 200 жени, въдворени по различни причини. Криминалните бяха мнозинство – крадци, проститутки, сводници, незаконно съжителство и други. Политическите бяха около 70 жени, настанени в две стаи – в едната по-младите, а в другата по-старите. Възрастта им варираше от 16

до 60 години, всички без определен срок на пребиваване. От политическите лагеристи най-много бяха земеделските николапетковисти, анархисти, троцкисти, социалдемократи, титовисти, а през 1951 год., когато започнаха да търсят врага с партийен билет, докараха и три комунисти. Ние анархистите бяхме седем: Василка Трендафилова, Мария Доганова, Магда Крумова, Емилия Караиванова, Николина Миндова, Виктория Шуролинкова и аз Цветана Джерманова. Василка, Мария и аз бяхме интернирани заради нашите лични убеждения – анархизма, а останалите се свързваха с тази идеология чрез братя, съпрузи и приятели. Николина беше докарана една година преди нас и беше заета поза на послушание. Не беше обявила политическата си принадлежност и странеше от останалите политически. Управата оцени нейното поведение като ѝ възложи превъзпитаването и ограмотяването на безпризорните деца. Спеше в отделена стая и почти нямаше контакт с нас. С троцкистите д-р Гачева и Пенка Радева вече бяхме познати, тъй като пътувахме заедно, а Лилиана Пиринчиева се представи сама. Каза, че се чувства длъжница на анархистите. Разказа ни как наш другар кондуктор във влака от Пловдив за Русе ѝ дал 2000 лева след като разбрал, че е троцкистка и я изпращат на лагер. Така този непознат и за нас наш съидейник ни подигури приятелство, съпричастност, дружба и обич. Земеделците, с изключение на госпожа Антонова – зелената попадня, се държаха достойно. Антонова, като народен представител от БЗНС, била арестувана при разгрома на парламентарната опозиция. В Държавна сигурност не издържала и, след като я пребили като политически и физически труп, я докарали в лагера. Цялото време прекара на легло, не можеше да се движи и да се храни сама, но най-тежко за нея беше, че нейните бивши съидейнички я приемаха като капитулант и предател. Някой от земеделците не дружеше с нея. Ние анархистите и земеделците поддържахме добри взаимоотношения и си помагахме. Друга голяма група момичета, определяни като политически, бяха свързани с чужденци: Ана Дитрих, Лея Иванова, Жана, Ингеборг, Зита, Олга Огнянова и други бяха обвинени за връзка с войници от Американския контингент, които се настаняха в страната след подписването на споразумението за капитулацията на България през 1944 г. Ана Дитрих беше свързана с немското разузнаване. Тя се омъжила за някакъв

служител от това ведомство, който напуснал страната заедно с цялата германска мисия. Тя беше вечно болна и не излизаше на работа. Леа Иванова, Олга Огнянова и останалите момичета бяха известни в лагера като кабаретни артистки. Повечето от тях служеха и на българските тайни служби, като просто се надлъгваха. Някои не изпълняваха поетите ангажименти и се връщаха отново. Всички те (без Олга Огнянова) се ползваха с по-свободен режим. Леа Иванова се връща два пъти в лагера по време на моя престой. Друга голяма група бяха момичета, отказали да сътрудничат на ДС. Представителки на стария хайлайф бяха г-жа Пеева, Мими Калчева-Гешева, двете сестри на Райко Алексиев и др. Имаше и две жени, свързани с царското семейство – Соня Салабашева и Надя Стоянова. Тук работеха и трима белогвардейци от полка на генерал Влахов, записали се да воюват срещу СССР на страната на фашистката коалиция. Аз още в Перник заявих на приятелката си Мария, че няма да огранича дружбата си само с нея и ще търся приятелство и с други момичета, независимо от убежденията им и във всяка от тях намирах по нещо, което ни свързва и сближава, помага ни да преизмогнем тъгата и отчаянието и ни дава кураж и оптимизъм. За всяка една от тях ще разкажа така, както съм я запомнила.

Катя Партова от гр. Враца. Една вечер, връщайки се от работа, от криминалните ни извикаха: „Политики, търси ви една от вашите“. Ние с Мария се изненадахме, защото не знаехме коя друга може да бъде арестувана след нас. В това време Катето усмивката се приближи до нас с думите: „В Перник милиционерът ми каза, че сте добри момичета. Можем ли да бъдем приятелки?“. Ние я погледнахме подозрително и също се засмяхме. Тя беше последна година студентка по медицина. Арестували я с цел да я вербуват за доносител. Заявили ѝ на право: „Чрез теб трябва да узнаем какво се говори във вашия дом и семейство“. Чичо ѝ Партов, министър на вътрешните работи в едно от профашистките правителства, е бил осъден на смърт и Държавна сигурност трябвало да знае какво е отношението на неговите близки към новата власт. Катето отказала да доноси, поради което я изпратили на лагер в Перник. Прибрали я в милицията, настанили я в нашата килия. Като разбира, че тук няма лагер за жени, започнала да плаче. Милиционерът Котев, който се държеше добре с нас, я

успокоил и казал, че само преди няколко дни са изпратили две добри момичета на лагер в Добруджа. Съобщил ѝ имената ни и ѝ препоръчал да ни потърси. Така се и представи: „Зная, че сте добри момичета, не познавам никого тук и моля да бъдем приятели“. Катето беше мило лъчезарно момиче със светещи очи и честна и мила душа. Настаниха я в моята стая, спяхме на един нар, работехме заедно, заедно поладнахме в „Черната рота“, хранехме се общо и имахме усещането, че се познаваме от години. Освободиха я преди мене. Една година след нея аз също излязох на свобода и я потърсих. Тя беше завършила медицина и работеше като лекар в туберкулозния диспансер в гр. Враца. Повика ме веднага да отида при нея. Заведе ме при различни лекари за да установят здравословното ми състояние. Цяла седмица живях у тях. Спах в кабинета на чичо ѝ, бившият министър. Разгледах огромната му библиотека, попълвана с конфискувани книги при обиските, и открих, че има и анархистична литература. Катето ми предложи да я взема цялата, но аз взех само „Десет дни, които разтърсиха света“ от Джон Рийд и „Взаимопомощ“ от Михаил Кропоткин. В книгата си „Десет дни, които разтърсиха света“ известният американски журналист Джон Рийд разказва за първите дни на Октомврийската революция в Русия и името на Сталин не се среща. Тогава той е бил непознат. Тази книга беше забранена в Русия, а след 9-ти септември 1944 г. и у нас. Предвиждаше се 10 години затвор за лице, което чете и разпространява тази книга. През 1953 г. ние я дадохме да я прочете и заместник-министърът на вътрешните работи Агайн. Той я прочете, върна я и не ни предаде. Тези двама министри на вътрешните работи от две различни поколения и политически идеологии се различаваха по култура и манталитет от своите колеги, които не четяха нищо друго освен директиви.

Със земеделките също се разбирахме добре. Съвсем свежи са спомените ми за Аделина Николова, Пенка Нейкова, Елза Даскалова, Живка Червенкова, Мария Илиева, двете Иванка Воденичарови – едната от София, другата от Пловдив. Фактически ние трите групи – анархисти, троцкисти и земеделки – бяхме поладнали тук единствено заради своите идеи. При земеделките чувството за колективизъм не беше силно развито, но те бяха честни и добродушни жени и аз имам прекрасни спомени с тях.

С Аделина Николова от с. Пожарево, Софийско взаимно се харесахме веднага, защото бяхме от един край. Тя беше с една година по-голяма от мене, но намирахме общи виждания по всички въпроси. Тогава разбрах, че когато имаш възможност свободно да изразяваш своите идеологически виждания, винаги можеш да намериш нещо, което да обединява различните идеи и идеали. По-късно, когато споделях тези виждания, много приятели ме подкрепяха, а д-р Любен Янкулов от Благоевград го оформи като девиз: „Единство на различията“. След освобождаването ѝ от лагера тя изпълни обещанието. Намерила моя съпруг, разказала му при какви условия живеем в лагера и какво се иска от мене, за да бъде освободена. След години аз също я потърсих в София, но беше късно. Срегнах само сестра ѝ. Тя беше починала. Отиде си много млада от този свят, само на 36 години. А беше много жизнена и обичаше живота.

Пенка Нейкова от Нова Загора, земеделка, никопетковистка. Тя беше съпруга на Слав Нейков, народен представител от парламентарната опозиция на Никола Петков, емигрирал, за да избегне политическия процес. Тя не се отказала от него и беше въдворена. Пенка по професия беше учителка, много пряма, стоворчива и по своему много честна. Тази своя честност показва и спрямо мен. По едно време я определиха за отделен отговорник. Тя измерваше и отчиташе извършената от нас работа за деня и определяше дажбата хляб, който следваше да получим. Един ден ѝ заявих, че днес няма да изпълня нормата, но тя трябва да ми пише цял хляб. Отказа ми. Заяви ми, че е честен човек и не иска да я замесвам в моите комбинации. Не казах нищо. На следващата сутрин получих половин хляб, Мария също получи половинка. С него закусихме и обядвахме и за вечеря ни остана много малко. Отидох при Пенка и ѝ казах: „Пено, ти си честен човек и не можеш да ме оставиш гладна. Ще ми дадеш от твоя хляб“. Не дочаках разрешение и сама си отчупих. Тя се засмя, отрязва ми една голяма филия и каза: „Така може, но честно и почтено, а не с изнудване“. Често усещах добротата ѝ чрез едно майчинско помилване по главата ми. Добродушието на земеделките използвах няколко пъти в годината. На всяка Нова година ги сурваках. За сурвакница използвах обикновено дърво, на което бях завързала различни цветни парцалчета и така им чести-

тях Новата година. През лятото им показвах ритуала „молба за дъжд“. Заставах пред тях намокрена и пеех „Дай, Боже, дъжд, да се роди ръж“. Но най-шумно ме посрещаша, когато обличах одеждите на игуменката Райна Гаджева, баба Попадия, както я наричахме. Така облечена отивах при всяка една от тях и им предлагах причастие и покаяние за сторените грехове. Казвах им по някое незлосливко стихче, което отразяваше поведението им в момента. Спомням си стихчето за Божена Юрич, югославянка, омъжена за българин и работила като говорител в Югославското посолство. Тя първа съобщила информацията, че Тито се отказва от дружбата със СССР. Използвайки българското ѝ гражданство, българските власти я арестуват и изпращат в лагер. Но югославското посолство не я изостави и ѝ пратило помощи, пари и колети. Казах ѝ: „Божено, Божанко, що работиш скрито, за добро на Тито“. На Райна Гаджева казвах:

*Бабо попадиьо, мила
ти пак си се скрила,
но ще се отървеш от злото
като предадеш златото.*

Служителите на ДС и Попадията си разменяха на всеослушание обвинения за някакво злато. Обвинявах я, че е откраднала злато от някакъв манастир. Тя не отричаше, че взела златото, но твърдеше, че то после е откраднато от служителите на ДС, когато ѝ правили обиск вкъщи. Твърдеше, че златото е било скрито в една касичка във вид на кученце, но след обиска касичката изчезнала. Не зная как е завършила подялбата на златото, но съм сигурна, че баба Попадия е получила своя дял. Изхождайки от това, което тя казваше за себе си, знаех, че се е справила и с тази сложна ситуация. Нейната история е следната. Като обикновена певица акуратно обслужвала немските войници и ги изпратила до Белград. Там се изявява като певачица в сръбските кафани. И накрая се връща като скромна игуменка в манастир край София. Край този манастир имало зарибено езеро и там често идвали гости от френското посолство. Именно връзката ѝ с френското посолство е била повод за ареста, а златото е било второто обвинение. Жените смятаха, че е доносник и страняха от нея. Тя с мен се държеше добре и аз не се страхувах от нея. Спомням си, че ми направи една услуга. Имаме проверка от София начело с Миленков.

Той отправи обвинения към всички лагеристи, обърна се към тях да се покаят, да си признаят обвиненията или да се поправят. На мен и на Мария не каза нищо. Тогава баба Понадия се обърна към Миленков, сочейки нас двете и каза: „Добре, ние сме престъпници, а тези защо ги държите тука? Те са ваши деца“. Миленков замълча, а после попита имаме ли някакви оплаквания. Казах му, че от една година не получавам колет, писма и пари. Същата вечер ми донесоха един куп писма наведнъж. Накараха ме веднага да напиша писмо на съпруга ми и да го дам лично на Миленков. Той пое обещанието да го пусне и действително Любо го беше получил.

Такива шеги си правех само с политическите. Беше голямо веселие, защото казвах и за поведението им тук, в лагера. Намеквах и за доносничеството, но никой не се сърдеше. Дарявах ме от сърце и аз всичко занасях в стаята, за да го разделяме с моите другарки.

След смъртта на Георги Димитров броят на политическите лагеристи се увеличи. Общо в лагера бяхме над триста жени. Стаите бяха претълпени. Нямаше достатъчно нарове и много от жените спиха на земята. Докарани бяха жени направо от улицата. Спомням си две оперетни певици – Милена Баръмова и Цветана Михайлова. Имали представление и след приключването решили да се почерпят за добрия успех. Почерпили се, запяли и с това провокирали идването на милиционерите, които ги обвинили, че се радват за смъртта на Георги Димитров. Арестуват ги и изпращат направо в лагера. В разстояние на три месеца бяха направени проучвания и много от тях бяха освободени.

Мили и скъпи са ми спомените за земеделката Живка Червенкова от Плевен. Съпругът ѝ, бивш народен представител, се страхувал, че ще бъде обвинен след 9. IX. и се скрил в родния си дом. Жената на брат му го предава. Той е арестуван, осъден и екзекутиран заради това, че се е укрил. Бащата на Живка, бай Георги Червенков, земеделец, е първият кмет на гр. Плевен след Девети септември 1944 г. Живка беше въдворена, защото открито говорила срещу бруталната и жестока болшевишка система. В лагера също се държеше предизвикателно и често си разменяха реплики с възпитателките. Един ден възпитател Славчева ѝ подметна, че петни хубавото име Червенков на най-достойния българин Вълко Червенков.

Живка ѝ отговори, че не жалае името ѝ да се свързва с такава тъмна личност и предпочита да я наричат Зеленкова. През моя престой тя на два пъти беше освобождавана и съответно връщана. Тя много ме обичаше и ми казваше, че ѝ напомня на дъщеря ѝ. След освобождаването от лагера се срещнахме у нас, в гара Елисейна, след това в Плевен, при родителите ѝ, а по-късно се видяхме във Варна. Тя беше отседнала при брат си, лекар в същия град. Живка също почина рано.

Елиза Даскалова от Провадия беше много нежна, тиха, кротка и възпитана жена, с музикално образование. Провинението ѝ се състоеше в това, че се е осмелила да потърси съпруга си Рангел Даскалов, народен представител от БЗНС, съден заедно с Никола Петков. В дирекцията на милицията в София на Лъвов мост ѝ предали само дрехите му и ѝ забранили повече да споменава името му. Не спазила забраната на палачите и се озова при нас. С голяма мъка говореше за съпругата си Рангел, по професия юрист. Рангел останал верен до край на приятеля си Никола Петков. Не го съблазнили обещанията за свобода и министерско кресло и споделял участта на своя водач и другар, но него го убиват тайно, подло и жестоко. Елиза изживяваше достойно мъката си по изгубения съпруг. Понасяше стоически всички неслоди и живееше със спомените и голямата си любов към Рангел. Не каза нито една дума за него, не го упрекна нито веднъж, че е предпочел смъртта пред децата си, че ги е оставил без бащина обич и подкрепа. Елиза говореше със страх и болка за двете си момченца, останали при родителите ѝ, лишени и от майчина обич и грижи. Родителите ѝ живееха на село, също преследвани и тероризирани от народната власт. Национализирали мелницата им, отчуждили къщата им, те останали без средства, стари и немошни живеели в страшна немотия. Елиза ни гостува в Перник и се запозна с Любо, а ние – на нея във Варна. Беше се омъжила повторно, за да може децата ѝ да получат образование. Разказа ми мъките, които е преживяла след излизане от лагера. Не ѝ разрешавали никаква работа. Прикупило я едно циганско семейство. Елиза плела кошници и изкарвала пари колкото за хляб. Децата растели подтиснати и самотни. Тя се водила единствено от ментата да се измъкне от мизерията, приема съвета на свои приятели, които я запознават с един посредствен, но добър човек и се омъжва за него. Момчетата завършват гимназия и

отиват на работа в София. Оттам ги поема Светла Даскалова. Единият започва работа в хотел Балкан, а другият заминава на работа в ГДР. Там живее и днес. Елза говореше винаги с добри чувства и признателност за Светла Даскалова. Когато внучката ѝ се записа в Музикалната академия в София, често се виждахме и си гостувахме. Момичето завърши и заедно с баба си отиде при родителите си в Германия. Не зная по-нататъшната им съдба. Съпругът ми Любчо също много я уважаваше и настоя дъщеря ни да носи нейното име.

Спрях се повече с Елза Даскалова, защото имам чувство, че я бъркат със Светла Даскалова. От 15 януари 1949 год. до 30 април 1952 год. Светла не е идвала при нас. В лагера, когато пристигна, Иванка Воденичарова казваше, че в килиите на ДС – София останала Светла Даскалова и очакваше и тя да пристигне при нас, но това не стана. Чувала съм упреци, обвинения и клевети по адрес на Светла Даскалова за това, че прие да служи на властта, но никой не каза нито една дума за съпруга ѝ д-р Вампирски, който години изкара в лагера в с. Ножарево. Мои съдъейници ми разказваха за неговото поведение, изтезанията и униженията, които е понесъл, чувала съм за физическото и психическо положение му, но няма да разказвам. Това трябва да го разкажат неговите съдъейници, роднини или палачите му. Три жени бяха свързани с ВМРО: Цветана Цачева, която заварих в лагера и се представяше за земеделка, защото беше родом от Бяла Черква, Лили Поцкова от Благоевград, която се представяше за земеделка и Коца Александрова. Тя, която още с пристигането си обяви, че е сестра на Тодор Александров. Всички се държаха добре, не правеха компромиси, но само Коца отговаряше достойно, защитавайки идеите и поведението на брат си. Спомням си, бяхме в лагера „Щурчето“ край Белене и някакъв представител на ДС ѝ напомни за престъпления на брат ѝ, а тя в мига му отвърна: „Ако брат ми се беше съгласил през 23-та година да Ви служи, днес щяхте по друг начин да го оценявате, но той винаги е служил на България“.

Титовистките бяха две – Божена Юрич и Видосава. За Божена вече писах, ще добавя само това, че съпругът ѝ се беше отказал от нея и югославското посолство пое издръжката ѝ в лагера. Видосава дойде при нас като имигрантка от Титова Югославия и, докато траеше проучването ѝ, трябваше да прес-

той при нас и да работи. Тя беше много свободолюбиво, открито и весело момиче. Много я харесвах и станахме приятелки, чувствахме се нещо като съседки и си помагахме. Двете сръбкини, така ги наричахме ние, се облякоха и Юрич помагаше на Видосава с храна и пари. Видосава, след като престоя дълго време в лагера, според нейните представи, и нямаше изглед да и променят положението, обяви гладна стачка, единствената в историята на лагера. Веднага пристигнаха инспектори на ДС – София и тя на всеослушание заяви, че е избягала от Титовите затвори, за да търси свобода тук, а не да попада в нови лагери или затвори. Поуспокоиха я малко, но гладната стачка не даде резултат и си изтърпя предвидения срок за проучване. Беше много забавна и аз обичах да я слушам, когато осмиваше сръбския шовинизъм, разказваше приказката за Исус Христич и Христофор Колумбич, за спора между един англичанин, един французин и един сърбин кой е написал Хамлет. Всеки твърдял, че авторът е негов съгражданин. Тогава решили да четат книгата и когато стигат мястото, когато Хамлет казва на Офелия да отиде в манастир, сърбинът скончил и заявил: „Това не може да каже сърбин. Той щеше да каже: „Офелия, Офелия иди у п-у материну“. Видосава обичаше да псува и беше много забавна, ние не усещахме цинизъм в нейните псувни и се правихме от смях, а тя още по-двоезна казваше: „Това не е цинизъм, това е класика“ и започваше: „... ти Богу, майцу, отцу, сви деца, сво живо около кука и накрая църно маче край опнище“. Аз в края винаги я прегръщах и целувах, а тя ми казваше: „Теб ще покана първа на гости в Белград, когато падне Тито, а той скоро ще падне“. Искрена дружба и приятелство ме свързва и със земеделките Мария Илиева (Махон) от с. Типчевица, Врачанско, с двете Иванки Воденичарови, които бяха прекрасни жени. И много други, чиито имена съм забравила. От всичките кабаретни артистки, бар дами, певици и балерини най-симпатична ми беше Олга Огнянова. Висока, стройна, красива жена, обвинена в неправомерни връзки с чужденци, но тя подозираше родителите на приятеля ѝ, които не одобрявали дружбата им. Държеше се достойно и единствена от тази категория лагеристки премина заедно с нас през множество изпитания. Не съм забравила и две мои много колоритни приятелки – Лили Енева и Мария Боздуганова. Двете още с пристигането си попаднаха в нашата младежка група и си разказва-

хме за всичките преживявания. Мария Боздуганова беше родом от Русе, студентка „Строително инженерство“, арестувана за това, че разпространява известната „Ода за ср...то“. Мария ни беше любимка. С голям интерес слушахме разказите ѝ за всичко преживяно и свързано с тази ода. Тя малко палтенеше и това ѝ придаваше известен чар, правеше я по-естествена и комична. От двадесетте куплета съм запомнила следните и не знам дали ги подреждам правилно, но първият стих започваше така:

*В този тъй тържествен ден,
аз се питам умилен
какво днес със стойност
може да ви се предложи?
Пари, любов, щастие?
Не, единичко днес в битието
това е мила мой ср...то.
С-и вляво, с-и вдясно,
с-и със твоят дупе тясно,
с-и с твоя оптимизъм,
с-и в нашия социализъм,
с-и и бъди злато,
с-и в мажолета нов,
с-и в Сталин, с-и в Тито,
с-и в нашия Димитров,
с-и тук, с-и натук,
с-и на всеки сръп и чук,
с-и даже в тези фрази,
само дружба да се запази.*

Ние се заливахме от смях, а Мария отваряше устни, сваляше протезите и ние виждахме празно място от 4 извадени зъба. Тя през сълзи казваше: „Вие се смеете сега, и аз се смях, когато за първи път я чух, но също си плащам. Първо зъбите, последва изключване от факултета, продължавам изплащането тук при вас и не знам кога ще свърши“.

Лили Енева от София, също студентка, не помня каква специалност. Интернирането ѝ беше свързано с някаква филателна афера. Баща ѝ притежавал голяма колекция от марки и тази колекция изчезнала мистериозно след някакъв обиск и Лили обвиняваше милицията за това. Лили имаше свой начин на поведение, несъобразен с правилник и изисквания. Вместо

след 1 час работа да следва почива от 10 минути, тя правеше обратното – след 10 минути работа почиваше 1 час. Още в първия ден заяви, че не може повече и остана върна на себе си. Получаваше само половин хляб и това ѝ беше достатъчно. Аз опитвах да ѝ помогна, смятайки, че няма сили да изпълнява нормата, но тя отказваше. За нея най-важни бяха цигарите и след тях хлябът.

Няма да забравя и три жени от така наречения хай-пайф. Това бяха Мими Калчева-Гешева, внучка на известния в миналото политик Гешев. Мими била страстна езданка, познавала ген. Крум Лекарски, който по време на войната беше заместник на ген. Стойчев, съответно зам.-командващ Първа армия. След приключване на войната инсценират процес срещу Лекарски и настояват Мими да свидетелства за вражеската му дейност. Тя отказала и се озова при нас. Мен лично тя ме приемаше по-скоро като екзотика, като непознат и интересен екземпляр. Разказваше ми за нейния богат и известен род, за дядо си Гешев. Казваше, че всичко им национализирали, оставили им само една дървена къща на Горнобански път и ми заръчваше след освобождаването ни отново да се срещнем. Когато отивах в София, поглеждах към къщата и по външния вид разбирах, че стопаните не са в много добро икономическо състояние и не исках да им причинявам неудобства. Не я потърсих, а може би беше сменила жилището си. Съжалявам, тя беше достоен човек.

Втората жена беше Соня Салабашева. Възпитателките я наричаха царската метреса. Обвиняваха я, че е изнесла в Италия дете и искаха да знаят на кого е детето, кой е наредил да го изнесе и на кого го е предала. Тя не отричаше обвинението, признаваше, че детето е свързано с царското семейство, но не казваше името на лицето, което ѝ е предало детето и името на човека, поел го в Италия. Понякога жените на щег я питаха дали детето е на Борис или на Кирил. Общото мнение беше, че детето навярно е на княз Кирил, той беше известен на обществото като безнравствена и лекомислена личност. Соня беше около 40-годишна жена, много красива, държеше се достойно, но не контактуваше с политическите, предпочиташе с криминалните. Тя често ме разпитваше за село Студена, Пернишко, където съпругът ѝ работел като инженер при строителството на язовир Студена. Разказваше ми, че баща ѝ бил аптекар, прите-

жател на най-голямата аптека в София, и др. подробности от личния ѝ живот. Свидетел бях как възпитателката Славчева я нарече царска метреса, а Соня отговори: „Метреса, но царска, я се вижте вие на какво приличате. Никой няма дори и да ви погледне. Вие ще си останете грозна и жестока жена“.

Третата жена беше Надежда Стоянова – пълна противоположност на Соня и Мими по образование, култура и поведение. Нечистоплътна, вечно дънеше трева, листа и зърна от различни култури. Тя с охота разказваше за работата си в двореца. Била е секретарка на царицата със задължение да я придружава по магазините и да плаща, защото царицата била клептоманка. Ние не ѝ обръщаме внимание, независимо от категоричното ѝ твърдение и пред органите на ДС. Елена Софийска ми съобщи, че е гостувала на Стоянова и видяла съвсем друг човек, нямащ нищо общо с онази царска отрепка, която познавахме от лагера. За външния вид и поведението допускам, че може да е било симулация, но за характеристиката на царицата нямам съмнение, особено като гледаме поведението на сина ѝ Симеон. Със сигурност имат нещо генетично. Вероятно кражбата им е заложена в синята кръв.

Със Соня Канева, за която възпитателката пише, че ми е приятелка, се запознахме в лагера. Тя беше от гр. Бургас и дружеше повече с Елена Софийска като морохи чеда. Беше пристигнала в лагера малко преди нас и ни разказа кои анархисти от Бургас е срещнала в милицията. Настаняха ме в нейната стая. Слях на нейния нар, по-късно при нас пристигна и Катя Партова. И трите бяхме доволни от съжителството си, не се страхувахме от евентуална зараза. Много бързо се опознахме и станяхме близки. Един ден Соня се разболя. Вдигна висока температура и започна да бълнува и да вика: „Убийци, убийци“. Катето повика д-р Ганева. Тя ѝ даде лекарство и ни помоли да я наблюдаваме. Ние непрекъснато сменяхме компресите ѝ, след полунощ температурата ѝ спадна и тя спря да бълнува. Когато оздравя, аз и Катето ѝ казахме какво е бълнувала. Тя се разплака. Повдигна полата си и на десния ѝ крак на бедрото видяхме огромен белег от изгоряло. После сваля протезата на долното чене на устата и ние видяхме липсващи два зъба. Соня ни прегърна и прошепна: „Това го направиха убийците от ДС пред очите на баща ми“. Стояхме с Катето потресани и онемели. Бащата на Соня бил

началник на заставата в Свиленград. Обвинили го в недопустимо приятелство с турските гранични служби и улесняване на бивши царски величия и врагове на народа да емигрират в Турция. Той отричал обвиненията и, за да го принудят да признае, инквизирали пред очите му 16-годишната Соня. Горили тялото ѝ, избили зъбите ѝ. Момичето пищяло и накрая припаднало. Още беше пресен споменът от преживения ужас. Какво е преживял баща ѝ, тя не знаеше. Притежавала само препис от смъртния му акт. По-късно, може би след година, преживях със Соня един много опасен и рисков момент. Тя работеше като лавкаджийка. Продаваше хляб, цигари и захарни изделия. Цигари купуваха главно криминалните и момичетата, свързани с чужденци. Много от пушачките се затруднявали в плащането и вземали на вересия. Когато дълговете им станали обезпокояващо големи, Соня поискала да оставят като залог златните си пръстени. Оставили ги, но веднага казали на управителя, че Соня продава срещу злато. Запечатаха лавката и карцера на Соня. Няколко дни я държаха изолирана, обслужваха я само милиционерките. По това време аз бях отговорник на цялото обществение и не ходех на работа. Един ден на обяд ме извика старшината и ми нареди да занеса обяд на Соня. Подаде ми канчето с храната, отвори карцера и аз влязох. В момента когато подавах канчето, тя ми сложи нещо в джоба на престилката. Запазих спокойствие и отидох направо в лазарета при д-р Гачева. Разказах ѝ какво ми се случи, показах ѝ една шепя пръстени. Гачева ги разпозна. Всички пръстени бяха на отвлечени пушачки от политическите. Обещахме си да помислим как да излезем от затрудненото положение и да помогнем на Соня. Едва дочаках Мария Доганова и Лиляна да се приберат от полето и им разказах какво ми се случи. Мария започна да ме хока и обвинява, че се замесвам в разни кашии и си усложнявам живота. Дори намеси и Нестор Махно – руски анархист, който бил обвиняван от враговете му за пристрастие към злато и златни накити. Аз също се ядосах и извиках: „Аз не познавам твоя Махно и не мога да говоря за неговите предпочитания, но добре познавам Соня. Тя е тук при нас, може да я съдят и аз искам да ѝ помогна без да се съобразявам с Махно или Бакунин“. Върнах се при д-р Гачева и тя предложи при вечерната проверка ние двете да се справим със ситуацията. Планът ни беше, когато проверката тече в нашата стая, тя да влезе и да

взема газената лампа от мен под предлог, че търси нещо паднало на двора и за около 2-3 минути през това време аз да поставя пръстените под възглавниците на притежателките им. Планът изпълнихме успешно. Хубавото беше това, че всички притежателки на пръстените бяха от моята стая и аз наблюдавах и контролирах поведението им, когато сутринта започнаха да оправят леглата си и пръстените започнаха да падат. Изненадани те започнаха да викат и да показват пръстените си. Тогава започнах да ги ругая, нарекох ги лъжкени, крадли, които заради своите пороци вкараха едно невинно момиче да стои в карцера. Казах, че ние всички знаем, че са вземали цигари на вересия и сега се измъкват по най-подъл начин. След сутрешната проверка Соня беше освободена от карцера, а лавката беше закрыта.

Комунистите също бяха три. Надежда Доросиева, д-р Крачунова и Елена партизанката, не помня другото ѝ име. И трите бяха докарани при нас, когато започнаха да търсят врага с партийен билет. Надежда Доросиева дойде първа. Казваше, че е роднина на стария комунист Яко Доросиев, сестра или братовчедка, не помня. Тя беше представител на старото поколение комунисти. Компетентна по всички въпроси, не признава чуждо мнение и винаги е готова да критикува или поучава. С никоя от нас не дружеше, а и ние не търсехме приятелството ѝ. В добри отношения беше само с приятелката ми Мария Доганова. Двете бяха землячки, родени в гр. Копрявица. Д-р Крачунова беше лекарка от гр. Бургас, съдена преди Девети септември за антифашистка дейност, но оправдана. Обвинявали я в предателство. Тя твърдеше, че на процеса нямало доказателства за нейно участие, а и баща ѝ, известен юрист в Бургас, използвал свои близки, които свидетелствали в нейна полза.

Третата комунистка Елена беше партизанка от отряда „Чавдар“. При последното разбиване на отряда не се явила на определената дата и място и не се включила в отряда. При чистката открили, че е дезертирала. Арестували я и я изпратили на лагер, защото нарушила партийната дисциплина. Съпругът ѝ, бивш партизанин, работеше в МВР – в охраната на Живков.

Д-р Крачунова беше тиха, културна и внимателна, но уплашена жена. Тя беше от онези членове на БКП, които само слушат. Най-симпатична ми беше Елена. Родена в едно етропол-

ско село, тя се държеше добре с всички, но ние отначалото се страхувахме да не се окаже донсчик. Двете работихме заедно няколко месеца и останах с прекрасни спомени. Съмненията ни се оказаха погрешни. Положението на тези жени беше най-тежко. Те отричаха обвиненията, твърдяха, че са невинни и верни на Партията, но служителите искаха тук в лагера да покажат своята вяност и това ги затормозяваше допълнително. Доросиева и Крачунова бяха освободени преди мен, а Елена след мен. С Крачунова се срещнахме случайно в София. Похвали ми се, че е реабилитирана и работи като лекар към ЦК на БКП. Елена също беше реабилитирана. Тя дойде в Перник и ми донесе чергата, която ѝ бях оставила. Беше пристигнала в лагера без завивки. Каза ми, че работи в личен състав към някаква текстилна фабрика в София и ми предложи работа. Благодарих ѝ. Не ми се наложи да търся помощта ѝ, но не съм забравила жеста ѝ.

Разказвам за жените, с които бях в по-близки отношения, но в лагера имаше и много други достойни жени. Повечето от тях бяха образовани и културни, като лекарките Мария Гачева, Христина Родева, Здравка Крачунова, зъболекарката д-р Лапова и медицинската сестра Жулиета Зетц от София, които бяха въдеорани преди мен, но работеха в болницата в с. Глевница. Върнаха ги при нас, защото отказали да подпишат смъртния акт на д-р Телбизов – троцкист, починал при неизяснени обстоятелства. Те мислеха, че е отровен. Д-р Телбизов беше единственият оцелял българин антифашист от лагерите в Бухенвалд, но от сталинските лагери не можа. Тук бяха и сестрите на журналиста Райко Алексиев – Дона Съботинова и Ана Алексиева, Найда Лапардова и Московска – преподавателки в Университета.

На криминалните лагеристки не се спирам подробно. Само ще спомена, че те бяха едни нещастни същества – крадли, проститутки, сводници, някои от тях болни и полунормални, жертва на социалните условия или наследствена обремененост. Имаше също и много безпризорни, които нямаха къде да живеят. Запомнила съм едно момиче – Надето, което работеше в свинарника. Дадох ѝ награда от 30 лева и тя, стискайки ги в ръцете, шепнеше: „С тези пари ще си купя къщичка“. Дано е осъществила ментата си...

Още мога да пиша за жените, с които живях в лагера. Събрахме се съвсем непознати, всяка със своя индивидуалност. Различавахме се както по идеологически убеждения, така и по възраст, образование, култура и поведение. Докато земеделците, анархистките и троцкистките се обединявахме, помагаме си и реагирахме открито срещу всяка неправа, дори и когато пряко не ни засяга, другите по-вечето мълчеха. Свиваха се и се стараеха да бъдат незабелязани. Много от тях не одобряваха нашето поведение и не скриваха ехидните си усмивки, когато ни наказваха. Независимо от поведението си към нас и примирената поза, която бяха заели, нямам спомени за масово доносничество. Просто се бяха примирили със съдбата си и мълчаха противно на нашата самонадеяност и въображаема борба за справедливост.

ТРУДОВОТО НИ ЕЖЕДНЕВИЕ

Властта официално беше обявила лагерите като място за превъзпитание чрез труд. Безплатният труд на хилядите мъченици им беше необходим. Имаше добре изготвена и действваща програма, която целеше с труд да ни превъзпита или унищожи. Живеехме при режим, който позволява всяка минута от денонощието да бъдем наблюдавани, контролирани и експлоатирани.

Сутрин ставахме в 6.30 часа. Дневалните ни събуждаха с биене на клепало. Следваха тоалет, миене и закуска. Закуската винаги беше чай с прегоряла захар, лъжичка прокиснал мармалад и понякога 30 грама сирене. Обяд и вечеря – по един черпак чорба от прокиснало зеле с булгур, а по-късно, когато добивахме голямо количество боб, той беше постоянната ни храна за обяд и вечеря. Следваше проверка и разстановка за работа. Първо отделяха жените за свинарника и птицефермата, за шивалнята, следваха жените от културния, чистачките на канцелариите, а всички останали – на полето. Аз бях в състава на последните. В тежките мразовити дни на месец януари 1949 година копаехме отводнителен канал. В 8.00 часа започвахме работа. В целия район нямаше течаща вода и не можех да си обясня защо копаем този канал. Студ, сняг, виелици – ние копаем – 4 м ширина и 3.5 м дълбочина. Изкопаваше стотици куб.м пръст. Разбивахме замръзналата земя с

кирки, продължавахме с лизгари. Премръзнали, треперехме от студ и гледахме поне за малко да се доберем до огъня, който палехме в дъното на канала. Горяхме изсъхнала шума, трева или тръни, които донасяше вятърът, и стебла от царевица. Със същото „гориво“ се отопляваше общежитието ни. Късна есен докарвахме 4-5 каруци дърва – вършина – и с тези дърва се отоплявахме цяла зима. При започване на работа отделноната ни съобщаваше нормата. Който не я изпълни, го наказваха и затова получаваше половин хляб. Естествено управата беше доволна, че правим икономия на хляба. През втората зима оставихме канала, което потвърди мнението ни, че го копаем, за да не стоим в общежитието. Втората зима ни изпращаха да разчистваме пътищата от натрупания сняг и навети пресли. И тази работа се оказа без резултат. Снегът и вятърът бяха толкова силни, че затрупаха пътя отново. В края на месец февруари започна пролетната свитба. При нас в лагера бяха въдворени и трима руснаци белогвардейци. Един от тях работеше в канцеларията, не го познавах. Бай Иван се занимаваше с кравите, а бай Алекси Чемерун – с конете и със земеделие. Именно на него аз и още две момичета трябваше да помагаме. Задължението ни беше да вървим след редосеялката и да наблюдаваме падането на зърното, да не допускаме задръстване и незасято пространство. Още на втория ден се скарах с бай Чемерун. Той беше около 50-годишен, здрав и силен, не усещаше умора, работеше като хищник. Не се съобразяваше с нашите сили и възможности, не жалеше и конете. Не знаеше умора, не даваше почивка и не разговаряше. Първия ден тичахме до припадък след редосеялката. Прибрахме се пребити от умора. На втория ден още сутринта го предупредих, че днес няма да работим без почивки. Казах му: „Ако ти си последовател на Врангел или Деникин, то аз съм на Махно. Съобразявай се с това и ни остави да работим нормално“. Не забравих да му припомня и лозунга на Махно: „Бий белите, докато не почервенят, и бий червените, докато не побелеят“. Той се усмихна и наистина промени поведението си. Питам го за гражданската война в Русия и за разгрома на армията на Врангел, но той отказваше да говори. За Врангел говореше с уважение, дори бих казала със страхопочитание. Казваше, че Врангел никога не ги забравил. Изпращал им помощи, първоначално от Франция, а по-късно от Америка. Вината на тези руснаци беше в това,

че се записали като доброволци в армията на ген. Влахов за участие във войната на страната на германците. Тази армия не стигнала до фронта. След края на войната всички записани били арестувани, едни изпратени в Русия, а други попаднали в нашите лагери, включително и те тримата. Разговарях на тази тема и с другия белогвардеец бай Иван. Той казваше, че бил свещеник в руската черква във Варна. Казах му, че съм анархистка и се интересувам как е превзет Кримския полуостров. Изглежда малко подозрително и потвърди подлостта на Троцки, който сключва договор с анархистите и заедно воюват срещу белите и, когато се водят последните боеве на самия бряг на морето, Червената армия удря в гръб анархистите и по подъл начин завладява Крим. „Ние напуснахме родината си с корабите, които дойдоха от Турция и плувахме в кърваво море от нашата руска кръв.“ Гласът му притрепери и заглъхна. Повече с тях не разговарях на тази тема. Накрая бяхме доволни от съвместната ни работа. Далеч от затворническата атмосфера и без милиционерски надзор. На полето посрещаме настъпващата пролет. Слънчевите лъчи галеха лицата ни, чучулигите лееха и топлеха сърцата ни. Наоколо мужаха пчели, прелитаха пеперуди, полъхваше свеж вятрец, а вечер наблюдавахме красивите добруджански залези. Така съм запомнила първата пролет в Добруджа. Останалите жени също бяха на полето. Копаеха дупки за бостан, разнасяха тор. Нямаше никаква механизация и всичко вършеха с двете си ръце. След свитбата започваше окопаването. Трая повече от месец. Последваха жътва и вършитба. Непрекъснато една след друга се нареждаха полските работи. Почивахме само в неделя – да се окълем, да се изперем и да напишем писмо до близките ни, ако имахме право.

Животът ни се усложняваше, когато дежурна беше някоя от гадните милиционерки. Тя ни задължаваше да вървим под строй. Това изискване беше както при отиване на работа, така и когато се връщахме. Когато милиционерката ни запоеждаше: „Лейте!“, ние запявахме първо песента на младите анархисти:

*Ний сме деца на народа,
наш враг е цар капитал,
братство, равенство свобода,
това е нашия идеал.*

Продължавахме с тази на троцкистите:

*Ветре, яростен вей по полята,
сеивай вековен букак,
на орлите сурови крилата
ти не ще ступиш пак.*

Завършвахме с марша на младежите земеделци:

*Напред неотстъпни другари,
напред неотстъпни в борба.
Часът за разплата удари
и бойно засвири тръба.*

*Готови да бъдем да мреме,
и жертви до край да дадем,
пред нас е великото време,
което ни вика да мрем.*

Пеехме с цели гърла. Усещяхме, че нашият репертоар не се харесва на управата, но не ни забраняваха. Използваха Леля Иванова. Тя повеждаше своята армия от криминални и първи запяваха „Пред нас са блеснали житата...“ и, когато завършваха с „...и ний вървим, вървим нататък“, ние подемахме:

*Напред, о младо поколение,
напред борбата те зове,
не падай ниско на колена
и пред отживели богове.*

*Па били те царе с корони
или министри големици,
капиталисти с милиони или
различни подлаци.*

Със същия репертоар принудихме и поручик Николов да отмени задължителното пееие. Ние пеехме, но когато искахме, и то песни, които ни харесваха и ни бяха необходими.

„БАМБЕЛИТЕ“

Лятото на 1949 год. беше горещо, не падна и капка дъжд. Имаше опасност да се провали есенната сеитба. За засяване с жито беше определен един блок от 1000 декара, непосредствено до общажитието. Извършена беше дълбока, но некачествена оран, имаше много буци, които затрудняваха засяването. Една седмица всички лагеристки бяхме на блока

и разбивахме буците. По това време пристигнаха проверяващи от София, начело с директора на лагерите Миленков. Той разговаряше с предварително набелязани от него жени и в присъствието на всички лагеристки. Този ден набелязаната се оказа Лилиана Пиринчиева. Пристигна на блока и с охиден глас попита: „Пиринчиева, признаваш ли, че нашата Партия единствено достойно защитава социалистическите идеи? БКП като мощен фар пръска светлина и се стреми да прочисти мозъците на такива заблудени като теб“. Лилиана с лека ирония отговори: „БКП и сталинизмът не са фар, а опушено лампено шише, силно напукано, което при най-лекия ветреца ще се срина“. Миленков се изненада от отговора ѝ. Разярен извади пистолета и се приближи към Лилиана. Всичките 290 жени изтръпнахме. Очаквахме да се случи най-лошото. И днес не мога да си обясня как за миг застанах до Лилиана. Уплашена, трепереща вперих поглед в него и следях движенията му. Миленков приближи до нея, насочи пистолета и просъска: „Теб само това ще те оправя!“. Обърна се и напусна нивата. По-късно, когато обсъждахме случая, се питахме какво беше това? Спашаване, или в последния момент е трепнало нещо човешко в неговото съзнание. Лилиана приемаше спашаването, но не приемаше, че хора, които държат хиляди роби, изпитват морални въпнения. „Те са само палачи“, казваше тя. Вечерта я карцираха, а сутринта я закараха в стаята на „бамбелите“. След два дни без обяснения и мен ме изпратиха при нея. Стаята беше около 10 кв.м, с малко прозорче, което през деня пропускаше малко светлина, а вечер настъпваше пълен мрак. Имаше един дървен нар, на който спяхме ние двете, а на земята върху дрипи лежах и спяха четири момичета, болни от сифилис, и една жена с неопределена възраст – Бела, еврейка с психични и физически отклонения. Тъмнина, смрад, сохания и разлагаща се плът – така съм запомнила стаята на „бамбелите“. Наричаха я така по името на Бела. Лилиана ми се зарадва. Прегърна ме и ми прошепна: „Ще има с кого да разговарям“. Предупреди ме да бъда внимателна с болните момичета, да ги уважавам и да не ги настройвам срещу нас. Самата Лилиана беше много внимателна и грижовна към тях. Говореше за заболяването, убеждаваше ги, че могат да се излекуват, но трябва да настояват пред началника на лагера да ги изпрати в болница, а не тук да чакат смъртта си. Аз за сифилиса знаех само, че е

опасна венерическа болест, но тук ясно виждах пораженията от нея. Освен това Лилияна ме предупреди, че ако се заразим, ще трябва да се самоубиваме, защото няма да сме нужни на никой. Това предупреждение ме изплаши толкова много, че се страхувах да влизам в стаята. Използвахме Бела, при която разумът понякога проблясваше. Молахме я да пази леглото ни и да не позволява на момичетата да седат или лягат на него, когато ние сме на работа. Тя изпълни молбата ни и всяка вечер докладваше, че никой не е ползвал леглата ни. Лилияна още при първата среща с управителя го обвини, че умишлено са ни затворили при сифилистично болните, за да ни заразят, защото ги е страх да ни убият. Напомни му, че постъпват нечестно, дори престъпно, като не лекуват тези нещастнички, а ги използват като инкубатори на зараза. Предупреди го, че хората все някога ще разберат за нас, все някоя от нас ще оцелее и ще разкаже за подлостите и жестокостите им. Спомена и за Роза Люксембург, която е протестирала и отказала да се вози в едно купе с проститутка, а ние тук живеем със сифилистично болни трета степен. След този разговор ни разрешиха да изнасяме сутрин всичките си дрехи, включително и сламениците вън и вечер да ги внасяме. Ние нямахме право да влизаме в другите стаи и да разговаряме с останалите жени, затова приятелките ни д-р Мария Ганева и Мария Доганова сутрин поемаха дрехите ни, а вечер ни ги връщаха. При нас оставаха само дрехите, с които ходехме на работа и по едно шише за вода, които държахме вечер в леглото. Всички прибори за хранене д-р Ганева държеше при себе си в лазарета. Така изкарахме повече от два месеца. Лили се разболя от остър ставен ревматизъм. Лекувах я само с аспирин – само това имаше в лазарета. Закарах я в болницата за лагеристи в с. Главеница. Ние се тревожихме за Лили. Болницата беше лечебно заведение само за управленския персонал, а за нас беше крематориум. В болницата тя изкара повече от три месеца. Оздравя и я върнаха при нас, а последствията носеше до края на живота си. Тук, в стаята на „бамбелите“, ние се опознахме по-добре. Общата съдба ни оближи, обедини чувствата и мислите ни и не можехме да се разделим. Същото се бе получило и с двете Марии. Така, без предварително обмисляне и никакви дребни сметки, създадохме групата на „бобрите“. Това име ни дадоха след една филмова проекция, не помня кой беше филмът,

но прегледът беше за живота на бобрите. Нашата група беше седнала в края на салона направо на пода. Аз бях положила главата си на едното коляно на Лилиана, а на другото – Мария. Една от жените, които седяха встрани от нас, ни разтърси и извика: „Вижте, вижте, бобрите живеят като вас“. От този миг личните ни имена рядко се споменаваха, наложи се общото ни име „бобрите“. Лили беше голямата леля Бобра, а ние – малките бобърчета.

„БОБРИТЕ“

Първоначално „бобрите“ бяхме Лилиана Пиринчиева, д-р Гачева, Мария Доганова и аз. Въпреки че в досега написаното често споменавах тяхното име, това беше ежедневието ни. Ще разкажа как аз ги виждах като личности, като интелект и възможности и какво ни свързваше, как тези жени ме приеха безрезервно като равностоен другар, независимо от моята младост и неопитност.

ЛИЛИАНА

Лилиана беше в лагера една година преди нас. От Пловдив, по професия аптекар. Родителите ѝ бяха културни и образовани хора. Съпругът ѝ Коста Пиринчиев, известен адвокат в Пловдив, имаше 10-годишна дъщеринка Рени. Лилиана и преди Девети септември е показвала левите си убеждения, но не се ангажирала с никоя партия. След ликвидиране на парламентарната опозиция се присъединява към групата на троцкистите. Близка приятелка е със сестрата на д-р Гачева, с Димитър Гачев и д-р Телбизов, близка е и с д-р Гачева. След ареста на Димитър Гачев и д-р Телбизов пише протестна статия и Петко Кунев я отпечатва във в-к „Земеделско знаме“. Веднага я арестуват и изпращат в лагера. Тук тя беше будната съвест на нашето изолирано общество. Тя спореше, реагираше, обвиняваше управата за всяка несправедливост или своеволие, което проявяват. Първа реагираше срещу всяка неправда и произвол на управата и помагаше на всеки нуждаещ се. Тя първа от нас „бобрите“ влезе в лагера и излезе последна, след 5 години и половина на тормоз, мъчение и претъпкване. Дружбата ни продължи и в свободния живот. Предаде се и на семействата ни. Срещаме се, разговаряхме, гостувахме си, помагахме си.

Среща с Лилиана

Дочка и видя краха на сталинизма и беше щастлива. Но ракият, коварната болест на века, ни я отне. Отиде си един честен и достоен човек.

МАРИЯ ГАЧЕВА

Както писах, с д-р Гачева се запознахме в етапното на гара Горна Оряховица. Тя беше арестувана не за нейни провинения, а заради сестра ѝ, активна троцкистка, и заради чичо ѝ Димитър Гачев. Мария работела като лекар в санепидстанция

в гр. Пловдив и със заплатата издържала своето семейство: болна сестра, майка и семейството на чичо ѝ. Без нейна вина, само защото помага на чичо си с пари и колети, бива арестувана и изпратена в лагер. Двете семейства умират в глад и нищета. Първа почина сестра ѝ. Предложиха ѝ да подпише, че ще им служи, срещу освобождаване. Плака много, но не подписа, последва смъртта на майка ѝ и това беше най-жестоко. Пак идва служител на ДС от София, пак същото предложение: „Подписваш и ще видиш последно майка си или тук ще изгниеш“. Този път плачеше и не се криеше. Прегръщаше ни и повтаряше: „Милата ми майчица, милата ми майчица“. Аз и Мария я милвахме и също плачехме. Само Лилияна казваше: „Това е лъжа. Шантажират те, за да подпишеш“. Сопнах се на Лилияна: „Остави, нека сама вземе решение, защото става въпрос за майка. С майката търгуват и нека бъдем по-снисходителни. Аз няма да се сърдя, ако искат да ми донесаш за мен“, завърших аз. А тя отговори: „Те не искат за вас, а за чичо ми, а той ни отгледа, осинови ни и ни осигури образование, как мога да го предам?“. Баща ѝ загива на фронта като лекар през Първата световна война. Със сестра ѝ остават сирачета и чичо ѝ се грижи за тях. Сестра ѝ беше агроном по образование, а Мария – лекар. Скоро след майка ѝ почина и стринка ѝ. По този случай възпитателката с ирония ѝ изрази съболезнование. След тези преживявания д-р Гачева се промени, затвори се в себе си и сама преживяваше мъката си. Освободили я след закриване на лагерите септември месец 1953 година, но не я забравили.

За преживяното след лагера ми разказа с болка следното. Назначават я за участъков лекар в гр. Калопфер. Била доволна, върнала се към любимата професия. През пролетта на 1954 год., късно през една нощ я викат да окаже помощ на пострадали при пътна катастрофа. Неподозиращата нищо Мария тръгва с катастрофите, канва се на джипа и, когато колизат извън града, в завоите близо до гарата колата рязко спира. Наредили ѝ да слезе и я посрещат двама цивилни мъже с пистолети в ръце. Завели я на няколко крачки от джипа и фаровете показвали, че се намира над пропаст. Подават ѝ хартия с написан текст и казват: „Подпиши или политаш в пропастта“. Подписва, но спира да се вижда с чичо си и приятели, направо ги отбягва. Получих писмо, с което настояваше да се видим. Без нейно желание я преместват на работа в Пловдив с цел по-добре да я използват.

През лятото я посетихме с Любо. Тя много ни се зарадва и ни разказа за преживяното. Имала нужда да го сподели с близък човек, в който има доверие. Лиляна също ми бе разказала за странното поведение на Мария, но смяташе, че се е уплашила и я упрекуваше. Обясних ѝ причината и тя промени отношението си, но изпълни молбата на Мария да не контактуват. Мария живееше с приятелката си, която се беше грижила за майка ѝ до края на живота ѝ. Тя не отиде при чичо си, дори когато правителството беше променило отношението към Гачев, беше настанен в общинско жилище с прислуга. Разрешихи му бяха да пише всичко за историята на БКП, но всичко написано да предава на тях, а те – на Националната библиотека. Няколко години преди промяната му разрешиха да посети Париж по покана на неговия съмишленици и френския президент Митеран. Мария отказала да го придружи. През 1990 година с Любо им посетихме в Пловдив. Те вече свободно контактуваха и се срещаха всеки ден. Гачев, който ни познаваше само от разказите на Мария, ни посрещна много топло, сподели, че наши съидейници имигранти са го посрещнали и придружавали по време на визитата му във Франция. Беше доволен от тази визита.

ЕЛЕНА СОФИЙСКА

Елена Александрова Софийска – Гари от гр. Варна.

Запознанството ни стана по начин, подобен на това с Катя Партова, само че чрез баща ѝ. Той през 1948 год. попаднал в лагера „Богданов дол“ и работел в бригадата на анархистите. Когато се прибрал въщи, често си спомнял за преживяното в лагера и винаги казвал, че най-достойно са се държали анархистите. Усмивнахме се с Мария и ѝ предложихме да опита с нас. Така започна приятелството ни, което продължава и до днес в свободния живот. Аз и Елена сме единствените, останали още живи. Търсим се, срещаме се и се обичаме като сестри. От нея също са искали да сътрудничи на Държавна сигурност, като ѝ поставили условие – завършване на висше образование срещу сътрудничество. Елена отказала и се озова при нас. Тя следваше право, беше много културно и ерудирано момиче. Отказала да доносичи на ДС за близките си – баща, чичо и приятелите, и сега понасяше заедно с нас унижения и несподи. Тя се присъедини към нашата група на „Бобрите“ след освобождаването ни от „Черната рота“. По-късно дойде и Магда Петкова.

МАГДА ПЕТКОВА

Още с пристигането си Магда се държеше много странно. Странише от всички и можеше с часове да стои на едно място и да гледа в една точка. Опитите на по-възрастните жени да я извадят от това състояние бяха неуспешни. Единствено Елена Софийска успя да я предразположи и постепенно да я върне към нормално състояние, но за преживяното отказваше да говори с когото и да било. Едва след освобождението ни от лагера се срещнахме в София, в дома ѝ. Поканила ме беше на гости. С брат си работеха въщи, имаха някакво ателие за плетене на пердета. Беше спокойна, бодра и сама ми разказа за преживяното в килиите на ДС в София. Тя и Людмила Славова – секретар на младежката организация на социалдемократите, били в обща килия. Един ден ги викат да се окъпят в банята. Тръгват и двете заедно, но Магда се връща да си вземе кърпа. Людмила влиза първа и била попарена с вряла вода. Магда я заварила на пода почти бездиханна. Това я потресло. Изгорялото тяло на Людмила било пред очите ѝ и я държало в ужас. Магда почина също при странни обстоятелства – прегазил я трамвай. Събрахме се две троцкистки, две анархистки, една националистка и една македонка, каквато

беше Магда, но живяхме дружно, помагахме си, вярвахме си. Всичко, което получавахме, деляхме по равно, под контрола на леля Бобра – Пиринчиева. Общочовешките морални стойности ни обединиха, не политическите пристрастия. Разбира се, говорехме и за своите убеждения, но не за да агитираме, а за разбиране. Спомням си как Мария говореше за анархистко общество. Всички слушаха, а накрая Елена я попита къде ѝ е материалът, с който да гради нейното свободно общество, като сочеше материала, който беше тук, в лагера.

МАРИЯ ДОГАНОВА

Мария Доганова наред с острите си критики срещу всички своеобразия в лагера успя да докаже безсмислието на културно-просветните съвети. По свое желание написа доклад за живота и творчеството на Максим Горки. Този доклад се очакваше с интерес както от управата, така и от нас лагеристките, защото до този момент ние анархистките, земеделките и троцкистките отказвахме да участваме в културно-просветната дейност. Докладът на Мария беше изчерпателен и с много емоционални моменти. Започваше с детството и юношеството, както сам пише за себе си Горки, спомена за творчеството му, за националната и световната му известност и завърши със смъртта му. Подчерта, че причините за неговата смърт не са изяснени, но съвпадат с политическите процеси, проведени в Русия по заповед на Сталин. Разказа за срещите на Горки с Ленин и за разговорите, които са водили във връзка с въвеждането на НЕП в Русия. Горки пита Ленин знае ли какво очаква с въвеждането на НЕП. Ленин отговаря уклончиво. Горки го предупреждава да не прави опити, защото обществото не е каца, в която можеш да слагаш, да водиш и да бъркаш непрекъснато, а милионен изстрадал народ, с който всеки политик трябва да се отнася с обич и отговорност. Мария завърши, а в салона цареше пълна тишина. На поканата за изказване се обади само Пенка Радева от троцкистките. Тя благодари за прекрасния доклад, който докосна страдащите ни сърца и души и за миг ни върна към един забравен от нас свят. Този доклад се оказа нещо непознато за възпитателките и за по-голяма част от лагеристките. Това пролича от отсъствието на провокационни въпроси. Мария използва този момент и първо се обърна към членовете на култсъвета. Припомни им, че ние

анархистите можем да пишем доклади, имаме свои мнения, че ги изразяваме, но не да запоставяме и провокираме други нещастници като нас, а да ги подкрепим и да им вдъхнем сили и кураж достойно да превъзмогнат страданията. После с малко приповдигнат тон се обърна към възпитателката: „Гражданко възпитател, напълно подкрепям твърдението на съпруга ви, който казва, че ние анархистите не сме докарани тук да ни научите на труд, а да спрем да говорим против властта. Ние добре познаваме техния физически труд, защото сме деца на работници, но добре познаваме литературата и културните постижения на човечеството. Тези познания ни карат да мечтаем за едно истински свободно общество с нов морал и честни дружески взаимоотношения. За тези наши мечти днес ни обвиняват в престъпления и ни налагат унижения“. Мария изнесе още един-два доклада на теми, избрани от нея. Спомням си веднъж как старшината ни приканваше да свършваме с нормите и да бързаме да се прибираме, защото довечера Мария Доганова ще чете доклад. За първи път на тези доклади присъстваха ръководители от щаба на лагера и лично главният възпитател Костов. Нямаше провокационни въпроси, защото както управата, така и лагеристите не знаеха нищо за нашите идеи и не знаеха какво да питат и в какво да ни обвиняват. Но не така стоеше въпросът със земеделките. Спомням си поведението на една от председателките на култсъвета, също лагеристка, която още с пристигането си зае този пост. Тя написа доклад за вражеската дейност на Никола Петков, изпълнен с лъжи и клевети. Всички разбрахме, че е провокатор и доносник и мълчахме. Тогава възпитателката Христова се обърна към Пенка Нейкова и попита дали изнесеното за Никола Петков от осъзналата се питомка отговаря на истината. Пенка, която винаги като лъвица бранеше земеделските идеи и името на Никола Петков, отговори спокойно и достойно. Тя призна, че добре познава Никола Петков. Бил е близък на семейството им и за нея той е един достоен българин, а не това, обрисувано от едно нищожество, което се мъчи зад мощната фигура на мъченика да скрие своите престъпления и силе обиди и лъжи против един български герой. За това изказване Пенка получи ново въдворяване за още 6 месеца. Аз и Аделина срещнахме насаме тази провокаторка, заплюхме я, казахме ѝ, че е предател и провокатор и че всички я ненавиждаме. Тя се разпла-

ка и попита: „Какво да правя като съпругът ми е арестуван, а двете ми деца не зная къде са?“. Ние млъкнахме, но и днес си спомням за нея с погнуса. Беше от Видинския край, учителка по професия и много скоро я освободиха. Единственото хубаво, което помня от лагера „Босна“, е голямата библиотека. Редовно получавахме и вестник „Работническо дело“. След тези доклади култсъветите преустановиха своята дейност. В лагера „Щурчето“ нямаше никаква културно-просветна дейност. Мъжете земеделци и анархисти също отказаха да участват в работата на култсъветите и това е отразил в доклада си Ханджийски – главният възпитател на лагера „Богданов дол“ край Перник.

ДОКЛАД

за състава и дейността на културно-просветния комитет при Трудово възпитателно общество Д.С. гр. Перник.
за времето от 01.11. до 30.11.1947 год.

През миналите месеци културно-просветният комитет е бил съставен от по-малко дейци, но напоследък, от 2-3 месеца, с увеличаването на хората в общежитието наложи се и увеличението на комитета.

Понастоящем комитетът се състои от 15 члена с председател. За по-правилно разпределение на работата комитетът се раздели на 4 сектора:

а) политическо-просветен, б) научно-педагогически, в) литературно-музикален и г) редакционен съвет.

Председател на комитета и библиотекар е ТОДОР ХРИСТОВ ТОДОРОВ, о.з. офицер, безпартиен, въдворен е като укривател на осъден от Народния съд политически престъпник, роднина на неговата жена.

ПОЛИТИЧЕСКО-ПРОСВЕТНИЯТ СЕКТОР се състои от 4 члена с отговорник Никола Иванов Грозданов, о.з. генерал, осъждан от Народния съд на 15 години затвор, впоследствие помилван и въдворен.

Никола Георгиев Узунов, член на БЗНС – Сф., въдворен за това, че по време на окупацията на Гърция той като български чиновник е участвал в Драмските събития и убил един гръцки патриот.

Георги Атанасов Врашларев, о.з. подполковник, безпартиен, уволнен за груба фашистка дейност.

Ерменко Петков Беляшев, адвокат, безпартиен, въдворен за разпространение на зловердни слухове и враг на ОФ власт.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЯТ СЕКТОР се състои от трима членове с отговорник **Иван Василев Конов**, безпартиен, въдворен заради минаването нелегално на Австро-Чехската граница и вършене на контрабанда.

Милко Савов Събев, безпартиен, в обществото е въдворен за участието му като войник на патриоти.

Стефан Манолов Чалъовски, безпартиен, въдворен за опит за преминаване нелегално границата.

ЛИТЕРАТУРНО-МУЗИКАЛНИЯТ СЕКТОР се състои от 4 членове с председател **Владимир Прокопиев Живков**, член на ЗМС – Сърбински.

Константин Кирилов Ходулов, безпартиен, въдворен за това, че е направен опит да премине нелегално границата.

Коста Николов Лунгов, безпартиен, въдворен е за това, че в Чехия е вършил контрабанди, с което е излагал престижа на ОФ власт и

Иван Николов Илиев, о.з. офицер, безпартиен, въдворен е като домакин по строежа линията Перник – Волуяк, където е вършил саботаж.

РЕДАКЦИОННИЯТ СЪВЕТ се състои от 4 членове с отговорник **Владимир Асенов Линков**, въдворен като укривател и помощник за бягството на опозиционери.

Доктор Иван х. Тодоров, безпартиен, въдворен като човек на чуждо разузнаване.

Иван Петков Търналов, адвокат, социалдемократ (о), въдворен за това, че е помогнал да избяга негов другар опозиционер и

Димитър Николов Младанов, окол. секретар и организатор на ЗМС – Сърбински.

При този състав на комитета и разпределението, което му е направено, може да се види, че работата помежду им е разпределена и всеки има конкретна задача.

Въпреки това разпределение работата на комитета не върви добре и не е на нужната висота, затова защото стават ежесмесни освобождения, откъдето се налага комитетът да претърпява промени.

За контрола и проверката на работата, както и за самото ѝ разпределение комитетът прави ежаседмични заседания, откъдето се разпределя и работата и се прави оценка на извършеното. Освен членовете в комисията, ангажирани в просветната работа, се ангажират и странични хора.

ПРЕЗ МЕСЕЦА СА ИЗНЕСЕНИ СЛЕДНИТЕ СКАЗКИ:

1. На 4 ноември „Великата Октомврийска Социалистическа Революция“ – съставил и изнесъл Георги Атанасов Врашпаров, посетена от 200 души. Беседата изнесе задоволително, критики и коментари имаше по отношение на сказника (чуят се слухове, че Врашпаров, каквото и да говори, той си е фашист).

2. На 7 ноември „Международен характер на Октомврийската Революция“ – съставил и изнесъл Тодор Христов Тодоров. Посетена от 220 души. Също така бе изнесена и втора беседа „По ленински път под водачеството на Сталин“ – съставена и изнесена от о.з. офицер Тотю Г. Стоев, която вечер беше посветена на 30-годишнината на Великата Октомврийска революция. Коментари и слухове има по отношение на докладчиците, че които изнасят, било сказки или беседи, са предатели и изменници.

3. На 11 ноември „Международно положение“ – по доклада на Андрей Жданов, съставил и изнесъл Иван Захариев Дойчев, безпартиен, бивш полицай, и втора сказка „Народните будители“, изнесена от Иван Петков Търпанов, които беседи бяха посетени от 180 души. И двата доклада бяха подготвени добре и коментари нема.

4. На 16 ноември „Преглед седмичен исторически календар“ – изнесено от Ерменко Петков Беляшки, за новото възпитание на българската младеж, съставил и изнесъл Борис Костадинов Постолов, о.з. офицер, уволнен за груба фашистка дейност и „Единен съюз за Българската демократична младеж“ – съставил и изнесъл Никола Г. Узунев. Посещение от 220 души. Програмата изнесена добре. Има оплакване от претрупаност. На болшинството от слушателите ни се иска да слушат сказки, свързани със селото.

5. На 20 ноември „Продължение на един незапомнен исторически акт“ – съставил и изнесъл Тодор Христов Тодоров, посещение от 200 души. Както от доклада, така и от про-

грамата публиката доволна без критики.

6. На 23 ноември „Седмичен политически преглед“ – съставен от Руси Георгиев Митровски, въдворен като организатор и земеделец „Лев Николаевич Толстой – живот и творчество“ – съставил и изнесъл Иван Николов Илиев, въдворен като саботьор, посещение слабо – 100 души. Програмата изнесена лошо. Критики – какво, че докладчиците са случайни.

7. На 29 ноември „Седмичен политически преглед“, съставен и изнесен от Ангел Полтодоров Ковачев, въдворен като опозиционер и злоупотребител и втора сказка „Лелко Ранов Славейков“, съставил и изнесъл Борис Костадинов Постолюев, посещение от около 200 души. Програмата бе издържана и задоволителна, без коментари.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В културно-просветната работа за подготовка, за организиране и изнасяне вземат участие най-много бившите офицери, полицаи и безпартийни. Преди да дойдат хората от разтурения БЗНС – Н. Петков културно-просветният живот беше оживен. Посещенията бяха по-масови и редовни, като настрана се държаха само анархистите. След идването им (на хората на БЗНС – Н. Петков) съществени промени не станаха както в просветния живот, така и в посещенията, въпреки че те представляват 3/4 от хората в обществото.

В болшинството си се държат настрана, не вземайки никакво участие. Нещо повече – има случаи на осмиване, на ония хора от тях, които имат смелостта да им изменят. То са подхвърляния на подигравки от тяхна страна и се таксуват за предатели и изменници.

Критиката на земеделци и анархисти по отношение на хората, които работят и се проявяват в просветно отношение, е солидарна, т.е. заявяват, че не желаят да слушат и да ги учат заковаели фашисти, офицери и полицаи.

В обществото който работи в просветно отношение било като член на комитета или сътрудник се смята за доверен човек на управлението и от него се пазят като от огън.

Земеделците повече са склонни да правят сборки под формата на събрания за изясняване, да подписват колективни декларации, да отправят поздравителни телеграми по случай някое събитие и др.

От изнесеното накратко горе е видно, че като най-добри в културно-просветно отношение се очертават офицери, полицаи и безпартийни.

гр. Перник 2.XII.1947 г.

ВЪЗПИТАТЕЛ:

М. Т. Ханджийски

„ЧЕРНАТА РОТА“

През лятото на 1950 год. последва ново наказание. Образуваха „Черна рота“. Първоначално в нея попаднаха 12 по-възрастни жени от политическите.

Първа в списъка беше Лилияна. Облякоха ги в дрипи и ги заставиха да живеят в изостанал кокошарник. Обвиниха ги в саботаж – некачествено окопаване на царевницата. Дневна дажба хляб 250 гр. за закуска, обяд и вечеря и по един черпак никаква помия сварен щир (синап), бурен, с който се хранят свинете, без капка мазнина. Поводът за създаването не беше саботаж, а опит да се прикрие престъпление на управителя Касабов. Той имал връзка с едно момиче от криминалните. Тя работеше сама на птичарника. Момичето забременяло и по бързата процедура беше освободено, а Касабов и семейството му мистериозно изчезнаха за една нощ. Нямам никакви спомени за момичето. Помня, че беше от София. За да отклонят вниманието на лагеристките от престъпленията на управителя, създадоха „Черната рота“, като в нея включиха възрастни жени, от които се страхувах, че няма да мълчат и ще настояват за разследване на случая. Всички наказани: Лилияна Пиринчиева, Пенка Нейкова, Цветана Цачева, Аделина Стоянова, Олга Огнянова, имената на останалите не помня, бяха наши приятелки и ние решихме да им помагаме. Д-р Гачева, Мария Доганова, Катя Партова и аз се захем с това. Катето предостави целия си току-що получен колет: масло, мед и мляко на прах, д-р Гачева приготвяше сандвичите, а аз и Мария ги поставяхме в тоалетните под керемидите. Това правехме сутрин между 4.30 и 5.00 часа. Съгласно правилника наказаните отиваха първи в тоалетните и прибираха поставените пакети. Така продължихме няколко дни, може би седмица. Нашето ранно излизане направило впечатление на дневалните Топло-

долска и Денизова, лагеристи, изпратени за сводничество. Те ни проследили, влязли веднага след нас и открили пакетите. Занесли ги на управителя. И на проверката всички жени бяха разпратени на работа, а на мен и Мария казаха да изчакаме, без да влизаме в стаите. Досетихме се, че става въпрос за наказание, но не знаехме повода. Така в наведение и очакване изминаха 2-3 часа и накрая ни заведоха при управителя Славчев, който беше заместил Касабов. Показа ни сандвичите и попита: „Това ваша работа ли е?“. И двете отрекохме, че имаме нещо общо с тази работа. „Приписвате ми несъществуващи възможности. Знаете, че не получавам никакви колети“, отговори Мария. И това беше истина. За нас двете се грижеше Любо. Всичко, което аз получавах, ползвахме общо. Това продължи и при „бобрите“. Управителят не повярва на обясненията ни, каза да си помислим, да признаем или да съобщим кой е, в противен случай отиваме в „Черната рота“. Естествено не признахме и бяхме готови да отидем веднага, но се случи нещо, което не можахме да си обясним дали беше дело на управителя или инициатива и риск на старшината бай Кольо. Донесе ни остатък от колет, мед и масло по един буркан и ни каза: „Изяжте го“ и ги остави. Медът не беше захаросан и, редувайки се, отпивахме от буркана, маслото вземахме с пръсти или някакви кленки и за около 6 часа изядохме всичко. Късно след обяд една от милиционерките ни закара в „Черната рота“. Посрещнаха ни с интерес, но съжаляваха, че и ние ще страдаме заради тях. Разказахме им за приключенията на Касабов и напускането му. Всички се радваха и повече заради съпругата му – възпитателката. Ние обаче се чувствахме зле. Преляли, без да пийнем и капка вода, напечени от слънцето изгаряхме от жажда и искахме вода. Приятелките ни не разрешиха, наложиха ни режим и през 10 минути ни даваха по една-две глътки вода, а през останалото време само си можахме устните с влажни кърпи и непрекъснато се движехме. Така постепенно тежестта в stomасите ни изчезна.

Сега, отдалечена от времето, искам да бъда максимално коректна и честна и да оценя моето поведение и това на управителя. Описвайки страданията си и поведението на управителя и възпитателите установявам, че те не ме предизвикваха, а отговаряха на моето поведение. Друг е въпросът дали аз съм права във вихванията си, постъпките и разсъжденията си. Аз

съм попаднала в затвор именно за коригиране на това мое поведение. Спомням си думите на управителя: „Ти не си за тук, няма какво да научиш, оправяй се и бягай. Иди да учиш, не оставай в живота“. Аз работех добре, но продължавах да критикувам болшевишката идеология. Изпратиха ме в „Черната рота“, защото ние четири жени направихме опит да помагаме и то с нищожна помощ, а останалите 200 мънаха. След освобождаването от „Черната рота“ именно този управител пред строя на всеослушание заяви, че ако 3 месеца не говоря против властта, ще ме освободи на свой риск. Нещо повече, аз не издържах и той пак пред строя съобщаваше какво съм казала и определяше нов срок. Но аз не издържах и обикновено отговарях: „Хайде още един подлец и доносник да си отиде на мой гръб“ и не променях поведението си. Същото обещание беше давал и на съпруга ми, когато той дойде на свиждане. Не знам по какви причини, но моето свиждане ставаше последно, траеше повече от час и винаги в присъствието на управителя. Не знам дали заради Любо или заради мен ми разрешаваше цялата храна, която донесеше Любо. Спомням си, при последното свиждане освен другите продукти имаше цяла пита кашкавал. Разреша ми всичко. Когато му предложихме едно парче, просто по човешки, той ни отказа, независимо от това, че кашкавалът по това време беше дефицитна стока и за хората на свобода. При това свиждане той направи нещо неочаквано и за Мария Доганова. Извика я да се срещне и да разговаря с Любо. Каза ѝ: „Ела и ти да видиш близък човек“. За три години и половина това беше единственото свиждане на Мария.

Три месеца живяхме в глад, мърсотия, въшки и болести. Единственото добро беше, че не искаха да изпълняваме норми и нямаше допълнителни наказания. Работехме колкото можем и колкото искаме. Хубаво беше и това, че при нас нямаше милиционер. Отивахме на полето и изпълнявахме програмата на Лили Енева – максимум покой, минимум движение и тази програма изпълнявахме стриктно. Понякога си мечтаехме и водехме разговори за това, което няма да бъде. Спомням си една вечер обсъждахме какви наказания ще наложим на нашите днешни инквизитори, ако имаме възможност. Независимо от това, което преживявахме, ние не се одобахме, не таяхме мъст и нито една не пожела да им налага наказания, каквито те налагаха на нас. Аз исках единствено да надживея

системата. Жияка Червенкова заяви, че с нищожества няма да се занимава. Пенка Нейкова се заканваше да им припомни някои неща, а Лилияна Пиринчиева имаше претенции само към Сталин. Предлагаше да бъде поставен в клетка, да се разкарва от държава в държава и да се разказва какви престъпления е извършил. Според нея същата присъда заслужавал и Хитлер. Двамата сатрапи на двадесети век. За три месеца се променихме неузнаваемо. Отслабнахме, на някои венците започнаха да кървят, други се оплакваха от влошено зрение, аз се разболях и развих воден плеврит. Вдигнах висока температура, не можех да вървя сама, жените ме придържаха, докато стигна до нивата и вечер ме връщаха по същия начин. Цял ден лежах под сянката на побит житен сноп. Не можех да се храня, спрях и да говоря. С всеки изминал ден здравето ми ставаше по-зле. Започвах да се унасям и да бълнувам. Имам смътен спомен от последния ми ден в „Черната рота“. Пак бях на нивата, лежах на земята. Редуваха се висока температура и студ и тогава като на сън видях управителя. Застанал над главата ми. Не помня дали ми говореше. Не помня и аз дали съм отговаряла. Но жените ми разказваха, че като ме видял в това състояние веднага наредил да ме свалят в общежитието и разформирал „Черната рота“. Нямам спомен от пренасянето ми до лагера. Изтощените пребити мои другарки са ме носели на ръце. Изминали близо четири километра, сменяйки се през няколко крачки. Лилияна ми разказваше как се карала с управителя. Казала му, че със смъртта на една невинна жена иска да прикрие престъплението на бившия управител. Казала му, че от тях милост не очаква, но поне да се засрамят от турците, защото те добре виждали как всяка сутрин и вечер пренасят една умираща жена и все някой някога ще разкаже за тези техни издевателства и жестокости. Всички бяхме болни. Най-издръжливи се оказаха Лилияна и Мария, но най-зле бях аз. За възстановяване на здравето ми трогателно се грижеха д-р Гачева, Лилияна и Мария. Помагаша и други мои приятели и скоро усетих, че силите ми се връщат и това го дължа главно на Лилияна. Наложих ми строг режим на хранене. Цялата храна, която получаваше, отделяше за мен. По това време само тя получаваше пари и колети и всички разчитаме на това, което изпращаше съпругът ѝ Коста. Силната храна и рибеното масло, от което днес настръхвам, подобриха здравето ми. Не мо-

них обаче дълго време да стоя изправена, когато седях се наплагаше да подпря гърба си и това продължи и след излизането ми от лагера. Показаха се сраствания вследствие на плеврита, които се виждат и днес на рентгенова снимка.

След „Черната рота“ управата на лагера промени отношението си към нас. Мария и Елена започнаха работа в канцеларията. Елена като плановик, а Мария – счетоводител. Магда пое склада за хранителните продукти, д-р Гачева продължи да е завеждаща лазарета, мен ме определиха за полевецден бригадир, само Лиляна остана да работи на полето. Елена, Мария и аз трябваше да се запознаем със съществуващата счетоводна отчетност, да я проверим и да създадем добра нова отчетност.

Добивите от земеделски култури през 1949 и 1950 година бяха много добри, но нищо не беше остойностено и заприходано. Нещо повече – не бяха установени декарите, които обработваше лагерът. Чакаха изходните данни от мен. Наредиха ми да измеря всички блокове, които обработвахме и да установя действителните декари. Управителят ми даде един пергел и нареди да започна измерването, но каза, че трябва да ходя сама. Блоковете бяха на 3-4 километра извън селото и лагера и аз се изплаших. Споделих тревогата си с моите „бобри“, те не виждаха нищо тревожно, но ме предупредиха да внимавам да не ми инсценират бягство с последствия разстрел или затвор. Нямах избор, само помолих сутрин при изпращането ни на работа отговорничката ясно да съобщава, че ме изпраща да измервам блоковете. Първо измерих земята в близост до двора на лагера и постепенно измерих и най-отдалечените. Всичко мина спокойно и аз се чувствах щастлива от относителната свобода, когато обикалях с пергела обширната добруджанска земя. След като приключих измерванията и установих действителните декари земя, която обработвахме, започнахме измерването на произведената продукция, която се намиреше в хамбарите на стопанството. В измерването участвахме аз, Елена плановичката и склададжията, един селянин от Старозагорско, николапетковист, не помня името му. По това време белогвардейците бяха изчезнали и ги заместиха двама българи, единият завеждаше склада със земеделската продукция, а другият, Фердо, също николапетковист, работеше като строител. Той беше от с. Гигинци, Брезнишко, съседно на с. Бегунов-

ци, родното село на съпруга ми. Фердо познаваше свекъра ми и имахме уговорка – който пръв излезе оттук да се обади на близките на другия.

Изпълнил обещанието и се срещнал със свекър ми. Разказал му за живота ми в лагера. Свекър ми написал писмо, с което ми съобщавал, че получил поздравите на бай Фердо. За късмет на всички Любо отишъл на село и баща му подал писмото, което ми написал. Любо се изненадал и казал, че това писмо няма да замине и пояснил какви лоши последици ще има както за мен, така и за Фердо. Баща му изплашен само казал: „Ама такива изедници ли са тия хора?“.

Започвахме замерването, имахме един кантар, който мереше до 20 кг. Аз предложих да сковам един сандък и да го напълним с преброени кофи жито, като предварително установим теглото на житото, което съдържа една кофа. Приеха предложението ми, Фердо скова сандъка, напълнихме го с жито и установихме тонажа на един кубик. И според кубатурата на отделния хамбар определяхме и тонажа. Аз прескачах от хамбар на хамбар, бърках с пръта и установих количеството жито. Елена ме гледаше подозрително, а склададжията на право се страхуваше да приеме и подпише това количество. Молах ги да предложат друг, по-верен начин, но те мълнаха. Ядосах се и им извиках: „Ама вие сте по-големи шопи от мен!“, защото аз мерех и сочех резултата, а те използваха приказката на шопя: „Я не знаем како е, ама не е и така“. Те ми се смяха, но накрая приеха изчисленията ми. Аз обаче още при изчисляването бях намалила с 10% тонажа и получените резултати удовлетворяваха и ръководството. По същия начин изчислихме и слънчогледа, боба и царевицата. След представяне на изходните данни за работа на счетоводителя и плановика моите задължения се изчерпаха и ме изпратиха за отговорник в свинарника. Тук се чувствах по-добре. Нямаше го физическото натоварване, движех се свободно в района на обществитието, отивах в канцеларията при Елена и Мария, когато работата налагаше, обаждах се по телефона и разговарях с ветеринарните лекари в Ножарево – съвсем минимални свободи, които ме връщаха към свободния живот. Жените, които работеха на полето, считаха тези свободи като голяма привилегия, защото те нямаша право да се отделят и крачка от определения им маршрут. Физическият тормоз беше преустановен, но започ-

на психическият. Спряха ми писмата, парите и колетите. Това беше най-тежкия период както за мен, така и за Любо. На мен изваха, че е избягал в чужбина, а на него – че отказвам да му пиша. Ето някои от писмата, които получих след оплакванията ми пред Миленков:

Др. Цец

12.03.1950 г.

Тази картичка е петнадесета подред след свещдането. Срещу тях от теб съм получил само две. Ти пишеш, че не си получила от мен нито една. Чудно! Може би това се дължи на твоите женски празни приказки. Това можах да подразбера от дългата беседа с управителя при свещдането. Моля те, анимирай!

Любо

Др. Цец, 12.03.1950 г.
Тази картичка е петнадесетата подред след свещдането. Срещу тях, от теб съм получил само две. Ти пишеш, че не си получила от мен нито една. Чудно! Може би из мигновено съм се и това (като причина) че се занимавам с някои празни приказки от твоя страна на денените помисли. Любо мога да подразбера от дългата беседа при свещдането. Моля те анимирай! - Любо -

Др Ц е н е, 20.10 1950г., С О Ф И Я

Вече напълно загубих надежда, че ще изпратят свиждания
ти като преди няколко дни от дирекцията на Т.В.О. ми
казаха, че последния срок на представяване вече настъп-
ва на 1-ви декември 1950г., та възможно е да бъдеш още
боден и свиждането в такъв случай да било възможно.
А аз се отказва до тогава, защото за девети септември, не
ми изпратих картичка за свиждане, както и за причината
за дото не се обидях вече около четири месеца, трябва-
ше да се обидя на другари управител на обществено-
то с писмо за да науча на какво се дължи това необикно-
вено дълго мълчание. Аз за горната част изпратих теле-
грами, една до др. управител и една до теб. Отговор до
сега нямаш но се надявам че ще получиш нещо от него, при
положение че ти нямаш възможността сторил това. Обаче
ако до сега мълчиш по никакъв си твоя с какво неоспра-
вдани причини, то знай че няма да ти простя. Но аз те,
обаче се веднага ще получиш тази картичка да знаеш по-
не къде и здрава ли си. Вярвам, че ще удовлетвориш сър-
цето ми молба. Съсхван : А В В О.

През целия ми престой в лагера имах две свиждания с
Любо. За 9-ти септември 1949 год. и за 1-ви май 1950 год. На по-
следното свиждане Любо успя да ми прошепне: „Спасявай се!“,
а след приключване на свиждането каруцата, с която пътуваше,
мина покрай мястото, където работехме. Той ми размахва ръце и
ми изпя нашата любима песен, написана от партизанин:

*Елена, Елена, Елена,
аз шепна с притеворени очи
и виждам те мила засмяна,
окаяна в майски лъчи.*

*Това аз не искам любима,
възпирай набрани сълзи,
в очите ти пламък да има,
в душата ти светли мечти.*

*И ако те пласне вълката,
кръвата ти страховтно заври,
литни ти тогава в борбата
и тамо за правда умри.*

*И ако се бях свестил тогава,
смъртта си да бях надживял,
ще кажа тя заслужава,
човек, аз човек съм любил.*

ПОВАТА Мила Димитрова
 11.11.11
 София

до Младши
 Младши
 Младши
 Младши
 Младши

11.11.11
 11.11.11
 Мила Димитрова
 Твоите писма ми стигнаха,
 също и самото с медикаментите
 което ми много благодаря.
 Всичко много добре. Мила ми
 здраве и детето работи.
 Много поздрав
 Мила

Той пееше изправен в каруцата. Ние пеехме същата пе-
 сен, но от другата страна на пътя. Пеех и плачех... Казваше ми
 по-късно, че и той е правил същото.

CHORON

Comptes rendus: 1904

СВИНАРНИКЪТ

В свинарника работехме 20 жени. Аз единствена от политическите, а останалите – от криминалния контингент. Четири от тях бяха циганки: три, така наречени алашки циганки, бяха докарани заради кражба и една българска циганка, Анна Яшарова от София, ул. „Татарли“ № 7, за незаконно съжителство, а останалите българки – заради проституция. Циганките се отличаваха от българските си колежки по това, че бяха по-кротки, по-сговорчиви, по-чистоплътни и по-работливи. Всички циганки ми бяха много симпатични и аз често разговарях с тях. Разпитвах ги за семействата им, за начина им на живот, за бъдещето им и те бяха много искрени с мен. Молах ги да ме научат да врачувам, но отказваха, поели клетва този занаят да предават само на хора от техния етнос. Анна беше от моя край, много приличаше на циганите от моето село и я обичах като сестра. Тя също ме обичаше и ме следваше като кученце. Запомнила съм нейните изповеди и въпросите, които задаваше на мен и обществото. Разказваше ми как още ненавършила 15 години родителите ѝ я принудили да се омъжи за човек, по-възрастен от нея, когото не обичала. Казваше ми, че има две деца от този брак, но и те не я свързвали със съпруга ѝ. „Не го обичам, казваше тя, душата ми не го иска.“ А когато говореше за мъжа, с който живееше незаконно, цялата сияеше. Питаше ме защо хората и законите я лишават от това, на което всеки човек има право и което Бог ѝ е дал – да обича и да бъде обичана. Всички жени работеха добре и аз ги уважавах, но най-близка и вярна ми беше Анна, а най-подозрителни – българките. Работата в свинарника ми беше интересна и ме удовлетворяваше. Нямаше физическа работа, но имаше определени изисквания, с които се съобразявах и изпълнявах задължения, свързани с организацията на работа. В свинарника отглеждахме свинемайки за разплод. Прасетата, когато навършваха три месеца, ги извозваха за някъде, по-късно разбрахме, че са карани в лагера „Белене“ за уговяване. За отглеждането на свинете-майки ми помагаша и двама ветеринарни лекари, също лагеристи – докторите Гърков и Синигерски. Те работеха в с. Ножарево в щаба на лагерите. Аз имах право при нужда да се обаждам по телефона и да разговарям с тях. Д-р Гърков беше работил в някакъв научен институт, явно не беше свикнал с новата об-

становка и беше вечно намусен, недоволен и аз избягвах да търся помощта му. Съвсем друг човек беше д-р Синигерски, усмихват, ведър, първо ще те успокои, ще те поучи и ще ти помогне. От него научих много неща, свързани със свиневъдството. По негово указание момичетата изрязваха млечните зъби на малките прасета веднага след раждането им. На мен ми помогна при изготвянето на отчетите и заприходяването на новородените. Задължително това трябва да става 2-3 дни след раждането им и с 1-2 прасета по-малко, за да не се отчита голяма смъртност. Майките раждаха по 10-15 прасета и не всички оцеляваха. Управителите бяха доволни от този начин на работа.

В свинарника разбрах, че човек носи в себе си и добро, и лошо. Това го показва управителят Венко Славчев. Нареди ми всеки четвъртък да варим по един казан качамак и да си го поделиме между нас работещите в свинарника. Това беше голям подарък за момичетата, които не получаваха колети от вкъщи. Зарадваха се и започнаха да се редят при варенето. Аз не вземах участие, но те винаги ми оставяха по едно канче. В стаята, където работех и съхранявах документацията, винаги имах 5-6 килограма мас за мазане на прасетата при евентуална крадта. Почти не я използвах за тази цел и аз им давах по една лъжица мас и качамакът ставаше по-вкусен. Първоначално всичко върнеше добре и аз не ги контролирах. Но един ден ме изненадаха. Рано сутринта видях, че свариха един казан и приех, че за деня дажбата е изпълнена. Отидох да работя в канцеларията, но се наложи да се върна за малко и видях, че ври нов казан с качамак. Извиках моята довереница Анна и я попитах какво става. Тя ми отговори, че вторият казан не е само за тях, а и за милиционера Христо. Хванах се за главата, а тя продължи да ми обяснява как този милиционер, когато е дежурен, идва в свинарника. Те му давали пуканки и той ги носел вкъщи. Предложили му качамак и така станал член на колектива. Събрах всичките момичета и ги предупредих, че са се заховали с много рискова работа и трябва да бъдат много внимателни. Казах им, че от сега нататък и на мен не трябва да признават, че това е втори казан. Аз също си направих изводи и като видях, че първият казан е раздаден, напусках свинарника, предупреждавах ги колко време ще отсъствам и ги оставях да си свършат работата спокойно. За тежкото материално по-

ложение на милиционера ми разказаха Мария и Елена. Той имал четири деца и семейството му живеело крайно бедно. Довериха ми, че те със собствени пари купували хляб и давали на децата му. Този милиционер също беше добър човек и аз се преструвах, че не зная нищо за положението, в което се намира. Продължиха да му дават от нашата дажба и нямаше последствия. Управителят не разбра за нашата конспирация.

Другата изненада дойде от мъжете бай Иван и Фердо. Умря една свиня-майка. Управителят ги изпрати при мен, за да заровим животното. Показах им мястото, което трябваше да копаят, проверих дълбочината на ямата, после момичетата докараха трупа. Присъствах на заравянето и, когато трябваше да се почисти около ямата, си тръгнах заедно с останалите свинегледачки. Сутринта управителят ме извика и ме попита заровена ли е свинята. „Още снощи всичко приключи в мое присъствие“, уверено отговорих. „Ела с мен!“, нареди той и излезе от канцеларията. Последвах го. Стигнахме до обора и влязохме в стаичката, където спяха мъжете. Заварихме ги седнали на леглата, а по цепия под наредени кутки, тенекии, канчета с месо и мас. Онемях, гледах ги и не знаех какво да кажа, управителят също нищо не говореше, а те с наведени глави промълвиха: „Тя не знае нищо“ и потвърдиха това, което бях казала. Признаха, че са изчакали да се прибере и тогава изровили свинята. Донесли част от месото, пържили го през нощта и, когато вече приключвали, били разкрити. Обясниха, че от години не са яли месо и се изкушили. Изразиха съжаление, че не са поискали разрешение и се извиниха. Не последва наказание нито за тях, нито за мен. Този случай никога не го забравих. Той потвърди усещането ми, че отношението към нас се е променило в сравнение с първите години. Нужен беше трудът ни и те го оценяваха. Лично за мен винаги са казвали и писали, че работя добре, а единствено говоренето за политика ми пречи. Добре работеха и всички политически. Стараеха се дори и тези, които никога през живота си не бяха се занимавали със земеделие. Трябваше да призная, че качамак и яйца понякога носех и аз на моите „бобри“. Елена ни беше казала, че ползата от един час смях е равностойна на изяждането на едно яйце. Когато аз тайно им носех яйца, те ги изпиваха и веднага почваха да се смеят, а другите жени казваха: „Ето, бобрите пак ядат яйца“.

Така живяхме до есента на 1951 год. След прибирането на земеделските култури от полето започна освобождаването на лагеристите. Първо ликвидираха свинарника. Изкараха прасетата, без да зная къде, освободиха мъжете и част от жените, усилено се заговори за ликвидиране на лагерите, зачестиха посещения на разни оперативни работници и инспектори от ДС. Викаха ни една по една, разговаряха с нас и следваха освобождавания. Извикаха и мен. Бяха двама следователи. При влизането в канцеларията по-възрастният ме попита: „Какво да правим с теб?“. Аз в същия тон им отговорих: „Или ме пускате, или ме разстрелват“. Този човек се ядоса и започна: „Коя си ти? Както си въобразяваш, че ще си цапам ръцете с теб, една самонадеяна хлапанка, която не познава живота, а робува на някакви фикс идеи?“. Продължи, че съм егонистка, безотговорна, не жали майка си, не обичам съпруга си и завърши, че съпругът ми няма да ме чака вечно: „Той ще си намери разумна жена, с която да създаде семейство“ и накрая по-спокойно ми каза: „Пред мен на колене са падали бивши министри и професори. Ти за мен си никоя. Но запомни, след 5 години престой в затвора ти няма да си човек. След такъв престой настъпват психически промени в човека и ти няма да направиш изключение. Но явно тук ти харесва, ти работиш добре и ние нямаме нищо против да останеш тук докогато искаш“. Напомни ми, че мои съдеейници са били по-умни, опомнили са се навреме и са излезли оттук, а ние двете с Мария продължаваме да се инатим. Напуснах канцеларията унижена и духовно смазана. Ако бяха упражнили физическо насилие върху мен, нямаше да се чувствам така. Разсъждавах върху много нещата, които ми каза следователят. Видях, че за много от тях е прав. Единственото нещо, което искаха от мен, беше да спра да говоря против властта и идеологията им. Спомних си за нашата приятелка Магда Крумова, която още в началото заяви, че ще направи всичко възможно, за да излезе по най-бърз начин от лагера. И тя действително го постигна. Работеше и мълчеше. Освободиха я след 6 месечен престой.

Не си представях, че мога да изляза от лагера без Мария. Макар останали само двете, никога не бяхме обсъждали поведението си и не мислехме да се променяме и носехме последствията си. Останахме 70 жени, главно политически, тези, които определяха за непоправими, и десетина от криминалните, които нямат къде да отидат.

ЛАГЕР „ЩУРЧЕТО“

В края на декември 1951 год. ние, останалите в „Босна“ лагеристки – политически, считани за най-опасни, и няколко момичета от криминалните, които нямаха дом и близки, ни наредиха да си съберем багажа. Натовариха ни на два камiona и ни закараха в гр. Тутракан. Нощувахме в мазетата на милицията. Изплашени от неизвестността правехме различни догадки, включително и интерниране в Русия. Тревогата ни се разсея, когато на следващия ден ни натовариха на влак и потеглихме към Свищов. Пристигнахме през нощта и спяхме в някаква тесен кокошарник, в който едва не се задушихме.

На следващия ден потеглихме към гара Белене. Успокоихме се и с интерес разглеждахме наскоро. Радвахме се, че отново се докосваме до свободния живот. Облечени в затворнически дрехи и нарамили торби ние приличахме на хора от друга планета. Вървахме от гарата към пристанището и пеехме „Заточеници“ на Яворов.

*От заниз слънце озарени
вляят морски ширини,
в игра стихийно уморени
почиват яростни вълни.
И корабът се носи леко
с полътни тихи ветрове
и чезнете в мъгли далече
вий родни брегове.
И някога за път обратен
едва ли ще удари час,
вода и суша необятен
светът ще бъде сън за нас.*

Хората надничаха през прозорците, не се показваха, а тези, които срещяхме, бързаха да ни отминат, страхуваха се да ни погледнат. От пристанището една моторница ни закара на оторещния бряг, на един малък остров Щурчето. На самия бряг беше свинарникът, а по-навътре върху изкуствен насип имаше една недовършена постройка. Състоеше се от три стам, една голяма, от двете ѝ страни нарове и една пътечка между тях и голям варел-пенка, който отопляваше стаята. Огънят гореше денонощно. За разлика от Добруджа тук дърветата бяха в изобилие. Имаше два прозореца, които едва осветяваха стаята.

Вечерно време ни заключваха, вкарваха една количка и част от помещението се превръщаше в тоалетна. Другите две стаи се използваха като канцелария и спално помещение на управителката и милиционерката. Храна ни носеха от съседния остров Персин, където бяха въдворени мъже. Пред постройката имаше няколко големи ями, пълни с вода, образувани при напавата на насила. Водата в тези ями беше чиста и ние я използвахме за миене и пране. На следващия ден ни изпратиха на работа. Около 30 жени бяха заделени за работа в свинарника, а останалите – за изкореняване на дървета. Островът беше малък по площ, но обрасъл с гъста растителност – тревя и храсти, и с много високи тополи – каващи. Задачата за нас, които работехме по изкореняването, беше да прокараме път и да претърнем острова в обитаван. С високите тревя се справяхме, но големи трудности срещавме при изкореняването на тополите. Първо откривахме страничните им корени, отрязвахме ги и оставяхме дървото да се държи единствено на корена в средата. Изтегляхме се встрани, извън обхвата на клоните. Оставаше само една от нас, обикновено Мария Илиева, като по-здрава и опитна. Тя отсичаше последния корен, но не до края. Като забележеше, че дървото се накланя, бързо излизаше от ямата и го оставяше постепенно да пада под действието на собственото си тегло. Това беше най-тежката и опасна работа, която съм вършила през тези години на каторга. След една седмица работа по изкореняването управителката Христова нареди да отида в свинарника и да приема животните. Предаде ми ги бай Иван, бивш лагерист белогвардеец, с едно око, доброволно останал да работи в лагера. Бай Иван се оказа добър човек. Обичаше животните и беше създал добри условия за отглеждането им. Прасетата бяха 1000 на брой, разпределени в 20 бокса по 50 броя, според теглото им. Така беше обявена цифрата при приемането, а при преброяването се оказаха 1010 бр. Бай Иван настоя да ми бъдат зачислени 1000 прасета, за да имам резерв при евентуална смърт – удавяне в Дунава или болест, и да бъде спокойна. С него определихме и жените, които следва да се грижат за прасетата. Показа ми помещението, където се съхраняваше фуражът и се приготвяла храната. Предупреди ме, че прасетата са за износ, главно за Англия, и затова трябва да отговарят на определени изисквания. Теглото им да не надвишава 40 кг и в месото да няма сланина. Предаде ми и рецептата, по която следваше да

храним прасетата, и ми обясни как да организирам работата си, за да ми е по-лесно и безпроблемно. Много ми помогна и съм му много благодарна. Съобразих се с указанията на бай Иван и за фуракор определих югославянската Видосава Йованович. С нея бяхме приятели от „Босна“, но тук станавме още по-близки. Съвместната работа изискваше това. Видосава и тук си беше откритото и весело момиче, което обичаше да шука и да разказва вицове. Точно затова най-много я харесвах, защото ни изваждаше от сивотата на деня. Студът, мъглите и влагата, които ни обгръщаха, ни караха да ментаем за просторните добруджански полета, за пъстри пеперуди и сладкопойни чучулиги, а тук беше мрак и отвсякъде вода. Близостта ни до Белене и Свищов се отразяваше зле на настроението ни. Раздепени бяхме с няколкостотин метра вода и неподлежаща на измерване жестокост. Сутрин усещяхме как се събужда градът, как хората отиват на работа, децата – на училище. Виждахме раздвижването около пристанището и как то стихва вечер и хората се прибират по домовете си. Вечер и аз се връщах мислено у дома. Припомнях си живота преди, обхващаше ме тъга. В главата ми нахлуваха мисли и въпроси, на които търсех отговор. Питам се защо само ние жените от този остров негодуваме срещу властта, милиони хора навън я харесват и я търпят. По същия начин вечерите посрещаха и останалите жени и търсехме начин да се ободрим и развеселим. Видосава започваше с нейните вицове за Исус Ристич и Христофор Колумбич. Мария Илиева запяваше своята любима песен:

*Овчар си стадо пасеше
край бистър ручей самотен,
чело му китка красеше,
а той си пее сиротен:*
*Овчар съм, девет години
откак ме либе остави,
забягна в глухи долини,
в самотни китни дъбрави,
где няма тпаки седенки,
нито тъй свидни преденки.*
*Денем ми мира не дава
гората тиха потайна,
а нощем ми се явява
любето в доба назайна.*

Елена Софийска продължаваше с вицовете за Гарабед, а Лилиана и Мария Доганова обикновено рецитираха някои любими стихове и заспивахме. Животът ни се влоши, защото нямахме връзка с близките ни. Не получавахме писма, нито копети. Липсваше ни лавката. Не можехме да си купим нищо допълнително към оскъдната ни халка. Тези, които работехме в свинарника, имахме царевично брашно, пуканки, дънчехме стъпчопледово киселе, но останалите гладуваха. Не изпълнявах нормите и получавах половин дажба хляб. С преместването ни на острова се промени и контролът върху нас. На работните места нямахме милиционерна охрана. Управителката Христова напусна и я замести едно младо момиче на име Радка Енева. Тя беше на моята възраст, но зла и жестока и ние бяхме доволни, когато не я срещяхме, не я чувахме и не я виждахме. Ръководството на лагера отделяше голямо внимание на свинарника. Работата ни се наблюдаваше лично от зам.-управителя Дяков. Говореше се, че той и по професия е агроном, бивш лагерист, но останал да работи тук. С мен се държеше добре, доволен беше от работата ми. Всеки месец измервахме прасетата и следяхме прираста им. После ги вземаха и ги закарваха някъде. Дяков по указание на Българската академия на науките докара 20 мъжки прасета над 40 кг. Затворихме ги в отделен бокс, встрани от свинарника. Заразиха ги като ваксинираха бацили от бруцелоза и ни наредиха да наблюдаваме как се развива болестта. Отглеждането на тези прасета повериха на Елена партизанката. Тя беше добър човек и работеше съзнателно.

На остров Щурчето прекарах 4 месеца. Работата не ми беше тежка, но отговорна и интересна. Аз и всички жени бяхме подтиснати от факта, че бяхме останали малко на брой – опасните, както ни наричаха, и очаквахме да ни се случи най-лошото. Но имаше и приятни изненади. Изненада ни баба Попадия – Райна Гаджева. Всички я смятаха за доносник и страняха от нея. Тя се грижеше за една група изостанали прасета. Боксът беше отдалечен от другите и тя сама приготвяше храната им. Наблизо имаше една колиба, в която преди идването ни са живели мъжете. Няколко стабилна постройка за живеене и те обитавали колиби и землянки. Постройката беше приготвена за нас. Един ден отидох на работа по-рано, минах покрай колибата и видях множество стъпки наскопо върху падналия

през нощта сняг. Отворих вратата и насреща ми две сандъчета, натълнени с качамак. Попитах я за кого приготвя качамака. Тя спокойно ми отговори, че е за мъжете. Припомних си двамата мъже, които всяка сутрин идваха с лодка от остров Персин за довършителни работи по сградата. Това бяха бай Велко зидаря, анархосиндикалист от София, и бай Кольо, брат на певцата Гюрга Пенджурова от гр. Трън. Баба Поладия, която на никоя от нас жените не беше направила и най-малката услуга, беше се смилила над тези измъчени мъже и беше поела голям риск, за да им помогне. Друго приятно преживяване имах, когато от остров Персин пристигна понтон, натоварен с 50 мъже, които идваха, за да извършат ремонт на боксовете. Управата ни нареди да напуснем свинарника и цялата работа да се поеме от мъжете. Аз им предадох една кола, натоварена с чували с ярма, дневната дажба на прасетата. Изненадах се, когато вечерта жените извикаха, че няма ярма за вечерното хранене на прасетата. Веднага ми стана ясно, че мъжете са я изяли. Уговорихме се да изпишем ново количество и да не казваме на управата. Аз се страхувах от Елена Партизанката, но нямаше предателства. Установих, че мъжете бяха изяли и трупове на три умрели прасета, които ние поради големия студ не бяхме заровили. Така приключи трудовата ми дейност в лагера. Освободиха ме на 30 април 1952 год. след 40 месеца престой в болшевишки институт за превъзпитание – ТВО. Белене запомних с непрекъснатото биене на черковните камбани, които ми напомняха за двата свята в България: ние, които бяхме на островите Белене, Персин и Магареца, и тези, които бяха на брега. Напомняха ми за онази малка джамия в Босна, чийто врати ходжата отваряше при всяко наше свикване, приютяваше нашите съпрузи да се стоплят и пренощуват. Благодарна съм на този непознат човек, защото в онази страшни години се осмели и пренебрегна забраните и изрази силата на своята вяра за добро. На 30 април 1952 г. сутринта, на строя за проверка отделиха една група от 10 жени, между които аз и Мария, а другите отидоха на работа. Веднага разбрахме, че става въпрос за освобождаване. Всички очаквахме това, защото мъжете, които идваха от остров Персин, ни съобщаваха, че при тях всеки ден освобождавали и предстояло закриване на лагерите. Набързо облякохме цивилните си дрехи и с моторницата ни закараха на брега, в сградата на МВР.

Там ни посрещнаха няколко милиционери, които ни дадоха да подпишем декларации, че няма повече да се занимаваме с фашистка дейност. Аз, Мария и Пенка Нейкова отказахме да подпишем. Заявихме, че ние никога не сме се занимавали с фашистка дейност и няма да подпишем. Милиционерите се изненадаха, не знаеха какво да правят и извикаха началника си. Той ни изгледа злобно и каза: „Не сте за освобождаване и може да ви върна обратно“. „Добре“, отговорихме единодушно. Ядосан, подхвърли празни декларации и просъска: „Пишете каквото искате и се махайте, но помнете, че без подписана декларация няма да получите бележка за освобождаване“. Аз и Мария задраскахме фашистка дейност и написахме анархистка, а Пенка написа опозиционна дейност и така получихме бележките. Тръгнахме си без да се сбогуваме с приятелките. Такава беше практиката. Не позволяваха сбогуване, за да не предаваме поръчения или писма. От Лилияна, която съхраняваше парите на „бобрите“, получихме пари само за билет до София. Оставихме дрехите, а на Елена оставих чергата, с която се покривах. Отдалече им помакахме с ръка и извикахме: „Чакаме ви!“. Напускахме болшевишката каторга. Щурчето си го спомням с мълките, ятата гарвани, биенето на камбаните. На 30 април след обяд напуснахме Белене и с влак потеглихме към Червен бряг. Бяхме внушителна група, събрахме се в едно купе и пътуването ни беше спокойно. На Червен бряг се разделихме. Аз и Мария потеглихме към София, а останалите – към Горна Оряховица. На гара София пристигнахме привечер. Мария нямаше влак за Копривщица, а аз не знаех накъде да се насоча. Накрая отидохме в дома на бате Данчо, брат на Любо. Съпругата му, кака Банка, се зарадва, прегърна ни, разцелува ни и ни каза, че Любо скоро ще се прибира, защото винаги прекарва празниците с тях. Запомних думите „скоро ще се прибира“ и започнах да си представям срещата ни. Как ще го погледна, ще го прегърна и ще прошепна: „Вече никога няма да се отделия от теб“. Мечтаех и сърцето ми преливаше от радост. Кака Банка беше приятен събеседник. Разказа ни за семейството си, за проблемите, които имат, разказа за цялата фамилия. Така записани в приказки и очаквайки Любо, изведнъж радиото напомни, че е време за новините. Беше 20 часа. От този миг нататък това „скоро ще си дойде“ ми се стори век. В главата ми започнаха да проблясват няколко чер-

вени лампички. В първия миг помислих, че му се е случило нещо лошо. Започнах да разпитвам как е изглеждал сутринта преди да тръгне на работа. Беше 1-ви май и се празнуваше по предприятия. Дали се е оплаквал от нещо? Отговориха ми, че всичко е било нормално и в добро настроение излязъл от вкъщи. Тогава със страшна сила нахлу в главата ми въпросът „Ами ако има друга?“. Отговор от тук присъстващите не можех да очаквам и започнах да си припомям думите на човека от ДС: „Той вечно няма да те чака“. Тази мисъл с всяка измината минута все по-трайно се набиваше в съзнанието ми. Промених поведението си. Спрях да разпитвам, отговарях вяло с „да“ и „не“ на въпросите. Тъга завладя сърцето ми и така само за 2-3 часа отново се върнах в старото състояние – какво пък толкоз, най-много да умра. Мария забеляза промяната и ме погледна тъжно. Използвах момента, когато бяхме само двете, и едва промълвих: „Не трябваше да се връщам“. Тя ме прегърна и отговори: „Утре ще продължим към Коприявица“. Замълчах. Нямах сили да продължа да мисля. Чувствах се сама и ограничена. Чак след полунощ Любо се прибра. Изненада се като ни видя и радостно разпери ръце. Мария се приближи към него, прегърнаха се. Аз стоях вкаменена. Чувството ми за излишния човек владееше тялото и душата ми. Любо се приближи към мен, прегърна ме и каза: „Добре дошла завинаги“. Задържа ме в прегръдката си и аз почувствах как всички съмнения започнаха да изчезват, а нуждата ми от нежност, внимание, ласки и топлина нарастваше, започнах да се отпускам, сърцето ми заби по-силно, очите ми светнаха, свих се в прегръдката му и душата ми пееше.

ДВАМА В ЖИВОТА

На следващия ден Любо изпрати Мария и отиде на работа. На работа отидоха и настоящите ми хазаи, децата – на училище и аз останах сама вкъщи. Замислих се за бъдещето си. Трябваше ми поне една седмица време за ориентиране в новата обстановка. Това най-добре щеше да стане на село при мама, но не исках да се разделям с Любо. Той живееше в общежитие на гара Зверино, където и работеше. Нужна ни беше квартира за двамата, дрехи и обувки за мен, за да добия по-приличен вид. Следващата неделя бяхме в Перник и отсед-

нахме при другия му брат, бате Васо, и съпругата му Олга. Те също ни посрещнаха с радост. Олга ми даде своя рокля, а след това ми ушн още две рокли. Отидохме при родителите ми. Татко ни прие спокойно. Мама ме погледна тъжно, разплака се и попита: „Е, ти ли беше най-умната у цялата околия, та само тебе те изпратиха на лагер? Само ти се найде да негодуваш срещу властта“. Тогава нищо не ѝ отговорих, но и днес нямам отговор на нейния въпрос. Зная обаче, че ако се върнат онези мои години, аз пак ще се държа различно от другите. Аз също се натъжих, нямаше я баба. Беше починала. Влязох в стаята, в която двете спяхме. Леглото беше празно. Баща ми каза, че това легло е мое и мога да си го взема. Не го взех, но го ползвах с Любо през целия ни живот, както и стаята. Десетина дни след моето освобождение Любо беше уволнен като маркшайдер на предприятието и назначен за началник участък на минните разработки в мина „Елисейна“. Повечето от рудниците бяха високо в Стара планина. Наехме квартира на гара Елисейна в дома на един железничар. Приеха ни добре. Хазайте бяха внимателни към нас. Аз понякога помагах на дъщеря им, ученичка в прогимназията, при решаването на задачи по аритметика и взаимно се уважавахме. Хазайката беше добра жена, но болнава и не проявяваше излишно любопитство към нас. Любо прие леко напускането на дирекцията, даже считаше, че е навреме, защото ще сме далече от погледите на колеги и познати, които не знаеха нищо за мистериозната му съпруга. Работата не беше тежка, но проблем беше пътуването. Обектите отстояха на 5-6 километра разстояние един от друг и той трябваше да изминава над 30 км дневно, докато ги обходи, провери и отчете работата. Излизаше сутрин рано и вечер се връщаше уморен от дългия път. Обзаведохме квартирата си. Предприятието ни осигури главното: легло, печка, маса и столче. Пък и на нас друго не ни беше нужно на този етап. Това беше добра социална придобивка за работниците и се практикуваше във всички минни предприятия в страната. С цел да избегнем ежедневиите големи преходи решихме през лятото да не оставам сама, а да го придружа в планината. Използва стария си приятел, главния инженер на мина „Плакалница“ Гърков, който ни даде под наем една стая от общежитието на мината. Храна вземахме от стола на същото предприятие и лятото прекарахме сами, необезпокоявани от никой и щастли-

ви. Независимо, че бяхме от друго предприятие, работниците на мината ни приеха добре и бяха внимателни и любезни. Аз постепенно се отдалечавах от преживяното. Много внимателно гледах и анализирах настоящето. Мислено си търсех място в живота. В началото на месец септември се прибрахме в гара Елисейна и започнахме да търсим работа за мен. Обещаха ми в медодобивния завод. Разговаряха с мен и казаха, че ще ме уведомят кога да започна. Но това не се случи. Въобще не се обадиха. Това беше сигнал за политическата ни обремененост. Даже си припомнихме и някои случки в планината, на които тогава не обърнахме внимание. Припомнихме си как работниците ни казваха, че са дигани през нощта да гонят диверсанти. Въобще не се замисляхме, че тези акции имат нещо общо с нас. Но един работник, казваше се Спас, не помня второто му име, казал на Любо да не излиза от квартирата при такива хайки. Любо не настоял за подробностите, но го имаше предвид. Една вечер, когато се прибирахме към самото, чухме стъпки близо зад нас. Любо попита кой е. Не последва отговор, но стъпките изчезнаха. Помислихме, че е някое животно. Още в първите дни след прибирането си почувствахме промяна в поведението на хазайте. Избягваха срещи и не разговаряха с нас, накрая ни предупредиха да напуснем квартирата, тъй като стаята им била необходима. Изненадахме се от решението им, но приехме, че това е тяхно право и, без да се задълбочаваме, напуснахме. Едва след разсекретяване на досиетата ни открихме причините за всичко това.

Така след 45 години разбрахме защо са били инсценирани тези хайки срещу несъществуващи диверсанти. Разбрахме, че един колега на Любо, Янчев, е „агент Беляжки“, а хазайнът е „агент 14“. Беляжки бил царски офицер, преди това ненавиждан в предприятието, но след моето пристигане началниците ни промениха отношението си към него и го назначиха на по-добра работа. Хазайнът ни стана герой на социалистическия труд. А аз знам, че пред никого не съм говорила за бягство в Югославия. Въобще с Любо никога не сме проектирали бягство в чужбина. Ако не се брой обещанието на Видосава, че аз ще бъда първата ѝ гостенка от България. Наехме нова квартира, по-близо до гарата, в дома на бивш полицай. Той беше малко наивен и простоват, но добър човек. Съпругата му беше по-наперена, но и тя се държеше добре с нас. А дъщеричката

им, която беше ученичка в прогимназията, прекарваше повече времето си при нас. Работата на Любо намаля. Отдалечените в планината обекти бяха замразени. През зимата не работеха. Работеха няколко близо до Елисейна. Той излизаше сутрин на работа, връщаше се на обяд, след обяд отново проверяваше работните си места и се прибираще. Очаквахме спокойно да прекараме зимата, но не се получи. В началото на месец януари 1953 г., късно вечерта в Елисейна пристигна Манол, един от най-добрите приятели на Любо. Той също работеше в дирекцията в Зверино като началник отдел. Предупреди ни до 6 часа сутринта да сме напуснали Елисейна, защото ни очаква арест. Това му съобщил главният инженер на предприятието Иванов. Дали нарочно или случайно, Иванов споделил пред Манол, че органите са го задължили да изготви доклад за саботажната дейност на Джерманов. Признал, че утре му е последният срок и че ще последва арест. Пътували за София и във влака Иванов направил своята изповед. Без да се прибира акъщи, Манол с първия обратен влак дойде при нас и ни предупреди. Попита ни дали имаме пари и си замина. В един куфар събрахме само дрехи и в около 4 часа напуснахме Елисейна. Рано сутринта бяхме в София. Отседнахме в дома на бате Крум, брат на Любо, оставихме багажа и излязохме. Обикаляхме улиците, сядяхме в някоя градинка и обмисляхме бъдещите си ходове. Изключено беше да мислим за връщане на работа. Оставаше въпросът как Любо да получи трудовата си книжка, защото без нея нямаше възможност за започване на нова работа. Обсъждахме няколко варианта, но най-сигурен ни се видя този да проведем личен разговор с генералния директор на Обединение „Нерудни изкопаеми“ – Младен Стоянов, за когото Любо имаше добро мнение.

Предложих аз да водя разговора, защото разбирах, че проблемът произтича от мен. Любо не се съгласи. Смяташе, че той по-добре ще се защити. С това окончателно решение вечерта се прибрахме в дома на брат му, показахме привидно спокойствие, но през нощта почти не спяхме. Рано на следващия ден бяхме пред вратите на Обединението на ул. „Мария Луиза“, точно срещу халите. Любо влезе в сградата, а аз останах навън и се върнах на отсрещния тротоар, разхождах се и не откъствах погледа си от входа на Обединението. Накрая Любо се показа. Приблжих се до мен, хвана ме за ръка и ме заведе в

градинката пред банята. Гледах го и не смеех да попитам. Той се усмихна и прошепна: „Спокойно, всичко е наред“. Седнахме на една пейка и той започна да разказва. Директорът Младен Стоянов го приел веднага. По това време беше практика сутрин да се приемат първи чакащите от провинцията. Любо започнал с това от колко години работи в системата, че досега добре са оценявали работата му и изведнъж – обвинение в саботаж и арест. Изразил съмнение, че се касае за политически въпрос и разказал за пребиваването ми в лагера като анархокомунистка. Бай Младен, така го наричаха всички, които го познаваха, скочил от стола, напсувал директора на предприятието в Зверино Къотчев. Разказал на Любо, че той самият е оцелял в руските лагери благодарение на помощта на анархистите. Предложил му веднага работа като директор по техническите въпроси в каолинови мини, гара Сеново, Разградско. Любо отначалото слушал и не вярвал на ушите си. За такъв изход въобще не бяхме мислили. Естествено приел и на следващия ден по същото време беше в кабинета на бай Младен Стоянов и си получи заповедта за назначение. На изпращане Бай Младен му казал: „Ако работиш честно и никога нищо не занесеш от предприятието в дома си, можеш да разчиташ на подкрепата ми, но ако отнесеш нещо, т.е. откраднеш, да се не мъркаш пред очите ми. Аз лично ще настоявам за най-строгото наказание“. Същия ден Любо ме заведе на село при родителите си, а той замина за Сеново за започване на работа и намиране на квартира. След 10 дни дойде и ме прибра. Беше наел квартира на гарата, която се намираше на еднакво разстояние от рудниците, от флотационната фабрика и от управлението. Предприятието притежаваше няколко товарни автомобили, с които превозваха добитата суровина от рудниците до флотационната фабрика. Добитият каолин се използваше в порцелановата промишленост, а кварцовият пясък – в стъklarското производство. Производствената дейност беше добре организирана. Всички производствени звена работеха в синхрон. Най-трудна беше работата им с БДЖ, свързана с подаването и натоварването на вагоните. Любо използваше колите и ежедневно обикаляше всички обекти. Работата му беше интересна, тя провокирала амбицията му освен като минен специалист да се запознава и усъвършенства във флотационната дейност. Той работеше с желание и чувство за отговорност. Положи много усилия да

подобри работата по натоварването на вагоните и да намали денгубите, които плащаше предприятието. Упорито изучаваше Правилника за превоз на товари по БДЖ. Често негодуваше. Казваше, че в него има само „клиентът е длъжен“ или „клиентът се задължава“. Постепенно, с търпение, дипломатичност и взаимни компромиси се създадоха добри взаимоотношения. Намалиха денгубите. Уверен и спокоен, Любо отиваше на работа. Добро отношение имаше към него и прекият му началник Димитров – директор на предприятието. Димитров се оказва също добър човек, имаше си свои проблеми от личен характер и с производствената дейност не се занимаваше. Назначи ме на работа в счетоводството на предприятието по заместване и аз работих три месеца. По-късно той излезе в отпуск и Любо го замени. Още в първия ден на новия си пост Любо ме предупреди да анимирам с моите съвещания и да не го запустявам. Предупреди ме, че не съм дорасла за пълна свобода и че ще ме наблюдава и, ако е необходимо, ще ме уволни. Слушах го, смеех се и му заявих, че и аз ще го наблюдавам. Вечер си казвахме кой какви грешки е забелязал в другия. Мен ме упрекваше, че много говоря и се смее и гласът ми се чува дори на двора. При него съществени недостатъци не забелязвах, ако изключим голямото му търпение да изслушва хората. Силно бях впечатлена от начина, по който поставя задачите за изпълнение. Никогa не нареджаше със заповеден тон: „Трябва да направите това и това“, а започваше: „Днес трябва да свършим тази работа. Кажете как трябва да започнем, така че на вас да е леко и работата да бъде спорна“. Изслушваше работниците, допълваше, ако е необходимо, или се съгласяваше с тях. Питам го как има търпение така да поставя задачите. Той ми отговаряше, че най-важно е да ангажира работниците да мислят и да работят, а не само да изпълняват заповеди. Така ги възпитавал да приемат работата като свое доброволно по-ето задължения. Контактуваше с други предприятия от района на базата на взаимното уважение и доверие.

През януари 1954 година падна много сняг, образуваха се преспи, пътищата бяха затворени, автомобилите не се движеха и добития каолин от рудниците на гара Ветово изсипвали направо на улиците и така ги затворили. Във Ветово живееха главно турци. Оплакали се на Мюфтийството в град Русе. Лично Кубадински дойде да разреши въпроса. Нареди за 24 часа

всичкия изсипан каолин да бъде извозен и улиците да бъдат освободени. Само с помощта на военното поделение изпълниха задачата. Помогна му командирът на поделението, който беше от нашия край. Но най-много ме изненада, когато един ден доведе въщи един непознат човек. Този човек се оказа ответник по дело със завод от Ямбол, което се влячело от години. Помоли ме да сложа вечеря и ми представи непознатия като човека, с когото днес са се съдили. Обясни ми, че до съд не се е стигнало, защото те двамата предварително се споразумели. Човекът пренощува у нас, беше приятен събеседник, а когато си замина, двамата имахме дълъг и задълбочен разговор. Каза ми: „Ние за идеите си не можем да говорим на глас и свободно, но със знанията си, с поведението, с морала и с работата си можем да доказваме силата на тези идеи“. Твърдя, че през целия си съзнателен живот се ръководахме единствено от съзнанието, че сме анархисти, т.е. съзнателни, отговорни и честни и поведението ни беше съобразено с тези идеи. Живяхме скромно и честно и няма от какво да се срамуваме.

Този период беше един от най-хубавите от съвместния ни живот. Бяхме заедно и се чувствахме спокойни. Навярно ясно изразената подкрепа на бай Младен имаше ефект, защото никакви партийни секретари и профпредседатели не се намесваха в работата на Любо. Заплата му беше голяма и свободно задоволявахме своите нужди. И най-важното, семейството ни се увеличи с още един член. Имахме си дъщеря – ЕЛИЗА. Когато се прибрах от болницата, той ми припомни, че досега съм била най-важният човек в живота му, но отсега нататък за двамата ни най-важно е детето. И на този родителски дълг не измени до края на живота си. Производствените резултати за 1953 год. бяха много добри. За IV-то тримасечие „Каолинови мини“ станаха първенци в социалистическото съревнование за най-добри производствени успехи в системата на Обединението. За връчване на преходното знаме дойде лично генералният директор на Обединение „Нерудни изкопаеми“ Младен Стоянов. Той изразил задоволство от работата на Любо, похвалил го на събранието и на връщане за София преспа една нощ в нашия дом. През месец януари 1954 год. падна много сняг, образуваха се преспи и попедици. Пътищата бяха затворени, спря да се движи влакът по линията Русе – Варна. От Варна влакът се движеше до нашата гара Сеново и се връщаше обратно. С

този влак през Шуман пътуваха хората за София. По същия маршрут пътува и др. Младен Стоянов. На тръгване поиска да види детето, после остави пари за подарък. Огледа ни добре и, сложил ръце на раменете ни, прошепна: „Деца, деца, вие не знаете срещу каква сила сте тръгнали да се борите“. Сбогува се с нас и си тръгна. През седемдесетте години на миналия век Младен Стоянов беше народен представител от квотата на Пернишки окръг. Любо се срещаше с него, беше го канил да ни гостува, то той отказвал. Явно се е страхувал да демонстрира приятелство с нас. В Сеново живяхме близо две години. Напуснахме по собствено желание. Любо продължи образованието си. Оставихме хубави спомени, имахме приятели. С някои от тях се срещаме и по-късно. Най-близки бяхме с хазайите, с дъщеря им Станка и до днес имаме топли връзки. Спомням си думите на хазайна бай Кръсто, когато се обогувахме: „Оставяме с най-хубави спомени за вас, но ти, обърна се към мен, имаше и голям грях. Научи буля ти Стойка на стари години да не ми се подчинява.“ „О, нямам грях, отвърнах, знаей, че буля Стойка е доволна.“ Така се разделихме с тези мили хора, които се отнасяха с мен като с дъщеря.

Любо остана в София. Записа се в новооткрития институт за подготовка на преподаватели по минно дело. Знаехме, че няма да ни позволят да завърши висше образование, но той разчиташе под формата на прекалфикация накрая да осъществи мечтата си. Беше в първия випуск и след тригодишното обучение всички бяха разпределени в съществуващите минни техникуми. Аз и детето живеехме на село при мама и Любо идваше всяка седмица при нас. Една година преди той да завърши института аз се записах във вечерния минен техникум. При разпределението Любо помолил да бъде изпратен в техникума в гр. Станке Димитров – Дупница. Съображенията му бяха да не дразним стари „познати и приятели“. Нямам спомени, а и не намерих в досието си материали, които да докажат, че по времето, когато бяхме в Сеново и по време на обучението ни сме следени от ДС. Искам да разкажа и за още една случка в Сеново, която показва, че ние бяхме широко скроени хора, не робувахме на догми или недоказани истини. Тук работеха двама югославски имигранти. По-старият работеше като зав. смяна, а по-младият първоначално беше помощник шофьор, а после стана шофьор. Една привечер, когато Любо бил сам в кабине-

та си и преглеждал някакви документи, при него влезли трима непознати. Представили се като служители на ДС и поискали да разговарят с директора на предприятието. Любо обяснил, че директорът отсъства и той го замества. Предложил им да разговарят с него, ако визитата им е свързана с производството. Поискали да извика по-възрастния сърбин, не помня името му, мисля, че беше нещо като Марковски. Извикал го, събрал си бумагите и се настанил в съседна стая, която имала врата към неговия кабинет, но е закрыта с гардероб. Така подслушал целия разговор. Ние поддържахме добри взаимоотношения с тези имигранти. Те по възраст, език и територия ни бяха най-близки и на тази база беше приятелството ни. Любо сподели с мен за срещата си с ДС, но не ми каза нищо за чутото. Още след лагера си бяхме обещали да не разговаряме по политически въпроси в присъствието на трето лице, дори когато това лице беше той или аз. Предупредил ме беше да не проявявам любопитство и да не настоявам, когато дадени отговори не ме задоволяват. Казваше ми, когато двамата сме запознати с даден въпрос, аз да не навлизам в подробности и това си обещания спазвахме стриктно. Денят, в който съобщиха за смъртта на Сталин, въкъщи дойде по-възрастният сърбин. Той беше много разстроен, разговаря дълго с Любо и след известно време напусна предприятието. Младото момче остана. Чувахме, че се е оженил за момиче от Сеново, но не знаем по-нататъшната му съдба. Едва след станалите политически промени през 1989 година Любо ми разказа за чутия разговор. Касавено се за вербовка и евентуално прехвърляне обратно в Югославия. Напуснал, за да изкара подготвителна школа в София. Той бил сталинист и се страхувал, ако отношенията между България и Югославия се подобрят, да не бъде предаден. Не знаех съдбата на тези хора, но твърдя, че винаги сме ги приемали като приятели и им помагали, независимо от политическите ни различия. Същото се получи по-късно, когато Любо като изселен контактуваше с хората на Горуня.

Завърших техникума. Любо настояваше за второ дете. Изпълнихме и тази задача. Родил ни се син и той беше най-щастливият човек на земята. Снаха ми Снежана често му се надсмиваше, защото той черпел с бонбони всеки срещнат човек в село. Като всички родители и ние умувахме за името на нашия наследник. Любо ми даде право, ако е момче, аз да изби-

рам името. Посочих единствено името ИВО, имайки в предвид песента „Стройна се калина вие“, но останах изненадана, когато дойде да ни прибере от болницата и ми показа акта за раждане с името ИЛКО. Ядосах се и му заявих, че с това име няма да изляза от тук. Любо ми обясни, че и той не харесва това име, но бил принуден да се съобрази с мнението на баща ми. Чувствал се неудобно да не го попита за името на детето, нали живеехме в една къща. Баща ми отговорил: „То си дойде с името“, на 29 юли 1956 година, три дни преди църковния празник Свети Илия – Илинден. Любо послушал съвета му и го записал Илко. Върна се в общината и промени името в акта за раждане. Записа го ИВО. Прибрахме се вкъщи и Любо обясни защо е променил името, а баща ми изказа своето категорично мнение: „Като си допуснал жена да те командва, не име че сменяш, но и оро, че играеш“. Не се разсърдихме, бяхме свикнали с неговите квалификации. Ние бяхме постигнали мечтите си, имахме син с име, което ни харесва.

С добра професионална квалификация и изпълнен граждански дълг започнахме работа в системата на Родопския минен басейн. Там по това време имаше остра нужда от квалифицирани кадри по минно дело. Осигуряваха добри заплати и ние решихме да поработим някоя година и да подобрим материалното си състояние. Още в София Любо беше назначен за н-к рудник към II-ро рудоуправление в с. Боривева. Пристигнахме на гара Подкова. Чакаше ни един джип и ни закара в сградата на Рудоуправлението. Няколко стаи служеха като хотел за новопристигащи кадри. Там престояхме около седмица, докато Любо се запознае с обекта, намери квартира, осигури обзавеждане и чак тогава ни прибра. Получихме нов апартамент с пълно обзавеждане. Такива апартаменти получаваха всички работещи в системата, без да плащаме наем. Четири години Любо беше извън производствената сфера и трябваше да свиква с новите изисквания. Новият рудник представляваше голяма поляна с една хоризонтална галерия около 100-на метра, достигнала рудата и предстоеше изземването на тази руда. Първо започна с надземното строителство. Построи столова, където се приготвяше и сервираше храната на миньорите, баня и тоалетна. Това са трите задължителни обекта, които се строят преди да започне работа всеки рудник. По-късно назначи миньорите, започна разработването на рудника и до-

биването на рудата. Всичко вървеше добре, докато един ден провеждат производствено събрание в Рудоуправлението. Присъствал и ресорният министър на промишлеността Георги Павлов, този, когото Любо приел в квартирата си през 1943 година като нелегален и спали на едно легло. След Девети септември 1944 г. Павлов забравя всичко и обяви Любо за враг, дезертирал от техните редици. Още като го видял, наредил на директора Мърдев веднага да го отстрани от работа. Уволнението не стана веднага на следващия ден, но Любо почувства промяната в държанието на ръководството на Рудоуправлението. Негов съученик и приятел присъствал на разговора, чул закана на Павлов и го беше предупредил. Любо не изчака да го привикват и съчиняват обвинения и сам напусна работа. От документите в архива на ДС разбрахме, че Павлов е сигнализирал и милицията и отново е започнало непрекъснатото ни следене. В Родопите работеха много негови съученици и приятели и с благодарност отбелязвам, че всички ни помагаха. Назначиха го като завеждащ праховентилационна служба към техническа безопасност на рудник „Стратиев камък“, с. Ерма река. На същия рудник като началник „Техническа безопасност“ работеше брат ми Максим.

ЗАПОЧВАНЕ НА РАБОТА В РОДОПИТЕ

Опитите ми да започна работа се оказаха безуспешни. Реших, по вече познатия ми път, да започна с най-големите. Отидох при първия секретар на БКП за Смолянски окръг Кълбов в приемния ден. По време на социализма всички ръководители задължително имаха определени дни за среща с гражданите и решаване на проблемите им. Тази практика се беше наложила и се спазваше. Разказах му, че съм била на лагер като анархо-комунистка, че съм омъжена, имаме две деца, след лагера съм завършила минния техникум, за да бъда полезна на семейството и обществото, но срещам неприязън и отказ за работа. Помолих го да ми бъде дадена работа или да ни разрешат да напуснем страната, ако сме ненужни на родината ни. Кълбов, който според мен изглеждаше като грамадно кълбо, седнал зад бюрото, а аз – една запегайка; както ме наричаше наш приятел, стояхме един срещу друг и се гледахме. Той ме гледа повече от минута право в очите, в упор и без да говори

адигна телефона и се обади на Стоименов, директора на Трето рудоуправление „Фабрика“. Съобщи името и образованието ми и му нареди да ми намерят подходяща работа. Благодарих му и си тръгнах и, чак когато стигнах до вратата, дочух да казва по-скоро на себе си: „Значи и до вас стигнах“. Дълго размислях върху думите му. Трудно ми беше да ги определя. Дали това беше лека ирония или искрено съчувствие. Накрая реших, че трябва да бъда доволна, защото един непознат човек ми помогна, вярвайки на думите ми, подобно на бай Младен Стоянов, който ни покровителстваше само въз основа на спомените и личните си преживявания в съветските лагери, а човекът, в когото Любо е вярвал, помагал и за когото е рискувал живота си, го изгони от работа и го е предал на милицията.

Назначиха ме като пробник към прахо-вентилационна служба. Заедно с един младеж извършахме замервания на запрашеността на работните места в рудниците. С два сандъка апаратура обхождахме работните места – забои, комини и метазалежи и извършахме замерванията. Всички резултати предавахме в отдел „Техническа безопасност“ и „Праховентилационна служба“ към Рудоуправлението. На базата на тези наши замервания се определяше запрашеността на дадения рудник и се вземаха мерки за подобряване на вентилацията. Двамата обслужвахме 6-те рудника: „Градище“, „Страшимир“, „Гюдурска“, „Стратиев камък“, „Ерма река“ и „Кривия габър“. Аз живеех в село Ерма река. Всяка сутрин в 6 часа тръгнах на работа. Сама, а понякога с непознати за мен работници от Ерма река, през една галерия от около 400 м стигах до рудник „Гюдурска“. След половин час път стигах до селището Фабрика в Рудоуправлението. Назначавах се и тръгнах по обектите. Работата ми беше интересна и, най-важното, отговаряше на желанието ми да нямам пряк началник над главата си. Сама определях режима на работа, кога и как да свърша и ръководителите ми бяха доволни. По време на работа се срещах с различни хора, като култура, образование, манталитет, имах възможност да ги наблюдавам как работят, какви са взаимоотношенията им и т.н. Физическото ми натоварване беше докато пренесем апаратурата до обекта. Монтирах я и чаках да измине определен период на филтрация. Имаш достатъчно време и поводи да разсъждавам върху цялостната организация на работата в Рудоуправлението. Във всички рудници работеха

съзнателни хора, имаше здрава дисциплина и чувство за отговорност в ръководителите. В Родопите стриктно се спазваха основните правила на техническата безопасност – винаги да имаш кибрит и карбидна лампа и никога да не влизаш сам в рудника. Рудниците „Страшимир“ и „Людурска“ бяха открити преди 9-ти септември 1944 г., когато добитата руда се изнасяла за Германия, а останалите рудници са разработени след 9-ти септември от съветското предприятие ГОРУБСО. Добитата оловно-цинкова руда първоначално се извозваше до гр. Рудозем с камиони за обогатяване, а след построяването на оловно-цинковия завод в Кърджали добитата руда от всички рудници се караше в Кърджали. Всички рудници бяха септично опасни. Миньорите бяха задължени, когато пробиват взривните дупки с пневматични пистолети, да пускат струя вода. Всички рудници имаха самостоятелни водопроводи и осигуряваха постоянен приток на вода, но миньорите с цел да печелят бързо и повече не спазваха това изискване. Тук работеха хора от цяла България и повечето от тях властта определяше като неблагонадеждни и врагове на народа. Бяха дошли тук, защото във вътрешността нямаше работа за тях. Идваха за малко да започнат работа, да получат трудова книжка, да спечелят пари и подценяваха опасността от силикозата. Една такава бригада работеше на рудник „Градище“ – най-големия рудник в Родопския минен басейн. Известни бяха като „бригадата на попа“, защото бригадир им беше бивш свещеник. Мисля, че всички бяха от Видинския край. Тези млади, здрави и работливи мъже вярваха, че ще спечелят бързо, силикозата не ги застрашава и не спазваха правилата по техническа безопасност. Като сериозни и работливи хора ми бяха симпатични, но имахме спорове, когато ставаше въпрос за спазване на правилника по безопасността. Работих на обект „Метазалежа“. Забоите бяха на около стотина метра под земята. В първичния си вид метазалежът представляваше едно огромно гнездо, изпълнено с руда. Когато тази руда започне да се изкопава, се образува кухина, т.н. каверни с различна големина. На този обект работеха два скрепера, които прибираха добитата суровина и я докарваха до комина за извозване, и 5-6 пневматични пистолета, с които пробиваха дупките за взривяване. Един ден аз и колегата ми направихме замерване на запрашеността на този обект и открихме недопустими за работа стойности на

запращеност. С резултата запознахме началника на „Вентилационна служба“ при Рудоуправлението инж. Бочева, началник „Техническата безопасност“ към Рудоуправлението инж. Бакалов, главния инженер и началника на рудника. Те веднага издадоха заповед за спиране на работата на обекта, докато не се прокопав още един комин за по-добра вентилация. Връчиха заповедта на бригадир и запечатяха пътеходната галерия. Събитието се разви в края на месеца, точно преди да се направят окончателните замервания в рудника и да се определят производствените резултати на всяко работно място. Бригадирът отказа да приеме и подпише заповедта. Беше съботен ден. Началник рудника назначи милиционерски пост, който да не допуска бригадата да влиза в рудника. Тогава събота беше работен ден и ръководството прие, че си е изпълнило задълженията. Така мислех и аз. В понеделник обаче разбрахме, че бригадата е работила. Използвали са стар изоставен комин и по него са стигнали до забоите, като са рискували да попаднат на срутвания, пропадания или задушаване. Не ги наказаха и те разказваха с гордост за своята изобретателност.

Имахме една друга бригада, която работеше на рудник „Кривия габър“, с. Ерма река. Състоеше се само от българомохамедани (помаци). Казваше се бригадата на „читаците“ по името на бригадир Хасан Читаков. Бяха много работливи, кротки и честни хора, но винаги работеха на сухо, не пускаха вода. Бригадирът стана герой на социалистическия труд, но го постигна честно, без да му се осигуряват специални условия и режим на работа, без предварително осигуряване с материали и резервни части. Това е единственият герой, на когото ръководството не създаваше специални условия за работа. Читаков получи това звание като продаде здравето и живота си.

Моята работа и работата на съпруга ми и на брат ми беше свързана със спазване на техническата безопасност. Ние често изпълнявахме служебните си задължения. Стараехме се да бъдем безупречни в своята работа, за да няма трудови злополуки, заболяемост и смъртни случаи. Разговаряхме по човешки с миньорите, обяснявахме тежките последици от силикозата, която неминуемо ще получат при този начин на работа на сухо, без вода. При разговорите те се съгласяваха с нас, но отдалечехме ли се от забоите, те продължаваха по старому. Аз лично припомнях на „читаците“ нещастията на десетки семей-

ства в Ерма река, където две поколения мъже – бащи и сино-
ве, бяха починали от силикоза при страшни мъчения. Те всич-
ки бяха работили в рудниците преди 9-ти септември, когато не
е имало изисквания за спазване на техническата безопасност.
През 1980 година срещнахме познати от с. Ерма река и от тях
разбрахме, че всички от бригадата на Хасан Читаков са по-
чинали от силикоза. Съмнявам се, че всички бяха достигнали
50-годишна възраст. За съдбата на „лопската бригада“ не зная
нищо. Те също бяха работливи и добродушни хора, но жела-
нието им да печелят много пари, и то бързо, ги караше да не
спазват трудовата дисциплина и понякога явно рискуваха жи-
вота си. Аз също понякога не спазвах правилника по ТБ, дви-
жех се сама из галериите. Имах едно страшно преживяване,
което не съм забравила и до днес. Беше дъждовен ден. Има-
ше буря, духаше вятър и валише дъжд. Измокрена до кости,
пристигнах до рудник „Людюрска“. Исках да слеза с асансьо-
ра, но нямаше ток. Колегите не ми разрешиха да тръгна сама
по горните галерии, страхуваха се от наводнения. Аз си седях
спокойно в подемната на рудника и очаквах пускането на тока,
а в това време съпругът ми обезпокоен звънял по всички руд-
ници и ме търсил. Пуснаха тока и с клетката ме спуснаха до
главната извозна галерия, която свързваше рудник „Людюрска“
с Ерма река. Испитах странно усещане, не страх, а само сму-
щение и потиснатост. Капките вода, които падаха от тавана на
галерията, се забиваха в мозъка ми. Тръгнах по галерията и,
когато стигнах до една от нейните отбивки, лампата ми угасна.
Извадих кибрита, но той беше мокър и не можех да запала
лампата. И започнах да си шепна: „Спокойно, спокойно“, но в
главата ми нахлуха странни мисли. Припомних си, че в тази
част на галерията имаше смъртна злополука и за миг си поми-
слих, че и аз ще умра. Припомних си и питанията на миньорите
как смея да се движат сама в тези галерии и допусках, че те
са имали нещо в преданд и са ме предупреждавали. Реших
да вървя по репсовия път и продължих в тъмното. Достигнах
до една изоставена вагонетка и се успокоих. Вървях, бутайки
пред мен вагонетката, и вярвах, че ако срещна по пътя много
вода, ще се кача във вагонетката и ще се спася. Така стигнах
до изхода на галерията, там ме чакаше Любо.

По времето на нашето пребиваване в Родопите действа-
ше правителствена програма за преобразуване на Родопския

край. Създадоха се нови миньорски селища като Мадан, Бориева, Страшимир. Жилищни блокове бяха построени и край останалите рудници „Гradiще“, „Кривия габър“ и в самото село Ерма река, и в Златоград. За всички работници, ръководния и технически персонал бяха осигурени безплатни квартири, добре обзаведени. И двете квартири, които ние ползвахме, бяха в новопостроени блокове. Поради длъжността, която заемах съпругът ми, имахме и безплатен телефон. Всички, които работехме под земята, получавахме задължително допълнителна храна. Пахетирана, тази храна получавахме след ежедневния инструктаж за спазване правилника по техническа безопасност. Всички рудници бяха осигурени с необходимите им средства по охраната на труда и твърдя, че каквато организация по безопасността на труда имаше при социализма, никога не е имало и надали ще има при настоящия капитализъм. Действаше едно утвърдено правило, което се спазваше от всички институции. При тежка трудова злополука и смърт милицията веднага задържаше началник участка, началник смяната и началника по техническата безопасност на рудника. След това се водеха разследвания за установяване причините и вината за злополуката. В град Мадан, където беше Главното управление на ГОРУБСО, имаше и Дирекция по охрана на труда, контролираща работата на рудниците в Родопския басейн. Началник беше Шаренков. Не го познавах, но знаех, че от него се плашеха всички – от работника до началник рудника. Когато идваше на проверки и установяваше нередности, глoбите, които налагаше, бяха най-малкото нещо, а обидите, заканите и това, че името ти се споменава на всяко съвещание с месеци и дори години, беше смазващо за всеки ръководител. Напуснах тази работа по силата на министерско постановление, което забрани жени да работят в мините. Работих няколко месеца като началник склад и през септември 1960 година окончателно напуснахме Родопите. Беше починал бащата на Любо и болната му майка имаше нужда от грижи.

ГАРА ЗЕМЕН

Прибрахме се в Перник, без да имаме гаранция за работата. Бяхме спокойни, имахме малко скътани пари и не бързахме. Искаше ни се малко да си отпочинем, но не се получи.

Още с пристигането ни един приятел на Любо, началник отдела „Промисленост“ към Окръжния съвет му предложил свободна длъжност зам.-директор по техническите въпроси към „Вародобив и кариери“, гара Земен. Предвиждало се увеличаване добива на варовик за нуждите на ДМЗ „Ленин“, гр. Перник. Предприятието нямало технически кадри, които да осигурят и организират необходимия добив. Любо приел без да се замисли, може би поласкан от доверието на приятеля си. Съобщи ми избора си като свършен факт. Аз не се зарадвах много и по стар навик изредих всичко лошо, което може да ни се случи: отговорна длъжност под прякото ръководство на областния управител и контрол на Партията; среща с разни функционери, бивши наши приятели, а сега недоброжелатели; отново под зоркото око на ДС; работа, свързана с Национален обект и голяма отговорност, защото и най-малкият пропуск ще се изтъкува като саботаж, а ние бяхме обременени от такова обвинение и не на последно място народопсихологията на хората от нашия край. Те можеха да приемат, уважават и да се подчиняват на най-големия некадърник, подлец и мощеник, идващ от непознат край, но трудно приемат за ръководител и най-способния и достоен свой съселанин. Всичко това му изредих и зачаках отговор. Такъв не последва, а получих въпроси: Имаме ли достатъчно желание, знание и опит за работа и да се докажем? Вярваме ли си достатъчно и можем ли да устоим на всякакви провокации, обвинения и лъжи? Погледнах го, усмихнах се, той ме прегърна и каза любимото си обещание – „че боричемо и победичемо, нечемо колиничимо“ – и заключи: „Тръгваме двамата!“.

По стар навик първо замина за Земен Любо. Представил се в предприятието, приели го добре, назначили и мен на работа като завеждащ смяна в кариерата, намерил квартира и след една седмица аз също започнах работа. Трябваше да призная, че започнах плахо. Познавах работата в мините, въглищни и рудни, но откритите разработки познавах само на теория. В кариерата работеха две бригади, състоящи се от около 50 човека. Едната беше от чисто земенски състав и началник смяна беше бай Стоян, не помня презимето му. Той нямаше техническо образование, но имаше голям опит. Дълги години беше работил в кариерите на БДЖ, гара Ръждавица. Аз станах завеждащ смяна на сборната програма, където пре-

обладаваха мъже от съседното село Блатешница. Бригадите работеха през ден на карьерата като се редуваха, един ден на карьерата, а на следващия – на гарата товареха вагоните с чакъл за ДМЗ „Ленин“. Това бяха здрави, силни мъже, изключително работливи и държаха много да работят на гарата. Никога няма да забравя грамадните лопати, с които товареха вагоните. Бяха внимателни към мен, а аз спазвах указанията на Любо да не налагам свои решения, да търся първо тяхното мнение. Разбирахме се добре. Известно време работехме втора и трета смяна поради режим на тока и съм запомнила трудностите, които преживяхме. Третата смяна започвахме в 22 часа и до към 3-4 часа след полунощ работата вървеше нормално, вагонетките се пълнеха, трошачките и транспортните ленти работеха, чувах се подвижвания, след тези часове изведнъж всичко замлъкна. Първият случай ме изненада, отидох да проверя на какво се дължи тази тишина. Когато наближих карьерата, видях работниците, подпрени на вагоните – бяха заспали, не ме усетиха, върнах се отново в канцеларията и след около 10 минути дочух познатия шум на машините и изсипването на вагонетките с чакъл. Споделих с Любо, като разказах как съм постъпила. Той ме подкрепи, посъветва ме да ги оставям да подремват, но когато чуя, че работата стихва, да не ходя при тях. Така и правех и никога не разговаряхме на тази тема. Бързо свикнах с новата работа. Хората бяха много съзнателни и никакви недоразумения не съм имала с никого. Но на Любо работата беше по-напрегната и отговорна. Той разбра, че главното, с което трябва да се заеме, е въпросът с натоварването на вагоните. Първо, да се намалят денгубите, които предприятието плащаше на гарата, и второ, да има сигурна гаранция, че необходимото количество чакъл за завода ще бъде доставено навреме. Имаше категорично мнение, че трябва да се построи рампа и от нея камионите да изсипват чакъла направо във вагоните, а не както беше в момента. Камионите в карьерата се натоварваха чрез бункер, на гарата самосвалите изсипваха чакъла на площадка и на следващия ден работниците ръчно товареха вагоните. Страшен египетски труд. Любо настояваше този начин на работа да се промени като се построи рампа със средства на предприятието. Считаше, че това е унизителен труд както за работниците, така и за него. На сутрешна оперативка Любо представил своето

виждане за облекчаване труда на работниците и намаляване денгубите, които плащали на БДЖ, като построят своя рампа. Директорът не се съгласил. Работниците от земенската бригада също не бяха съгласни, защото ежедневно работеха на двете места. Сутрин, първа смяна на кариерата, а след обяд – на гарата, товарят вагони и така получаваха двойни заплати. Любо беше убеден, че тази рампа е жизнено необходима на предприятието, защото нуждите от варовик на ДМЗ „Ленин“ ще се увеличават и той ще е длъжен да осигури необходимите количества. Беше упорит, защото основните неща ги имаше: достатъчно добит варовик, механизирано натоварване на самосвалите, а най-важното – натоварването на вагоните по дотопотен начин. Подкрепа получи от предприятията, с които имашме още производствени взаимоотношения: ДМЗ „Ленин“, в лицето на главния инженер на завода и директора на Автокомбината Гочев, чиито самосвали превозваха варовика от кариерата до гарата. Те тримата добре се разбираха. Изготвиха общо предложение до Областната дирекция и получиха разрешение. Веднага бяха отпуснати средства и рампата беше построена. Строителството не излезе много скъпо, защото цимент и чакъл в големи количества не бяха нужни. Използваха дребна фракция чакъл, собствено производство, явяваше се като вторичен продукт. Началникът на гарата също отначалото не беше съгласен с построяването на рампата, мотивирайки се, че може да се увеличат коповозите, ако се пусне влак за Македония. Спомням си как Любо го успокои. Предложи му, когато влакът тръгва от София за Скопие, да му се обади и, докато пристигне в гара Земен, няма да има и помен от рампата. Тази рампа и днес съществува. Но директорът и земенските работници бяха недоволни. Започнаха да пишат анонимни писма до ОК на БКП – Перник на политическа основа. Една година работихме спокойно, но през втората година анонимките зачестиха, чувахме и закани от директора. Разбирахме, че това няма да продължи дълго. Пристигна комисия от областта, която извърши проверка на работата на Любо. Докладът беше в негова полза. Единствени от разпитаните хора против него се бяха изказали началникът на ТРЗ и партийен секретар на предприятието – Рангелов, и н-к смяна във варниците – Вента, с обвинение, че е анархист. Партийният секретар на града Манолов и кметът на общината не взеха отношение и с нас се

държаша добре до края на пребиваването ни в Земен. ОК на БКП взе решение да освободи от работа и двамата. Не можали да позволят един анархист да се чувства победител. И го преназначиха за отговорник на кариерите и варниците в Перник, а директорът не си спомням къде беше преназначен – той нямаше образование. Може би след две-три години научихме, че е починал от алкохолизъм. Мен ме освободиха, аз напуснах по свое желание. В предприятието остана да работи като счетоводител и съпругата на директора. Тя беше тиха, скромна и тъжна жена, държеше се добре с нас и Любо беше доволен от работата и поведението ѝ. Както писах по-горе, ние не се изненадахме от така развилите се събития, но се надявахме това да не стане толкова скоро. Любо нямаше нищо лично срещу директора, знаеше, че няма да го промени, не се месеше във финансовата и кадровата му политика и искаше единствено да го остави свободно да изпълнява задълженията си, свързани с производствената дейност на предприятието. Ако не беше предприел тази анонимна война, можеше да остане директор до края на пенсионирането си.

ПЕРНИК

Прибрахме се в Перник, в къщата на баща ми. Любо работи два-три месеца в пернишкото предприятие „Варници и кариери“ и през есента на 1962 година започна работа като учител във вечерния Минен техникум по минно дело. По това време началник на отдел „Просвета“ към ОНС – Перник беше Гигов, бивш анархист. Той не беше забравил старите си съидейници и им помагаше според възможностите си. Един беше назначил в отдела си като инспектор, назначи и Любо и той близо десет години работи като учител. Няколко мъже анархисти и съпруги на анархисти бяха назначени в съседните села и те спокойно упражняваха професията си. Не можа да назначи единствено учителя по литература Петър Михайлов от Радомир поради изричната забрана от ОК на БКП. Имаше решение на ОК на БКП анархисти да не се назначават на отговорни длъжности в предприятията и профсъюзите. Михайлов работи в книжарницата като продавец на книги и там се пенсионира. Началник му беше една жена с четвъртокласно образование, но с партийен билет. И в тази връзка си спомням един разговор между учител

анархист от с. Косача и кмета на селото. На 9-ти септември 1944 г. селяните избират за кмет учителя Петре Миялков. След известно време от Партията му поставят условието или да стане член на БКП, или да напусне кметството. Той предпочел да си продължи работата като учител и отказал предложението. Тогава от Партията назначили тяхно доверено лице Станко. Той отишъл при учителя си Миялков и му казал: „Ти, бай Петре, си по-учен от мене, ама си по-глупав от мене. Оти бегаш от тая работа дека я я сакам“.

Аз останах без работа, но не съжалявах. Децата ни бяха започнали училище и имах достатъчно ангажменти с тях. Но отпуската ми не продължи дълго. Получих предложение за работа от две места – от ДМЗ „Ленин“ и от Автокомбината. Предпочетох Автокомбината като по-малко предприятие. Страхувах се да отида в ДМЗ, защото беше Национален обект и проучването на миналото ми щеше да последва.

Започнах работа към отдел „Търговска експлоатация“ и се занимавах с обработка на пътните листове на шофьорите. През 1963 година тази дейност премина към плановия отдел и мен ме преназначиха като икономист по съревнованието към Профкомитета. Не се зарадвах на новото ми назначение, защото добре разбирах, че ще бъда под контрола на профпредседателя и партийния секретар. Пряк ръководител ми беше председателят на Профкомитета Стефан Григоров. Нямаш избор. Приех назначението с убеждението, че дълго няма да остана на работа. Напуснах мрачната стаичка в сервиза, в която никой не влизаше, и се настанях в огромната стая на Профкомитета, която ежедневно се посещаваше от десетки работещи – кондуктори, шофьори, сервизни работници. Тук срещнах и много мои познати от моето село и дълго време отивах на работа със свито сърце и с чувството, че това е за последно. Председателят на профкомитета се държеше много добре с мен и постепенно се освободих от страха и напрежението. С него работихме близо десет години заедно. Не помня да ми е направил забележка или да е изразил недоволство от моята работа. Беше много почтен и коректен с мен. През 1990 г. намерих в досието си донос от агента на ДС Симчо Борисов, който сочи Григоров като мой съдеейник и го обвинява в анархизъм, което е една голяма лъжа. Григоров и днес е комунист, защото никога не е предлагал, продавал и консумирал идеалите

си. Разбирам го и го подкрепям. Той и при капитализма, и при социализма живя само с трудовите си доходи, живя и работи честно и няма от какво да се срамува. В Автокомбината работих с трима партийни секретари и с всеки един от тях съм изпадала в сложни ситуации по време на работата. Първият партийен секретар изпълняваше длъжността заместник-директор по експлоатацията. Беше ми пряк началник, когато работех с пътните листове. А при новата ми работа имах задължението ежедневно да му предавам съедение за изпълнението на плана. Той беше сериозен и мрачен човек и разговарях с него само когато ме питаше за нещо. Но се наложи да го помоля за помощ и той се отзова. Един от шофьорите беше болен от рак. Лекарите казаха, че е безнадежден случай. Профпредседателят на бригадата и аз решихме да го посетим в дома му. Шофьорите бяха събрали известна сума, от предприятието отпуснаха пари също и така събрахме около 100 лева. Решихме да ги предадем на семейството му. Партийният секретар на бригадата, известен като Боре Ноджето, забранил да посетим болния, защото бил враг на народа. Аз влязох при Асенов. Разказах му за нашето начинание и изразих несъгласие с поведението на неговия съпартиец и помня, че плачейки го попитах какъв враг е този човек – един от най-добрите шофьори, предоставил стая в дома си, в която шофьорите, работещи на смени, нощуваха, а шофьорите от третата смяна редовно вечеряха в дома му. И този човек, който си отиваше от този свят, беше посочен от партийния си секретар като враг и почти ридейки попитах: „Какви хора определят съдбите ни?“. Асенов ме изслуша, вдигна телефона и нареди на диспечера да предаде на samozабравилния се партиец да не се меси в работата на бригадира. На мен предостави служебния си автомобил и нареди аз лично да отида в дома на болния. Не знаех как съм изглеждала, когато говорех, не знаех какво впечатление съм му направила, но знаех, че след този случай той приемаше всички мои предложения и ме подкрепяше във всички мои инициативи. Той ме убеди, че зад суровия му външен вид се крие едно добро човешко сърце.

Вторият ни партийен секретар дойде от МВР и беше бивш началник на ДС в Перник. Отначало се отнасяше подозрително към мен, не разговаряше и усетих, че ме подозира в късане на плакат, поставен в коридора на предприятието. Извика хора от

МВР, които поставиха някакъв прах и Станков нарочно ми подаде едно шише, за да му наляя вода от чешмата. Аз разбрах, че става въпрос за мои отпечатъци, но не се притесних. Нямах нищо общо с техните предполагаеми конспирации. Накрая той също разбра моята лоялност и промени отношението си към мен. Даже ме изненада. Синът ми имаше болни сливици. Откриха му трета сливица, която според лекарите трябваше да се оперира. Когато се канех да си взема няколко дни болничен отпуск, Станков се заинтересува за заболяването и ми каза: „Не се бъркай в божии работи. Ето ти две карти, заведи детето на море и то ще се справи“. След време повторихме процедурата и с това приключи лечението. Така с негова помощ избегнахме операцията.

Третият партийен секретар също се казваше Григоров, не беше от нашия колектив, казаха, че преди е работил в Партията. Аз без да искам го обидих, за което и днес съжалявам. Беше дошъл при нас в стаята на профкомитета и разговаряхме за социалистическото съревнование. Той направи някакво предложение, което аз не харесах, но вместо да се аргументирам, направо отсякох, казвайки, че цигански работи няма да правим. Той веднага напусна стаята. Председателят на профкомитета Григоров и секретарят Иван Милев ме погледнаха учудени, после се засмяха и ме попитаха: „Ти знаеш ли какво каза? Ами той е циганин!“. Засмях се и отговорих: „Май аз направих циганска работа“. Нямаше лоши последиствия за мен. Той беше добър човек, внимателен, вежлив, добре облечен и дори матовият тен на лицето му не издаваше циганския му произход. Навярно и други колеги са изпадали в същото положение. Спрях се нарочно на взаимоотношенията ми с партийните секретари, защото ежедневно бях сред тях. Това налагаше работата ми. И те с моите отчети оправдаваха съществуването си, заплатите си. Аз добре разбирах, че те определят докога ще остана на работа въобще.

Профсъюзите и Партията се опитваха да наложат съревнованието като постоянен метод на работа. Това беше правилствена политика, която имаше за цел капиталистическите принципи на конкуренция и личната заинтересованост да бъдат заменени с по-висши идеали като ентузиазъм и благородна надпревара. Мъчеха се да променят мисленето и навиците на хората. Внушаваха им, че те са собственици на предпри-

тията, в които работят, и като такива трябва да се показват и доказват. При честите разговори с шофьори и монтьори установявах, че те хич не се интересуват от благородната надпревара, а от личния си интерес. Някои действително се чувстваха като собственици, но по свой начин. Запомнила съм добре тези разговори и за два от тях ще разкажа, защото те засегнаха и моя анархистически принцип „От всеки според силите и способностите, и на всеки според нуждите“. Един ден при мен дойде шофьор на автобус. Ругаеше, обиждаше и питаеше защо колегата му, с когото е ортак и работят на един и същи автобус, получава премия за икономия на гориво, а на него му удържат суми за преразход. В негово присъствие проверих всичките му пътни листове за месеца, които той е попълнил и подписал. Установих, че плановиците не са допуснали грешки. Попитах го дали не е носил нефта въщи. Той без смущение ми отговори: „Ама аз, ако от тая кола не осигуря отоплението на семейството си, защо работя в ДАП-а?“. Втори случай, само че шофьорът беше от товарното автостопанство. Той работеше с автомобил „Шкода“ самосвал. Беше добър шофьор и получаваше хубава заплата. Изненадах се, когато започна да ми обяснява, че заплата не му стига да издържа семейството си. Проверих фиша, който държеше в ръцете си, и установих, че е получил 50 лв. аванс, детски влог 20 лева, личен влог 30 лева, взаимоспомагателна каса 10 лева, жилищен влог 20 лева и крайната сума за получаване беше 40 лева. Заплата му за месеца беше 170 лв. Тази сума се смяташе за висока за периода 1968–1969 година, когато ние в канцелариите получавахме около 70 лева. Той обаче признаваше заплата от 90 лева, а останалите суми, които му бяха удържали, считаше, че се дават по право на всеки работник. Продължи да се оплаква и пред по-големите началници и да се заканва, че ще напусне и ще отиде в друго предприятие, където ще бъде по-добре оценен. Тогава Величков, главният счетоводител показа портрета на Т. Живков и каза: „Където и да ходиш, навсякъде този портрет ще намериш.“ Десетки подобни примери мога да посоча. Те ме възмущаваха и аз ги разглеждах като анархист и установявах, че към момента бе трудно да приложим класическите комунистически принципи за силите и способностите.

Зная, че някои ще ме упрекнат, ще ми посочат, че в комунистическото общество ще има саръхпроизводство, няма да

има пари и т.н. Но аз питам как ще стане това, с какви средства и с кои хора? Питам дали цялото общество е готово да приеме тези принципи? И, ако не ги приема, какво ще последва? Страхувам се, че в този момент може да се появи диктатурата. Убедена съм обаче в това, че обществото иска да живее днес съобразно реалностите, а не с мечтите на наивниците.

Спрях се нарочно на мислите и поведението на работниците, защото по това време работническата класа беше движащата сила на човешкото развитие. Един ден директорът др. Гочев ми нареди да подготвя материал за соц. съревнование. Предстоеше тримесечно отчитане. Признавам, престарях се и написах направо доклад за цялостната дейност на предприятието. Имахме добри производствени успехи и с голямо удоволствие разказвах за приноса на всяко звено и член от колектива ни. Директорът прочете доклада така, както го бях написала. В увода беше добавил: „В изпълнение решенията на Партията и съгласно указанията на др. Т. Живков.“ Така започваха отчетните доклади на началниците по онова време. След няколко дни преградиха част от коридора пред кабинетите на директора и заместника му и се обособи една малка стаячка, поставиха бюро, др. Гочев ме извика и ми каза, че отсега нататък тук ще бъде работното ми място. Продължих да се занимавам с организацията и отчитането на съревнованието, но включвах и нови детайли според моите виждания и преценки. Никой не ми каза, че в бъдеще ще трябва да изпълнявам и секретарски задължения. Аз също разбирах, че съм най-неподходящият човек за тази длъжност по много причини и не промених поведението си и отношението към колегите. Те се шегуваха и ме наричаха „лишман секретарка“. Не се сърдах на тези заканики и работех така, както аз разбирам и преценявам задълженията си. По това време още нямаше кафета, нямаше я манията за луксозни кабинети. Работехме при примитивни условия, но честно, с усещането, че допринасяме за доброто на обществото. Аз не говорех за моите идеи, но се стараех всичко в моята работа и поведение да отговаря на тези идеи. Като привърженик на социалистическите идеи исках предприятието ни да има успехи, колективът ни да бъде сплотен, дружба и взаимопомощта да съществуват в нашето ежедневие и в тази насока не жалех сили и време. В най-сложните жестоки и неравни ситуации търсех и намирах доброто и работата ме

удоволстворяваше. Имах си изграден свой стил на отчитане на съревнованието. Изготвях отчетите така, че всяка бригада поне едно тримесечие да е първенец, да получават предвидената награда и хората да не се чувстват пренебрегнати и изоставени. Приемах това за справедливо, независимо че се отчита като уравниловка и не стимулира благородната надпревара. Нямаше забележки от ръководството и аз свободно разширявах дейността си за обединяване на колектива. Заедно с библиотекарката Надето и художника Пушев се захванах по своя инициатива да разширяваме и разнообразяваме културно-масовата дейност. Провеждахме просветни събрания, чествания на национални празници, събития и личности, свързани с българската история. Организирахме екскурзии на колективите и техните семейства и всичко се приемаше добре. За един 8-ми март, Денят на жената, помолих директора да ни позволи безплатна екскурзия до Румъния. Директорът разреши автобусът да пътува, екскурзията се осъществи, но без мен. Милицията отказа да ми даде паспорт за пътуване. Следващата година организирахме такава екскурзия за първенците в съревнованието. Аз бях убедена, че за мен забраната продължава и не правех никакви опити за промяна. Партийният секретар Станков ме изненада. Каза ми да се приготвя за пътуване, защото той е гарантирал и поел лична отговорност за мен. Три дни престояхме в Румъния. Посетихме Букурещ, Пловещ и Синая. Разбира се, винаги имаше по един „сигурен човек“ до мен. Нощувах в една стая със съпругата на агент от ДС, а през деня ме придружаваше Василев, началник автобаза „Земен“, млад човек, съкратен от армията офицер. Следващата година, пак за Осми март пътувахме до Югославия. Тогава гарант ми беше Боян Пейчев – профпредседател на товарното автостопанство. Той горкият не смееше да ме остави нито за миг сама. Води ме на обяд в дома на свой роднина, професор, който живееше в Белград. Аз бях доволна, осигури ми безплатен обяд и една огромна библиотека. Няколко часа разглеждах книгите, разпознавах ги страница по страница и силно ме впечатлиха десетината тома на „Винету, господарят на прерията“, която синът ми четеше, но само в един том. Докато аз разглеждах библиотеката и бях под контрол, моите колежки партийките свободно продаваха по улиците на Белград порцелан и чаршафи. Посетихме и хълма „Авала“, с фотоапарата направих няколко снимки.

Един елегантен мъж се приближи до мен и поиска фотоапарата ми. Аз отказвах. Той повдигна ревера на самото си и се показа значка с надпис УДБА и му подадох фотоапарата. След като направи няколко превъртания усмихнат, с благодарност ми го върна. Не разбирах от фотография, продължих да правя снимки. Прибрах се вкъщи, подробно разказах на Любо за срещата с УДБА: „Знани и там те познаха“, присмя ми се той, прегледа фотоапарата и каза, че лентата е унищожена.

По-късно, по препоръка на Профкомитета, почивах в Закопане – Полша. Бяхме сборна група от цялата страна. От всеки окръг имаше по един човек. Аз попаднах там случайно. Картата струваше 120 лева и се смяташе, че е скъпа за онова време и имало вероятност да я върнат обратно на ЦС на профсъюзите. Юристът на предприятието Пенчев беше летувал предната година в Закопане и я запазил. Предложи ми я и я взех. Не че имавме свободни средства за пътувания, но се бяхме разбрали със съпруга ми да използваме всяка възможност за пътуване в чужбина и за опознаване на тази част от света, която ни беше позволена. Не пестяхме пари за тази цел. Децата ни още малки започнаха да пътуват. Любо беше почивал в Сочи – СССР и Роцок в ГДР и моята почивка беше одобрена от цялото ни семейство. Не се затрудних и с парите. В нашия отдел имавме своя взаимоспомагателна каса и аз използвах тези спестявания. Само аз и Пенчев ги използвахме за екскурзии. Помня, че колегите Асенов и Янев си купиха костюми, а останалите – за домашни нужди. В Закопане прекарахме 10 дни. Настаниха ни в една почивна станция заедно с групи от Франция, Италия и Швеция. Нашата група беше най-голяма – 30 човека. Аз, една жена от София и един мъж от Свищовско бяхме обикновени профсъюзни членове и страняхме от останалите големици. Жената от София, забравила съм името ѝ, работеше като готвачка в ЦК та БКП. Тя страдаше от диабет и ме помоли да ѝ помагам при настаняването. Тя мислеше само за инсулина. Разпитвах я за навиците и капризите на членовете на Политбюро. Разказваше за неприятни случки с някои от тях, но от Т. Живков не се оплакваше. Той бил непретенциозен към храната и най-много обичал да му сервираят боб. Мъжът от Свищовско беше известен свинеувъд. Шведките го харесаха и го канеха в тяхната група. Предлагаха му различни лакомства. От всички групи само ние българите имавме ограничения на

средствата до 30 лева. Пестяхме ги за подаръци на домашните, а шведките разполагаха с неограничени средства. Понякога той даваше и на нас двете от тези лакомства и ни казваше: „Яхте, това съм го изкарал с честен труд“. Другите мъже завиждаха, защото шведките бяха избрали „миризливия свинар“. Тук, в Закопане, участвах и в една конспирация. Представителят на Кюстендил ме помоли да му купя ленена покривка, да я държа при себе си до тръгването и да не казвам, че е негова. Довери ми, че той е отговорникът по линията на ДС и му е неудобно да показва, че има повече пари от нас. Направих му услугата и бях сигурна, че не съм наблюдавана. През цялото време аз и софиянката се движехме сами. Правехме впечатление на малко старомодни. Не участвахме в игрите и забавленията, които се провеждаха всяка вечер. На прощалната вечер написах едно стихотворение. Не помня нито един стих, но помня смисъла. Възхищавах се от красотите на Закопане, от буйните реки и лифтовете в Татрите. Споменавах полските пани и Мария Кюри. Накрая естествено имаше нещо и за дружбата, зародила се тук, в това прекрасно място, с пожелание тази дружба да обхване целия свят. Прочете го преводачката ни Ханка на български, полски, руски и френски език. Тази вечер при нас дойде и руската група, която беше настанена в друга станция. Последваха аплодисменти и поздравя. Управителят на почивния дом донесе един огромен албум и ме помоли да напиша стихотворението, а над него щеше да постави снимка на групата ни. Написах го. Руснаците ме поздравиха и ни фотографираха. Не казах повече нищо, но признавам, че бях удовлетворена и малко горда. Най-изненадани бяха българите от моите лирични отклонения. Скромният ми вид не показваше интелектуални възможности. Гледаха изумени, като че ли за първи път ме виждат. Опомниха се и започнаха поздравленията. Промениха и отношението си към мен. При такива случаи винаги си спомням думите на моя роднина и съидейник Стамен, който казваше: „Ние сме като дялан камък и винаги ни забелязват. Е, може всякога да не е за добро, но ни забелязват“. Сигурна съм, че литературната критика няма да му определи някаква стойност, аз също не го считам за литературна творба. Зная обаче, че го написах искрено, с добри чувства и възхищение от всичко, което видях и преживях тук. И най-важното, видях, че дадох радост на хората. Оценките не

ме смущават, защото помня лицата, усмивките и подадените ръце при обогуването.

Приятни са спомените ми от това време. Бях в творческата си възраст, радвах се на обич, доверие и семейно щастие. Длъжността, която заемах, не беше от най-престижните, но аз бях доволна, хората ме приемаха като достоен и равностоен човек.

В началото на 1970 година настъпиха промени. Директорът ни Гочев беше освободен от Автокомбината и назначен за директор на новосъздаденото предприятие „Транспред“. Замести го Йордан Асенов. Гочев покани Раденков и мен в новото предприятие. Асенов също ми предложи да остана, но аз предпочетох „Транспред“. В началото и тримата не знаехме каква ще бъде дейността на предприятието. Нямахме никаква база, започнахме от нулата. Назначиха Раденков за главен счетоводител, а мен – инспектор към отдел „Спедиция на товари“. Назначиха и нови хора от БДЖ и ДАП. Ясно бе определена дейността ни. Издирване и превозване на товари с автомобилен и жп транспорт. Бяхме посредници между производствените предприятия и превозните организации. Фактически задължението ни се изразяваше в издирване и планиране на товарите. Изготвяхме превозните документи и осигурявахме натоварването на товарите. Очакванията от предприятието бяха големи. Осигурени бяха достатъчно средства за започване на дейността ни. За кратко време колективът ни стана от 50 човека. Във всички гари изградихме агенции на „Транспред“ и започнахме работа. БДЖ в началото се държеше недружелюбно. Бяхме взели част от тяхната дейност – спедицията на товарите – и естествено беше да недоволстват. Постепенно отношенията се подобриха и трите предприятия заработиха добре. Просъществувахме цели десет години. Имаше сигурна и спокойна работа. Заплатите ни бяха добри, редовно получавяхме премии за изпълнение на плана. Бяхме сплотен колектив и всички бяха доволни. Само аз имам неприятни спомени от този период. През месец май 1974 год. ме арестуваха след погребението на известния в пернишкия край анархист Димитър Василев, на което присъстваха съдебници от цялата страна. В дома ни нахлуха четирима мъже – двама от нашия блок, Минков, оперативен работник към ДС – Перник и един, мисля, че се казва Николов, от София. Този Николов

ми показа заповед за обиск. Шест часа ровиха в библиотеката и гардеробите. Нищо не намериха и с една черна „Волга“ ме закараха в София на ул. „Развигор“. Държаха ме един ден и, след като арестуваха съпруга ми, мен освободиха. Престъплението на Любо беше, че е присъствал на погребението и произнесъл слово за един народен враг. Той беше на екскурзия с ученици на Малъовица и оттам с джип го докараха на „Развигор“. При разпита разбрах, че се интересуват от Любо, а не от мен. Изчаках 6-7 дни и отново се върнах на „Развигор“. Разказах на дежурния милиционер повода за моето присъствие и го помолих за среща с най-големия им началник. Той разговаря по телефона и ми нареди да се кача на третия етаж. Прие ме ген. Тарев, така каза името си. И започна: „Джержманова, много спокойно се движиш по стълбите“. Изрази съжаление, че съм го принудила да ме посреща като враг, а не като другар. Отговорих, че не се страхувам, защото не съм направила на никого нищо лошо. „А за това, че не се срещаме като другари, вината не е в мен. Аз останах вярна на народа, а Вие на властта и се разминахме“, заключих аз. Той се усмихна и попита: „Искаш ли да излезем навън, аз ще кажа само две думи на твоя народ и той ще те пинчува. Аз ще трябва да те спасявам“. Замислих се и не отговорих. До края на живота си ще помня тези думи, защото както преди промяната, така и след нея видях моя народ такъв, какъвто ми го посочи ген. Тарев. Доведоха и съпруга ми и му съобщи, че е свободен, а когато Любо се върна в килията да си прибере багажа, генералът ме попита имама ли пари за път. Отговорих му, че при лекар, милиция и пол винаги се ходи с пари. Той се усмихна и ми призна, че ако от него зависи, той няма да арестува анархистите, а ще ги събере в един град и ще им даде възможност да се самоорганизират и самоуправляват. „Сигурен съм, че няма да издържите и нищо няма да създадете“, това беше заключението му. Днес, като виждам докъде стигна организацията ни, със съжаление признавам, че и по този въпрос ген. Тарев може би щеше да се окаже прав. Защото и на нас анархистите, независимо от идеалите, за които така хубаво говорим, нищо човешко не ни е чуждо!

Прибрахме се въщи и се надявахме, че всичко е приключило, но не беше. Започнаха с мен. Пернишката ДС, за да трупа актив, ме разобличи пред колектива на „Транспред“ като враг на народа. Организирах общо събрание, на което

присъстваха служителите от всички агенции. Разобличител ми беше Георги Манов, председател на Окръжния професионален съюз на транспортните работници. Започна с упрек, че съм изненадала цялото ръководство с вражеската си дейност. Покази ми гласуваното ми доверие, защото те са знаели за моите престъпления в миналото ми и че съм изпращана на лагер, но решили да ми помогнат да се осъзная, но съм излязала неблагодарна. Продължавала съм да преписвам и да чета инкриминирана литература. Признах, че съм преписала доклад за парижката комуна, а не инкриминирана литература. Разплаках се и напуснах събранието с риск да бъда освободена от работа. Вечерта Раденков ми се обади. Предупреди ме да не правя глупости и да отида на работа. Така и направих. Не ме уволниха. Какви изказвания е имало след като напуснах събранието, не разбрах. Не чух упреци от колеги.

Тримата мъже, с които работех в една стая, се оказаха доносници на ДС. Това го доказват материалите от архива на МВР, които прилагам. Изказвания или доноси от директора ми Гочев на намерих. Продължих да работя, но бях подозрителна към всички. След приключване на учебната година съпругът ми беше уволнен и изселен в село Яребица, Силистренско. Извикали го в кабинета на началник отдел „Просвета“ Радев, явно и той е бил доносник, и му връчили писмото за интерниране. Предупредили го за 24 часа да напусне Перник, в противен случай ще бъде арестуван и изпратен по етапен ред. Тръгнахме двамата, а децата оставихме сами. Елиза работеше, а Иво току-що беше завършил гимназия. Не знаехме нищо за това село и Любо реши да минем през Добрич. Там живееха две негови приятели анархисти и от тях искахме да научим повече за селото. Една от сестрите работеше като агроном, изрази съжаление, че не може да ни приеме в дома си, понеже съпругът ѝ бил прокурор. Заведо ни в дома на сестра си, която беше акушерка в града. Тя ни посрещна с радост. Предложи ни да спим в тях и ни разказа подробно за Яребица, село, в което често изпращали интернирани, а населението било турско. На сутринта ни заведе на автогарата и разбрахме, че автобус за селото има късно след обяд. Но за наш късмет много скоро дойде една таксиметрова кола, а шофьорът беше от същото село. Аз бях казала на дежурната диспечерка, че съм нейна колежка и тя веднага ни предложи колата. Предупреди шофьо-

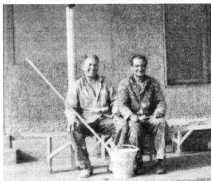
ра, че съм тяхна колежка, той ни прие и закара направо в дома си. Кметът не беше в селото и останахме да нощуваме в дома на шофьора – Али се казваше. Къщата беше нова и той живееше само с булката си, млада хубава жена, беше бременна. Любо съобщи, че е интерниран за 5 години и те не се изненадах. Бяха свикнали, казаха, че в селото винаги имало интернирани българи. До скоро тук живели двама от хората на Горуня. Представихме се пред кмета. Той като разбра, че само Любо остава, каза, че трудно ще намери квартира. В никоя частна къща няма да приемат сам мъж. След тридневна търсене ни предостави една стая в изоставена къща. Изчистиха къщата, варосаха стаята и ние се настаняхме. Напуснахме дома на Али. Предложихме му пари, но не прие. Той и съпругата му бяха много мили към нас и изразиха съжаление, че се разделяме. Каза, че ако и аз остана, няма да позволи да напуснем дома им. В стаята, която ни предоставиха, имаше само едно дървено легло. Добре, че бяхме взели надуваеми дюшеци, чаршафи и две одеяла – напълно достатъчни за този сезон. Докато аз подреждах стаята и багажа, Любо отиде в кметството и разговаря по телефона с децата. В селото имаше само един телефон при кмета. Той, изглежда, беше свикнал с такива като нас. Държеше се строго служебно, но не отказваше да помага при нужда – главно телефон, осигуряване на лекар и вода. Вода за пиене докараха от друго село в Бъчонки. На следващия ден аз си тръгнах. Любо ме изпрати до съседното село, където беше жп спирката. Пътувахме близо един час и той повече мълчеше или отговаряше вяло. Отдадох настроението му на предстоящата раздяла. Успокоих го, като му обещах при всеки свободен ден да идвам при него. Като работник в транспорта притежавах карта за безплатно пътуване по БДЖ, такива карти имаха и останалите членове на семейството ни. Любо продължи да мълчи и, едва когато влакът пристигна и трябваше да се качвам, прошепна: „Пази се, търсели са и теб“. Локомотивът изсвири, когато аз бях на съпалата, едва успях да се кача. Изненадана, ужасена, смазана едва успях да вляза в първото купе. Заварих четирима мъже, говореха на турски. Седнах накрая, близо до вратата, и се мъчех да намеря най-правилния път за изход от ситуацията. За втори път изпадах в такова сложно положение, но докато при първия случай бях сама и си казах: „Най-много да умра“, сега трябваше да мисля

за децата си. Не знам как съм изглеждала, но когато дойде кондукторът и му подадох картата за безплатно пътуване, той я задържа, изгледа ме продължително и ми каза да го последвам. Следвайки го, забелязах, че на кръста му има пистолет. Реших, че ме арестува. Нямах друг избор и тръгнах след него. Замаяна, очите ми се пълнеха със сълзи и мислех само за милите ми дечица. Кондукторът ме заведе в първа класа, каза ми да стоя тук и, ако мога, да поспя. До Русе никой не влезе при мен. Мъчех се да заспя, очите ми се затваряха, но едва мигнала се събуждах. Когато влакът спря на гара Русе, кондукторът дойде и ми каза да побързам и да взема първия влак за София. Разбрах, че не съм арестувана. Благодарих му и поуспокоена сплях от влака. Скоро пристигна международният влак и аз се качих без да съобразя, че купетата са попълнени. Помогна ми пак служебната карта. Новият кондуктор много вежливо ми каза да изчакам в коридора до Горна Оряховица, там ще спазат пътуващите за Южна България и аз ще мога да намеря свободно място. Така и стана. На Горна Оряховица купето се поизпразни, аз се настаних и спокойно пътувах до София. Преминаха първоначалните ми страхове, а имах и достатъчно време да премисля и бъдещите си ходове. Реших да не отивам направо вкъщи. Отбих се в дома на Александър Нанков, наш другар съдеейник. Посрещна ме съпругата му Кирилка, една вечно усмихната и сърдечна жена. От нея разбрах, че и съпругът ѝ е интерниран, но той е в гара Самуил с право на работа, докато на Любо му забраняваха всякаква работа. Интерниран бил и още един наш другар Атанас. Всички свързани с погребението на Димитър Василев. Тя ме успокои, каза, че след задържането на тримата никой не е обезпокояван, каза, че децата ми са добре. Успокоих се, зарадвах се и поисках да ми даде нещо за ядене. От 4 часа сутринта до 22 часа вечерта не бях хапвала запък хляб и не бях пила капка вода. Кирка ми предложи вечеря, която не съм забравила и днес. Тя не споделяше нашите идеи, но ни търпеше. Беше добър и честен човек, но не искаше да оправя света, а искаше днес да изживее живота си така, както тя сама разбира. Отиде си много млада. Може би е предчувствала своя край, затова обичаше живота и искаше да вземе своя дял. Тя за мен си остана един мил, прям и светъл човек. Прибрах се плахо вкъщи. Децата се зарадваха, казаха, че никой не ме е търсил и аз се учудих откъде баща

им е разбрал за моя арест. Преживях и това, мъчех се да го забравя. Мислех за бъдещето, а то не беше ясно. Не знаех какво ме очаква в предприятието. Несигурна и объркана тръгнах за работа. В главата ми се въртяха мисли, предположения и догадки. Трябваше да обясня отсъствието си от близо една седмица. Не бях сигурна дали ще искат да чуят изобщо обяснения, или вече съм уволнена? Така замислена, отпаднала, може да се окаже отнесена, преминавах жп линията и усетих един силен тласък. Паднах и само след миг чух преминаването на влака. Не знаех какво става с мен, тогава мъжът, който ме беше блъснал, ми помогна да стана, упрекна ме, че съм глуха и слепа и не виждам къде вървя. Засрамена нищо не казах, а хората наоколо реагираха различно – едни ме гледаха със съжаление, а други – с презрение. Отидох в предприятието и първо в „Личен състав“. Служителката ме изслуша любезно и, когато ѝ предложих да пусна молба за неплатен отпуск, отказа, като предложи поллагация ми се платен отпуск да ползвам на два пъти. Така и сторих, отсъствието ми беше оправдано. Колеги доносици явно бяха обяснили моето отсъствие и нямаше излишно любопитство. Започнах нормално работа. През месец август аз и дъщеря ми си взехме платените отпуски. Синът ми Иво беше завършил гимназия с отличие. Яви се на кандидат-студентските изпити и беше приет като студент по инженерство – електроника. Дъщеря ни Елиза кандидатства в Минно-геоложкия институт и беше приета в специалност „Инженер-геолог“. С тези хубави новини заминахме за Яребица. Събрахме се цялото семейство. Любо ни се радваше, беше щастлив и не можеше да се отдели от децата. Изненадаха ни и съседите му. Не знаех дали е имало предварителна уговорка или случайно при нас дойдоха двама мъже и пожелаха децата да нощуват в тях – синът ни в единия съсед, а дъщеря ни в другия. С тези съседи Любо се беше сблизил, помагал им в строителни работи и те ни канеха на гости. Бяха много сърдечни хора.

След една седмица пристигна милиционер и донесе заповед, с която местеха Любо в село Окорш близо до Дулово и Исперих. Нашият приятел Али отново натовари багажа. Ние се сбогувахме със съседите и напуснахме Яребица. Решихме децата да продължат за Варна и да почиват на морето, а ние се заехме с новата квартира. На Любо му дадоха една гарсоние-

ра в жилищен блок на ДЗС (Държавно земеделско стопанство) в село Окорш. Стопанството имаше голям двор, овощна градина, дърводелски цех, гараж и сервис за автомобили, кухня, три или четири блока за живеене. В един от тези блокове беше и нашата гарсониера. На първия етаж живееха още двама интернирани – единият от София, алкохолик, а другият – Вангел, учител от Сандански, член на ВМРО. На нашия етаж живееше гл. инженер на ДЗС-то със семейството си и едно друго семейство, не помня откъде бяха. Тези съседи се оказаха също добри хора и контактуваха с Любо. С Вангел като колеги и от един край си допаднаха и станаха приятели. Вангел като по-стар жител на Окорш запозна Любо с обстановката и хората от селото. Окорш беше голямо село, населено главно с българи; имаше и една изолирана махала с турци, които се занимаваха със земеделие и живееха в мир и спокойствие. Село Окорш до 1941 год. също е било в румънско владение и имаше много свободна държавна земя. Освен ДЗС-то имаше ТКЗС. Там зам.-председател беше агроном, роднина на Никола Петков, който се отнасяше добре с интернираните по политически причини, директорът на училището също. Той предложи на двамата работа като бияджии и те работиха до късна есен.

Агрономът на ТКЗС-то им даде по половин декар засята царевича да си я обработят и приберат. Отделно им дадоха и по 200 кв.м земя за бостан. Садяха дини и пъпешки. Освен това в двора на стопанството Любо имаше 80 кв.м зеленчукова градина, където садеше домати, краставици и боб. В Окорш животът беше по-лек и по-поносим за всички. Като бояджии работеха и в други съседни села и бяха доволни. Отпуската прекараха прекрасно. Успокоихме се и се примирихме с положението, бяхме заедно, здрави и щастливи. Аз се прибрах в Перник. Прибраха се от морето и децата, погълна ни ежествеността. Дъщеря ми си пое своя път – работа и задочно следване. По-сложно беше за сина ни. Престоваше му военна служба. По това време младежите можеха да следват след като са отбили военната си служба. Много от съучениците му вече имаха повиквателни, а той нямаше никаква известие. Започвах да търся връзки и познати. Разбрах, че е определен да служи в КЕЧ войски, не помня как се разшифроваше. Зная, че беше строително поделение със строг режим на работа, само за неблагонадеждни. Но най-лошото беше, че имаше решение да бъде мобилизиран не през есента, а на следващата пролет. Това беше най-неприемливо за Иво. Значеше да загуби една година от следването, тоест да учи една година след съучениците си. Иво беше млад, енергичен, досега сочен за един от първите сред съучениците си, видя се изоставаш и много се разочарова. Един братосвещ на Любо беше офицер в поделението в Брезник и чрез свои колеги и приятели уреди всичко и Иво влезе в казармата през месец октомври на 1974 год. в поделение на КЕЧ – София. Първият месец в казармата беше най-тежко. Там войниците бяха главно цигани, турци, българи с утежнени характеристики като него, които полагаха тежък, убийствен труд на военните строежи в София. Работеха с неопределено работно време, изпълняваха високи норми. Отново се намеси нашият роднина от Брезник и Иво беше определен за писар в канцеларията на поделението със задължение да спи в стаята, където работи, и да я чисти. Така като писар изкара цялата си военна служба, справяйки се добре със служебните задължения и накрая имаше съвсем свободен режим. Във вестник „Народна армия“ беше прочел за обявен конкурс между военнослужащи за следване в Унгария, специалност „Инженер-математик“. Яви се и спечели конкурса. Получи съ-

общение, че след отбиване на военната си служба може да заминае за Будапеща, за да продължи образованието си, като една година задължително ще изучава езика. Зарадвани от неговите успехи, решихме да посрещнем новата 1975 година в Окорш при Любо. Аз не криех радостта си от успехите на Иво и открито казвах, че на Нова година цялото ни семейство ще се съберем при Любо. Не знаех дали моите колеги са докладвали или са подслушвали телефонните ни разговори, но в деня на тържването ни, 30 декември 1975 година, ми се обади вкъщи агентът на ДС Крум Божилов – Молеца, както го наричахме ние, и ме предупреди да не тържваме за Окорш, защото Любо ще си дойде в отпуск.

ИНТЕРНИРАНЕТО

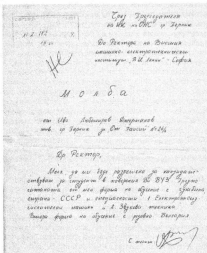
Разговарях по телефона с Любо, той нищо не знаеше, отишъл в МВР – Дулово, където го взеха на отчет, и поиска разрешение да пътува. Дежурният служител го изкарал навън да почака. Чакал повече от 5 часа без някой да го потърси. Едва след 18 часа, когато всички влакове и автобуси заминали, излязъл въпросният служител и му подал разрешителната бележка. Попитал го какво ще прави и Любо отговорил, че ще пътува. Тръгнал си без да знае накъде, но използвайки способността си само за една минута свободно размишление да излезе и от най-сложната ситуация, решил да пренощува в туристическата спалня в Дулово. Той притежавал карта за безплатно нощуване в туристическите спални в България. Получил бе званието „Заслужил турист на България“. Беше посетил 100-те национални обекта. Децата също се зарадваха, че ще посрещат Новата година у дома и с приятели. Целият ден 31 декември премина в приготовления и очакване. Наближаваше 23 часа, съгласно разписанието на влака Любо трябваше отдавна да си е дошъл, а го нямаше. Обзеха ме черни мисли, безпокойство и страх. За да не предам тревогата си и на децата, помолих ги да отидат и да празнуват с приятели. Останах сама и стигнах до заключението, че са го убили. Не знаех какво да предприема и към кого да се обърна. Оставаше ми само да чакам и това правех. На 31 декември, минути преди обявяването на Новата година, Любо пристигна. Посрещнах го със страшни болки в корема, не можах да се движая. Болките

намаляваха, когато бях в легнало положение. Не можех да си обясня причините. Нарушихме традиционното посрещане на празника, но бяхме щастливи, че сме заедно у дома. Забравих болките и продължих да го разпитвам за неговото пътуване. Той забелязал нещо съмнително в поведението на служителя от ДС и използвал случайни превозни средства, комбинирал влак с автобус и накрая пристигна при нас със закъснение и тревога. Съмненията му се потвърдили, защото, като се прибрал в Окорш, подробно го разпитвали къде е нощувал и как се е придвижил до Перник. С нашите съмнения към властта и прозорливост бяхме осуетили един мърсен заговор на ДС. Може би, изхождайки от подобни случаи, фигурирахме при тях под кодовото име „хитреци“.

На 1-ви януари болките бяха поносими, не се движех, приемах лека храна и денят премина сравнително спокойно. На втори януари обаче болките се увеличиха. Закараха ме в болницата. Приеха ме в Първо хирургическо отделение със завеждащ д-р Вългенов. Прегледаха ме и казаха, че се касае за апандисит. Назначиха операция за следващия ден. Бдителната ДС в Перник веднага предупредила Любо да напусне града и да се прибере в Окорш, защото изтича разрешеният му отпуск. Не уважили молбата му да изчака поне операцията ми. Още жестокост, още злоба, още мъки и страдания. Това носеше тази жестока институция Държавна сигурност. Оперираха ме и болките значително намаляха, но не стихнаха. Изписаха ме с уверение, че всичко постепено ще отминат. Не ме предупредиха за диетата. И през месец февруари, след като бях консумирала кисело зеле и лимонада, болките се появиха, но с още по-голяма сила. Закараха ме отново в болницата. Дежурна беше Втора хирургия и не пожелаха да ме приемат, защото съм оперирана в Първа и следвало лекарят, който ме е оперирал, да продължи и лечението ми. Работата на хирургическите отделения се оценявала по броя на починалите след операция. Децата стояха до мен изплашени и безпомощни. Посъветвах ги да се обадят на леля им Мара, наша добра приятелка и съидейтичка. Тя веднага пристигна. Обади се на Катя Добридопска, също съидейничка. Двете отишли в дома на д-р Вългенов, запознали го с моя случай и го помолиха да дойде в болницата и да разреши въпроса. Беше неделя и отделенията се обслужваха от дежурните лекари. Д-р Вългенов пристигна

и се зае с леченето ми. Прие ме в отделението, изслуша обясненията ми за операцията и храната, която бях консумирала и каза: „Панкреатит“. Три часа след като се бях превивала и охкапа от болки на стълбите, започна активно лечение. Поставиха ми системи и с тях изкарах цяла седмица. Отслабнах неузнаваемо, но болките намаляха чувствително. Не бях напълно оздравяла, но настоях да ме изпишат, защото баща ми се беше разболял и трябваше да се заема с неговото лечение. Той не искаше да отива в болница. С него разговаря нашият приятел д-р Попов и се съгласи. Откриха му рак на дебелото черво. Когато линейката напускате нашия двор, помоли ме да спрем. Повдигнах го, хвана ме за ръката и заръча докато съм жива да не делим с ограда големия ни двор. И до днес с брат ми Максим изпълняваме това негово последно желание. Предлагаша му операция, не пожела и почина на 14 март 1976 година. Изказвам голяма благодарност на лекарите Манов и Москов. Д-р Манов на младини също се е увличал в анархизма, живеехме в един блок и ни беше приятел, а д-р Москов беше племенник на известния социалдемократ Москов. Те знаеха за изселването на Любо и ми оказваха помощ. Разрешиха ми през деня да стоя при татко и да го обслужвам. След 6 месеца почина и майка ми от инфаркт. Любо присъства и на двете погребения. Много тежко понесе смъртта на баща ми. Казваше ми, че много е вярвал и разнитал на баща ми. Знаел, че каквото и да се случи с нас, той ще се грижи за децата ни, защото ги обича и показва своята обич. На следващия ден Иво трябваше да замине за Будапеща. Сутринта тръгнаха заедно с баща си. Изпратих ги с пожелание за здраве и успехи и отидох на работа. Вечерта, когато се прибрах, ги заварих въпреки мрачни и смутени. Обясниха ми, че в списъка за пътуване нямало името на Иво. Ние знаехме причината, но той беше изненадан и смутен. Не разбираше какво става с него и мълчеше. Ние пред децата не говорехме против властта, напротив, винаги ги поощрявахме да участват в младежките организации и да не изостават от своите другари. Иво добре се проявяваше. Участваше активно в Комсомола, беше отличен ученик, председател на класа им, играеше волейбол и кореспондентски шах, свиреше на виола и с всичко се справяше отлично. Напомняше ми моите години от прогимназията и се радвах на успехите му. Спомням си един разговор с него, когато беше 11-12 годи-

шен. Любо редовно слушаше западните радио станции „Дойче веле“ и „Свободна Европа“, забранени в България. Двамата често коментирахме новините, които тези станции съобщаваха. Предупредих Иво да не разказва пред други хора какво говорим въщи. Да не приема за истина и всичко, което чува в Комсомола, а той изненадващо ме попита: „Какво общество сме ние с обратни рефлексии?“. Отговорих му, че когато порасне ще разбере, а сега да слуша какво му казваме ние въщи. Това беше единственият ни разговор на политическа тема. Не се примирих с това решение и започвах да протестирам и да се оплаквам пред всички инстанции, които имаха отношение към следването на сина ми. Писах до вестник „Работническо дело“, който отразяваше политиката на БКП, писах лично на Людмила Живкова и отговорите бяха: „Баща му е анархист“.

ГРАДИНСКИ НАРОДЕН СЪВЕТ гр.Д. ПЕРНИК

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А

на ИВО ЛЕОНТИЙ ДИЖИВАНОВ - жител на гр.Черняв,
роден на 29.VII.1935 година в гр.Бургас.

Проживява от селското на околност. Боян му Леонтий Диживанов
е роден през 1925 година в с.Белугица Перникски окръг. Завършил е
училищна институт по учебна специалност в немската работна
производство във Вюртемберг техникум и ГИТУ по швейско дело,Бамберг.

Живел му Леонтий Диживанов е роден през 1933 година в
с.Белугица Перникски окръг. Завършил е швейско техникум,а специализи-
рал в Народната швейско техникум. Немската е на работи в ДД "Пром-
шлен" гр.Бургас като организатор на производството. Бамберг.

Советът на е завършил средното си образование през послед-
ното године с много отличие. От 1970 година е член на ДНСС. Советът
е учил в производството швейско.

ГРАДИНСКИ НАРОДЕН СЪВЕТ гр.ПЕРНИК не дава съгласието си
на ИВО ЛЕОНТИЙ ДИЖИВАНОВ - жител на гр.Черняв да продължи образо-
ването си в чужбина.

ПРОСЪДИТЕЛ:

СЕКРЕТАР:

24.VI.1974 г.
гр.Бургас

Говорих по телефона с първия секретар на Партията в
Перник Борис Манов. Попитах го защо заради моите убежде-
ния ще тормозят и наказват децата ни? Защо не ни разрешат
да напуснем страната, за да не им пречим? Завих му, че не е
по-голям комунист от мен, а той се засмя и ми отговори, че
такава била линията на Партията му и ме посъветва синът ни
да учи в България, но да промени специалността си, защото
няма да му позволят да се занимава с електроника. Отидохме
с Иво и в Комитета за висше образование. Намираше се в ня-
каква сграда в центъра на София, близо до хотел „Рила“. При-
еха ни трима експерти, разглеждаха писмото, вдигаха рамене,

КОМИТЕТ ЗА НАУКА, ТЕХНИЧЕСКИ ПРОГРЕС И ВИШЕ ОБРАЗОВАНИЕ

В ВО-1-2004/17.VI.1976 г

до Учб. Издателство „Лингвистик“
гр. Перник, Плевелик 2-1
Перник

Уважаемият Вн, че сте утвърдил от учениците.....
1976/77 година до продължително образованието си в
.....
.....
по специалност Математика - математик

В срок от три дни изпратете телеграфически
съобщението си по адрес: София, бул. Ленин 125, блок V

НАЧАЛНИК ОТДЕЛ: Ч. Грозданов
/вн. В. Точков/

разговаряха с някого по телефона и ни изпратиха в „Дървеница“ при зам.-министъра. Там секретарката заяви, че няма кой да ни приеме, защото шефът ѝ отсъства. Ядосах се, отговорих ѝ, че няма да напусна канцеларията и ще изчакам зам.-министъра. Казах на Иво да се прибере в Перник и да съобщи в МВР, че съм обявила гладна стачка и няма да се прибера, докато не разговарям с този, който е забранил пътуването ми за Унгария. Придърпах един свободен стол и седнах без показна. Зам.-министърът явно беше чул разговора ни и се показва на вратата, покани ни да влезем. Подадох му писмото от тяхното ведомство, с което е определено синът ни да следва в

XI-3

7854

КОМИТЕТ

ЗА НАУКА, ТЕХНИЧЕСКИ ПРОГРЕС И ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ

София — Славейков № 8

[И]

РЕДАКЦИЯТА НА ВЕЩНИКА
"ПРАВИТЕЛСТВАН ДЪЛЪ"

[Бул. "Варна" № 48]

[И]

8013783

[И]

Телефон: 88-5-41 до 45
88-5-41 до 45За изпращане: Телефонен
Телекс: 3246 ТЕХПРО БГ

.....М.....

На Варна 13/12/70, 111, 18/9 с.

Уведомяваме Ви, че Иво Илбанов Джерманов
не е изпратен да продължи образованието си в ИВ,
поради това, че баща му е бил изселван като анархист.
На младежа е предоставена възможност да получи
мислото си образование в България.

НГ/НГ

ЗАМ. ПРЕДСЕДАТЕЛ НА КОМИТЕТА
ПО ВЪШНО ОБРАЗОВАНИЕ: [Подпис]

чужбина. Подчертах, че това, което се случва, е по политиче-
ски причини, защото баща му е анархо-комунист. Той разгова-
ря с някого по телефона и от отговорите, които даваше, проли-
ча, че говори с някой, който е над него в йерархията. Накрая
изрази съжаление, че тази година няма да може да учи в чуж-
бина, но за догодина ще му бъде разрешено. Направи опит да
прибере писмото в бюрото си, но аз му казах, че се надявам да
не издребнява и да ми върне писмото, подадох ръка да го по-
луча. Той ме изгледа враждебно, но ми подаде писмото. Когато
излязохме навън, Иво ми каза, че съм била като лъвица, гото-

ва да скоча срещу зам.-министъра. Наистина бях готова да се бия, но да си взема писмото. Използвахме познати, които проучиха и установиха, че на мястото на Иво за Будапеща е заминало момиче, дъщеря на партиен големец, а конкурсът беше обявен само за мъже-войници. Прибрахме се в Перник и Любо ме попита: „Начеса ли си крастата?“. Беше се примирил с решението на властниците синът ни да учи в България и си замина за Скорш. Наскоро след тези събития го преместиха във въглищната мина „Кръстец“ в Стара планина с право на работа. Назначиха го началник смяна. Любо се настани в общежитието на мината и живееше в една стая с младеж от Благоевград, изселен като член на ВМРО. Иво също се бе примирил, че трябва да учи в България, записа се в Машинно-електротехническият институт в София. Беше решил следващата година да кандидатства за ГДР. Усилено учеше немски език, посещаваше курсове, занимаваше се сам. Не говореше свободно, но се справяше и получи удостоверение, че владее езика. Изкара успешно първата година. Ходи на почивка във Варна. Изкара и задължителния едномесечен стаж в Института по електроника и беше сигурен, че ще замине за ГДР. Но и това не стана лесно. Комитетът за висше образование обяви, че няма бройки. Предложиха му Полша, но вместо електроника – металургия. Понскаха и нови характеристики. Любо получи бързо своята характеристика, защото кметът на селото беше негов роднина, но на мен отказваха да ми издадат въобще характеристика. Любо се беше прибрал в Перник. Прекратиха изселването му и той се зае да урежда въпросите на Иво. Цяла седмица стоя в моето село и се моли кметът да издаде каквато иска характеристика, дори и най-лошата да е, няма да се сърди, но той отказвал. За нас не беше важно какво кметовете пишат, защото ДС добре ни познаваше и трябваше да изпълним формалностите. Любо беше занимавал и партийния секретар на общината, негов познат от преди 9-ти септември. Той в началото обещал, а сетне отказал и го препратил към партийния секретар на моето село. Така и направи. Партиен секретар в село беше една жена, напълно непозната за мен. Тя беше от друго село, омъжена за мой съселянин, но като разбрала, че характеристиката се иска за учене, веднага написала кратка характеристика, така както ѝ продиктувал Любо, с препоръка момчето да следва в чужбина. За тази характерис-

тика я наказваха и беше снета от партийното секретарство. И днес се отнасям с благодарност към тази жена и я уважавам. Иво също не е забравил добрината ѝ и е готов винаги да ѝ отвърне със същото. Накрая отидох и в община Перник, за да получа характеристиката на Иво. Получих запечатан плик. Отворих го пред очите на кадровичката. Тя се развика, упрекна ме, че върша незаконни неща, които са подсъдни. Отговорих ѝ, че няма да си нося смъртната присъда вкъщи и още тук ще разбера какво е написала. За мен и за Любо пишеше, че сме анархисти, че аз съм била в лагер, а той – изселван, но за Иво пишеше само хубави неща и накрая завършваше с препоръка да продължи образованието си в чужбина. Денкова се казваше кадровичката и беше сестра на наш шофьор, оплакала се от мен и каза, че това бил първият подобен случай в кариерата ѝ. Трябваше да прескочим и последното препятствие, да докажем, че има бройки за ГДР. Любо се обърна към старите си приятели от ремсовите години. Иван Русиманов, който работеше в ЦК на БКП, му предаде списъка на специалностите и незаетите бройки. Сестрата на един от зам.-министрите, към която се обърна Любо, беше гарантирала пред брат си за честността на нашето семейство и го помолила да не пречи на детето ни. Получихме дългоочакваното разрешение. Но в него не бяха посочени институтът и специалността с указание да се обърне за уточняване на тези въпроси към посолството в Берлин. Иво замина без багаж, само с една чанта. В посолството също му казали, че нямат свободни бройки, но за негов късмет в този момент влязъл посланикът ни в Румъния със сина си и съобщил, че в гр. Илменау има свободни бройки по електроника и помолил да бъде издадено писмо на сина му да се запише. По това време децата на работещите в посолствата ализяха в университетите без конкурс. Иво е бил свидетел на този разговор. Накрая посланикът предложил на Иво също да заминe за Илменау. Иво не приел веднага предложението, защото трябвало да разговаря с нас. Обади ми се по телефона и заяви, че идването му в Германия ще се окаже малка екскурзия, не му предлагат Берлин, а някакво непознато градче. Попитах го има ли други българи, които учат там, и той ми обясни за сина на румънския посланик. Ядосах се и заявих да си наляга парцалите, да не проявява капризи и да не ме разиграва повече. Послуша ме и остана. Дрехи и малко храна му изпратих по

Красимира Захаринова, дъщеря на наши съидейници от гр. Радомир. Тя следваше аспирантура в гр. Хале, близо до Илменау. Така Иво започна следването си в ГДР. Беше старателен, амбициозен и, въпреки че не говореше в началото добре езика, завърши годината с отличие. По това време може би десетина българи учеха в този институт. През м. ноември 1978 г. при неизяснени обстоятелства той се разболява и попада в болницата в гр. Ерфурт. Там го прегледали, направили изследвания и не установили заболяване, а напрегнатост и нервност. Иво отказал да се храни. Не си спомням дали по негово желание или по решение на болницата чрез посолството ни в Берлин се бяха обадили до България с настояването един от родителите му да замине за ГДР. Съобщението не дойде по обичайния ред чрез Комитета за наука и висше образование, а чрез Държавна сигурност – Перник. Оперативният работник към ДС Крум Божилов намерил Любо въщи и му съобщил, че се налага веднага да замине за Илменау при сина ни. Любо припаднал. Божилов извикал „Бърза помощ“, прегледали Любо, сложили му инжекция и тогава Божилов напуснал дома ни. Но преди това се обадил на моя директор да ме освободи от работа и веднага да се прибере въщи. Нищо неподозираща намерих Любо да лежи. Предложих му да повикам нашия приятел д-р Момчилов, но той каза: „Ние ще отидем при него“. Сам влезе в кабинета на доктора, а аз останах в чакалнята. Застоях дълго време, тревожех се и обмислях да влизам, но докторът ме изпревари, повика ме при тях. Още с влизането ме предупреди, че ще ми съобщи нещо неприятно, но трябва да бъда разумна и да го приема спокойно. Съобщи ми, че синът ни е болен, а Любо ми разказа от кого е разбрал за заболяването му и завърши с това, че той вече имал паспорт за заминаване. Ядосах се, че ме мотае и ме заблуждава. Казах му, че и аз ще пътувам. Тогава за миг изпаднах в някакво особено състояние, промълвих: „Като майка чувствам и уещам със сърцето си, че най-лошото е минало, но ще пътувам, за да се уверя“. Отидохме в милицията, потърсих Божилов и първото, което изрекох, беше: „Убихте ли го?“. Божилов беше изненадан от директното обвинение и започна да се оправдава. Помислих го до спре, защото не му вярвам, а фактът, че той ни носи съобщението, показва, че ДС има пръст в заболяването на сина ни. Настоях да ми издадат и на мен паспорт за пътува-

не. Отначало отказваше, но аз заявих, че ще викам, ще ги обвиня в убийство с риск да ме разстрелят. За по-малко от половин час получих паспорта. Вкъщи разбрахме, че нямаме достатъчно пари за пътуването.

Нямахме време, а и не знаех към кого да се обърна за помощ в този труден момент. Обадох се на моя директор другаря Гочев и днес с гордост го наричам другар. Помолих го да ми отпусне аванс от 500 лева, защото спешно трябва да замина за Германия. Рангел Раденков, гл. счетоводител, ми донесе парите вкъщи. Подписах ордер за получаването и чак след завръщането уточнихме сметките. Сетих се и за една моя колежка от агенцията ни на гара Драгичево, която гледаше на карти, а аз ѝ се надсмивах. Но състоянието, в което се намирах, ме принуди да търся помощ отсякъде. От личен опит знаех, че когато воюваш със смъртта важи йезуитският принцип: „Целта оправдава средствата“. Обадох ѝ се по телефона и я помолих ми хвърли едни карти. Съобщи ми, че нещо лошо ми се е случило извън Перник, но е минало и няма да има последствия. С тези думи и вътрешното ми усещане, че всичко е минало, пристигнахме в посолството в Берлин. Там бях по-внимателна и само ги попитах: „Жив ли е синът ни?“. Успокоиха ни. С кола на посолството ни закараха до жп гарата и шофьорът ни настави във влака за Ерфурт. Там ни посрещнаха двама български студенти от по-горните курсове и ни заведоха в болницата. Когато пристигнахме, Иво лежеше, скочи и попита носим ли кисело мляко и мед. Подадох му буркана с млякото и той започна да пие, после поиска меда и пак – направо от буркана. Лекарите и сестрите, които се бяха насъбрали, започнаха да напускат стаята, а лекуващата лекарка го погали по главата и каза: „Вкъщи при мама“. След една седмица го изписаха и се завърнахме в България. Изказвам моята признателност и благодарност на ръководството на Института в Илменау, които ни предоставиха стая за живеене в общежитието, билети за пътуване до болницата и имаме възможност всеки ден от сутрин до вечер да бъдем с Иво. Много съм задължена на г-жа Рокташел, отговорник за чуждестранните студенти към института, която помагаше на Иво до завършването на университета, а по-късно и по време на аспирантурата.

Иво изкара коледната ваканция и се върна в ГДР. Завърши института с отличие и работи известно време към Софийския

университет. Кандидатства аспирантура по заявка на заводите в Плевен, спечели конкурса и завърши аспирантура в Илмелнау. Предлагаша му да остане в университета, но той отказва, защото беше изпратен по договор. В България започна работа като н.с. в един институт по специална електроника в София и го напусна след настъпилите промени през 1989 година, почти със закриването на института. Ожени се, има две прекрасни деца и сега работи към Софийския университет.

След 10-ти ноември срещнах един от оперативните работници на ДС – Минков, полита ме къде работи синът ми. Без да го питам каза, че те са имали решение как да се развива професионално в бъдеще Иво, но политическите събития променили решението им. Спомних си съдбата на един друг младеж, син на наши съидейници, който беше завършил в Москва, изкарал аспирантура и го назначили на работа в „Дубна“ без право да се среща с родителите си. Доволна съм от промяната след 10-и ноември 1989 година, въпреки че тя не стана съгласно моите желания и виждания. След 1982 година нямаше лични контакти с ДС, но това не значи, че сме били забравени. Прилагам част от материалите, намиращи се в досието ми към архива на МВР. Те ясно показват, че години наред са ни подслушвали, коментирали са всяка наша дума, следили са действията ни. Влизали са в дома ни, проверявали са, търсели са и са крали каквото им е било нужно. Те сами си го признават. Изпращали са доверени хора да проучат дали имаме някакви съмнения за техните безчинства. Забелязвахме, че ни изчезват книги от библиотеката. Изчезнаха ни юнигите „Взаимопомощта като фактор на еволюцията“ от Кропоткин, „Квакерите в Америка“, „Големият заговор срещу Русия“, „Десет дни, които разтърсиха света“ от американския журналист Джон Рийд...

[Handwritten notes:]

*20 pages
in various papers in
the collection + notes
of some of the authors
at the top.*

36 ИМСТАНИКА ЛУЧШИТОРА ЛУЧША-
ТОРА, СТ. СР. ПОСЛАХ

Анатоли ПЕТАНКА ДИМИТРОВА ДИМИТРОВА е родена на 20.III.1928 година в с. Лозовица, Бургаско, влиза в комуна в гр. Бургас, ул. "Отец Паисий" 38, Бургаско, български гражданин, съветски, възражение в ТЗО²⁷⁴

Промислова от кооперативното селско стопанство. Бела И Драган Милан Дворакини пак живеят в Берлин. Занимавал се е с виноделство. Белинскиот, но е малко по-малко криминален човек.

Майор – Райко Василев Джерманов – докторна, пенсионер
с политическа дейност по се в специализация.

Самата Цветанка Любомирова Димитрова има средно образование. През месец юни 1945 година се запознава с Мария Лукова Богданова от София, учителка по това време в с.Косачи, Варненско, която я поставя в училището и идеите на анархистите. Като такова тя по-късно членува в образователна анархистка група "Евгено Родик". Поставяна е редовно организационна и просветна дейност. Изготвяла е реферати и разпространявала литература и анархистични материали по време на изборите. Ходила е заедно с други анархисти по селски и сядори. На събор в местността "Китка" край с.Гиганица се запознава със анархисти от Бургаско и Разградско.

През 1946 година заедно с учителите Я Мария Доганова и посетили събрание в София, на което д-р Балав известен американец е говорил за идеите на французката революция. По-късно, идвайки на работа в Перник се запознали с американците Димитър Ясенов Атанасов, Ботил Александров Стефанов. Направили е посетя на многобройни американци в ТКО.

За активна американска дейност от 1948 до 1961 година е бил в ТКО в с. Номарево, Тутрухиянски. Проведено е три пъти за разяснителна дейност сред американците. Там е работила като сменяемия бригадир.

Винаги тръгали са и били Елена Александровна Софийска Мария Лукова Доганова, Лилия Пирвичева, Софи Янкова Калова - американци.

Внаред с това всички и исперито.

Докато Димитров работил в ДТ - Перник на длъжност изключително на сътрудничеството. В службата е поддържал близка организацията и отчитането на сътрудничеството между кооператива и бригадите на монтърите, но фактически е секретар на директора и профпродометата. Безмалко е. Активно работи в професията. Средна на дружба на монтърите. Дружески с всички, с никого не се мери, с всички е всички и умее да остави добри впечатления. Изключително по прораба и за обществена работа не си пада времето и силите. По официален път не се получава динан, че поддържа американците си идеи. Със сътрудници не е наблюдава.

Най-новите моменти в биографията на Димитров са следните: работи в ДТ "Транспрал" - Перник на длъжност изпълнител на координацията на промислата. По официален начин на сътрудничеството Радаков, Димитров последните месеци изпълнява много интензивна паметна мисия. Оставяла да няма и малко работно време, без да е свършила службата с писането на много материали.

Съществуват подозрения в СС "Чикаго", че Димитров е проваля материал с американска съдържание и го разпространява сред американците в Перник за четене.

Всичко се сравнява с приет от паметта малка мисия "Варшав", която познава Димитров. Не голям съдържание.

принадлежностите материали с енергийно съдържание. Предстои да се извърши експеримент.

По характер е приземлив, дипломатичен и с добър офис култура. На път, на път и време от морален характер няма. Заграничните връзки не поддържа. С група аконтури е посещавал Бразилия.

Михаил Яковлевич Иванов Давиденков с роден на 15.III. 1925 г. в с. Бегузовица, Перник, работи учител в Тетеванска община дълго, активен аерист, председател е на дружеството на аеристите в гр. Перник. Има дълго, че успешна работи активно като аерист.

STANDARD 1000 1000 1000

100

E 2 - 05-10-00

© 2004 Blackwell Publishing Ltd, *Journal of Internal Medicine* 255: 103–110

For example, $\frac{1}{2} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{6}$ and $\frac{1}{4} \times \frac{1}{5} = \frac{1}{20}$.

9.1.1972 R.

FD-302a

PROGRAM IN CENTER

19-107-1

Das Element α ist ein Element von $\mathcal{A}$.
 Es ist $\alpha \in \mathcal{A}$ und $\alpha \in \mathcal{A}$.
 Es ist $\alpha \in \mathcal{A}$ und $\alpha \in \mathcal{A}$.

Всего в 1937 году в СССР было издано 100 миллионов экземпляров газет и журналов, что свидетельствует о развитии культуры и просвещения в стране.

[illegible]

позитивна енергичността дажише в сферата.

По дома на агент "Самсон" енергична Елена Пестова, една от лидерите на енергичността дажише в сферата в страната, даде добре оценка на Димитров като такъв съдебник. Освен това изказа мнение, че Димитров е съвсем добър познат на работата, тъй като че в добри условия в работата си.

При посещение на 1-"ДНАБ" в дома на обекта на 7.II. 1978 год. бе установено, че съдържана литература с енергичността съдържаща, в сферата му - Пестова, приложи ръководство с енергичността съдържаща.

От горното е видно, че Димитров и сферата му - Пестова, вземат определено участие в енергичността дажише в Пестова сфера, в дома и в страната.

С цял изследователски жонглерски аспект Димитров в енергичността дажише, или за възможна конкретна задача в дома,

П Р Е Д Л А Г А М:

Да бъде подобрено и проведено следното КОМЕНТАРИ:

За да бъде представено коментари между обектите "Димитров" и сферата му - обект "Пестова" на бъде проведено следното:

Чрез партийния секретар на Татариум в който работи обект "Димитров", на бъде организирана цяла от всички в училищата. Във връзка с тази задача, на бъде извършено на обекта да подготви в тъй една задача на тема: "Съвременната утре вече всички, всички, всички, всички, всички и др".

Това е изяснено, тъй като всички всички партийно-Решава работи в обекта като ученик - може да бъде изяснен в Пестова.

За да не пропуснем самозащита, партийния секретар на всички и на други ученици да подготви на една задача с всички в тази тема. При тази задача от обекта на обекта на има две въпроса - на всички в партийния секретар, или на всички, или на всички съществени всички.

И в двете случаи, възлагането на горните теми по предимство измисляхме в дъх му, между него и съпругата му.

Во делбата на тези коментари не биде монтирано и "РОДОМ".

Възлагането на темата не биде свързано с и "РОДОМ", като му се изложи темата 2-3 дни след отначално спонсорите на мероприятията.

В изминалото от резултатите, е предложено втора версия - с измисляне при което да се атакува обекта "Хитрац".

Излагането на др. Начални мотивите и плана на горните действия, предлагам да не разрешите да я проследя.

Отпечатано в 1 АКБ.

и 1 - дъх и 6128

Изминало:

(Минко)

Възлагане: Христо

16.III.1978 год.

гр. Перник

ПРЕДЛАГА:

НАЧАЛНИ ОТВЕТСТВИ ИИ-ДС

НАЙОР:

СТРОГО СЕКРЕТНО!

Вс. № 1

УТВЕРЖДАЮ:
ЗАМ. НАЧАЛЬНИК ОКР. У. Н. В. МЕР
ПОДПИСАНИЕ: *[подпись]*

3. IV. 1972 год.

г. ПЕТРИК

О П Р А В Д А Н И Е

СТРОГО! Проведение комбинации
по ДП "Хитрец"

Др. Начальник,

Во производстве при мен в ДП "Хитрец", което е
старото на мен на изпитание.

От проведените мероприятия по делото се установи,
че на изпитаните машини на ДП "Транспед" марки "Нордик", изде-
то работи обект се имат материали с електрически съдържание.
Има косвени улики, че тези материали се препечат от обекта.
Самите обекти след работно време на деня на съобщения от
"Восток", но не бива доклад за мен се в служебна информация.

Експертите на прилаганите материали с електрически
съдържание в ориентирания проф на изпитаните машини даде изва-
чание, че те не могат да работят.

По данни на съответствения Регистър от ДП "Транспед"
обект постои най-малко тези машини в тоя а е изведен в
работно време да препечат мен от старе книги.

Изучаването на личния състав на предприятието показва, че контингент на лица на свързките с оазиса обекте - Метатехника, Видео-аудио, подборено в ТБО за разпространение на изобретателска литература.

С цел проверка какви личи обекте, извършваме допълнителна документация на делата и изясняваме в при необходимост в момент когато призова изобретателска литература ПРЕДЛАГАМ да се направят следните:

На означения агент "Светло" ще бъде поставено задание да ме уведоми когато Директорите личи изобретателска литература при работни време. Изясняването да се извърши на телефона чрез следния перал: "Двама една вечер се госте в Директора, ще може ли да отидем". В мес отговора да тарси изясняване на странично-то или общи перал.

Възниква да се създаде взаимност сдружения да изясняване лично в това място личи Директорите. Затова е необходимо да се изясни обекте, означения агент "Ангелов" в Изясняване - токен изясняване.

Обекте Директорите ще бъде изясняване от зам.директора Кирил Иванов, член на КНП, който да разговори с мен по изясняване въпроса. На него ще му обясним, че обекте да тарси една вечер, който може да го видим.

Възниква агент "Ангелов" ако е в изясняването на го лично на телефона и да му каже, че да тарси токен пред изясняването с мене, да да отидем да "Метатехника" да говорим с мой приятел кои чести да тарси в София на изясняване личи кои "Видео".

Изясняване на бъде поставен в м.п. района, който може изясняване Павел да може разговори с него относно изясняване на изясняване-бате за последните седмица на такива клиенти.

След като агенте провери какви личи Директорите на мен: нате, да бъде изясняване спрямо с него .

Когато обекте при изясняването да личи изясняване работни време и общи след работи, изясняване на "Светло" да се състои в това да ме уведоми със следния перал. Работното време в "Транспед" е до 18.30 ч.

След уведомяването да номери зам.директора Иванов, на който адрес ми е известен, да го помоли да отиде в изясняването си в предприятието и да каже Директорите по мен:

служебен въпрос.

Вашия агент "Изток" на тия задачи да остане да работи в тай, а ако е напуснал работата си много да се върне под предлог "да приключи стичните работи" и направи проверка какви материали има. Ако емигували обекти против интерес по какъв повод е том, на съгласие, че от египетците в Перга да се дават всички да им даде всички.

Вашинето при необходимост на обекта в момент когато има материали с емоционално съдържание ще бъде предизвикано от примера, които ще се извърши по един от разработените по-горе варианти. За това ще се даде писмено разрешение от ръководството на управлението.

Вашинето ще извърши с изчисления на отделените подполковник Тесма. С това от вашинето ерата разположена. Своята задача работи обекта на е известна. В присъствието на свидетели материалите не бъдат изнесени с пратеници, а който в случая ще бъде засвидетелствувани.

Друга възможност, която не бъде използвана за решаване на основната цел - проверка дали Дирмисови има материали с емоционално съдържание и прилагането на материалите, хартиите на които е обработени предварително. Разпитването на тази възможност не бъде осъществено по следния начин:

- хартиите на писма не бъде изнесени посредством вашия агент "Изток", който не е вземан от бирата на обекта през работно време. Освен това за себе си не вземан от домашни хартия за писма, които не им предостане.

Обработката на хартиите ще извърши веднъж с ОР Марко Вашинков в присъствието на двама свидетели - двама оперативни работници. Върху всеки лист не бъде поставен условен знак, който не бъде упоменат и в пратеници съставени в присъствието на свидетелите.

Хартиите не бъде изнесени така обработени на стени, който ще състави част от нея на обекта, а другата част не естествено при него. След няколко дни не предаде в неговите на обекта, като в присъствието на два материали почистени на бирата си в тай като не няма на машина под този предлог не в и предаде

№ 102
25.9.1995

10

ПРОМОНАТИТА НА
ТРАКТОРИ
ГР. ПАРНИ

Аутора,

На 6 март т.г. Високо сдружението Частна Компания Аваран-
ние се е разбънало, за което е извършен припадък в Бразилите
спула, които обхваща Аварите пропаритие, а също така и в
изправителите обхваща на Бразилите работническия бонуси гр. Парни

При извършването на Аварите на нем е изведен бонусите
лине и 5500000 нем елизиите двете-те. Според изчисленията е за
в ден днешен бонусите спадат. Според изчисленията е за
копирател Лекер и е пропаритио релан "СОЛАНЕ СТАН".

От изчисленията изчисленията се отнасят на 100, изчисления
които изчисленията в Аварите на 100 и 100 и от изчисленията
изчисленията се отнасят, че те е изчисленията изчисленията е от
изчисленията релан, като ден на 6 март е изчисленията при изчисленията
а в. Аварите - изчисленията изчисленията.

Съгласно чл. 155 от КТ и § 58 буква "д" от Промените
на промените на ден III от КТ изчисленията се от изчисленията
работническия и изчисленията, като изчисленията релан изчисленията на ден
от изчисленията, като изчисленията.

Промените изчисленията да реланите изчисленията и да изчисленията
реланите на изчисленията Частна Компания Авараните от изчисленията
на изчисленията изчисленията изчисленията на ден ден на ден и изчисленията
на реланите и да изчисленията на изчисленията на ден ден изчисленията
изчисленията изчисленията изчисленията на ден ден.

ОД/М

НАЧАЛНИК СТАН

[Signature]
П. Парни

[illegible]

STUDY CHECKS
Now, understand:

ОТБЕЛЕЖИ: номерите и адресите на хората с експлицитно съдържание, произведени по Н "Дунав" на обща "таблица".

На 7.XI.1972 година по указани от ръководството на управлението план се произведе М "Драва" в зона на обектите "Белослав" и "Тучков".

При претърсването в жилищата на обектите бяха изкормени и фиксирани, чрез фотографирани, следните материали с анархистично съдържание:

1. Книгата на Г.Василев "Босна с Бохум" е предложение от известния автор. *(Обществен живот, 1937, № 1)*

В книгата са разгледани две форми на избори в селското стопанство: избори на земледелието и избори на животновъдството. В книгата са разгледани и форми на избори в селското стопанство: избори на земледелието и избори на животновъдството.

В стиховете на Иларион изразени са особено силно като "поет", като "стихотворец" православният съществува по молитва.

Be completely honest about your current situation

¹⁰Свободен от догмата за върховема, единичността и една личностна историята, която не може да играе никаква роля в обществено отношение.

Из-за этого произошло то, что стилистическое разделение на мейнстрим представлено слабо, даются организационные программы несут в "стиль", которое дало на "стиль" влияние.

2. Брошура "Икономическа криза" от Съединени фар, из-
давателство на Обществото "Свободно общество". *(Национална)*
В брошурата е изложена тезата на фар държавата през
1932 год. в Париж.

3. Статия под заглавие "Трагедия на нацията" от немския
автор. Статията е написана ръкописно на два пера на лично.
Представява се за издателство държавна на американците. По време на
войната е написана от стар американец, участник в гражданската война
на Испания. Статията се появява в днешната част на обекта
"Хитлер", която показва, че е важно да се отвори за нация
и разширяване.

В статията се разглеждат следните основни въпроси

а) Анархизъм - личност, авторитетите - водят
където или личността.

Статията изяснява така: "Анархизъм е против авторитети-
та, но той не е против личността на човека, защото всяка личност
има свои цели, независимо от това хората трябва да бъдат една-
кви цели".

По-нататък в статията се говори за равенството. Автор
упрежда комунистите, че няма погрешно разбиране за равенството
"За равенството да не е от комунистите или неравенство, те смятат
че това е несправедливо".

б) Статията засяга въпроса за свободата в изпит на-
ректори за американците, за да се намери самосъзнание, "саморегу-
лиране" на обществените отношения и пр. Това формулира така:
"Съединените нации и свобода да не изобретят друг свят".

в) Разглежда въпроса за безработицата в капиталистическо-
ното и социалистическото общество. Къде до извод, че в социали-
стическото общество има безработица, защото социалистическите
обществени системи се свързват с капиталистическите.

г) Поставя въпроса за резултатите от испанската граж-
данска война и ролята на испанците в нея.

Накрая, че основна причина само в гражданската война
на Испания била американците.

Авторът хваща комунистите и комунистите водят участие в

действо в Испания, като ги нарича "червени фашисти" и обвинява партията в предателство. В това писмо дава изтегли от архивните на военни архивите.

д) В края на същото автора протестира против съвременните политически линии проваждани от комунистите, като ги нарича "реалисти".

Отправя писмото към комунистите и основните демократични движения, както била "Избрания света има всички катастрофи. В заключението отправя писмо към американците (българистите) да се борят за постигане на тази цел, както била: "Светът освободен от всички експлоатации от преобладаване на политически и религиозни догми: Да, истински свободен свят, на свободен мир".

4. За измислен и един реален българин, по всяка вероятност пренесен - от някакъв естесен (откъс от статия), откъсва се за дейността на Макио по време на Гражданската война в Русия. Описва войската така: "Макиевският поема с безстрашие на героизма на революционния Русия, че в изключително самострашното на американските движения съвременно от украинския експерт Макиев..

5. Измислен била и дилемата за обектите "Избрания" и "Изгрев" представени на сурбо-сърбията. От това има да се прави извода, че през изминалия период обектите са имали комунистичен за бачето от сурбата.

6. Забележи била и някои интервюта написани на английски на американския език. За сета езика не са преведени.

7. Била измислена портретите на Кривотини и някои други актуални измислени от страната.

Интервюто, Провурата и книгата била поставени Избрания оставяните книги в Библиотеката.

Съобщава се в днешната книга. Това гласи, че е била подготвена за претисване, но тъй като в деня на марширането обект "Изгрев" се на труден ден статията се оставила в домо си.

За сета има дава тази статия да се разпространява сред американците в Европа.

Горното за съобщение.

Отправяне в 1 ях.

№ 1 - дата 6/109
Компютър: Николас
Написан: Александер
18.XII.1973 г.

СЪСТАВИЛИ:
НАЧАЛНИК ОТДЕЛЕНИЕ III-AC
НАДПР:

СЕРГОС СЕРВЕТНО

Бир. № 1

С П Р А В К А

ОПИСНО: производствено М "Дунав" в
дома на обектите на ДОН "Поморанак"
и ДОН "Истрон" по линия на авар-
ността

На 7.10.1972 година съгласно утвърдената план се прове-
дило М "Дунав" в дома на обектите "Поморанак" и "Истрон", водени
се по линия на аварността.

Мероприятието започна в 10.10 часа и приключи в 11.30
часа.

Спекулацията била водена по естественото състояние се обстоя-
телствата място обектите, тъй и естествените условия на обектите
на.

Обекта "Поморанак" се изследва на петдневен туристически
пояс.

Обекта "Истрон" се намира под водно с естествените
служители от предприемачите, в които работи. По материалите и се
поставяне под наблюдение от ОП Савелий Борисов.

Измерения на обекта се на линия материалите които на
материалите в техникума. Същото се под наблюдение на ОП Крум
Бончев.

Самт на обекта се на учение. Чрез класния му инстан-
ция се осигурено наблюдение, което се дублираше от ОП В.Никол.

За база на производството група се изследва аварността
на др. Воден Измерен, служители при ПД, - Варна.

21

Строго секретно!

Екз. № _____

ВНУТР
ОТДЕЛ СЪОБЩ. СЪВ. - ДС
1944
СОФИЯ

М Н Е Н И Е

М. П. Шопов

ОТНОСНО: предложенията на управление VI-ДС и Окръжно управление МВР-град Перник за реализация на ДОР "ИДЕОЛОГА", ГДОР "ХИТРЕЦИ", ДОР "НАРОДА", ГДОР "КОВРИ" и ДОР "ГАРГА".

По ДОР "ИДЕОЛОГА", водено от Окръжно управление МВР-Перник, протича като обект лицето АЛЕКСАНДЪР МЕТОДИЕВ НАКОВ, на работа като ревизор вагони при рудник "Република" гр.Перник, анархист, осъждан за такава дейност.

По ГДОР "ХИТРЕЦИ" протичат ЛЮБОМИР ИВАНОВ ДЖЕРМАНОВ от гр.Перник, учител и съпругата му ЦВЕТАНКА ДРАГАНОВА ДЖЕРМАНОВА, инспектор в "Транспред", анархисти, въдворявани за такава дейност.

По ДОР "НАРОДА", водена от Окръжно управление МВР-Перник, протича АТАНАС ИЛИЕВ КИСЬОВ от гр.Перник, снабдител в ГТП "Промислени стоки", анархист, осъждан за подобна дейност.

По ГДОР "КОВРИ", водено от VI управление ДС, като обекти протичат ЙОРДАНКА АНГЕЛОВА СТОИЦЕВА, пенсионерка; ДИМИТЪР ИВАНОВ ДИМИТРОВ, пенсионер, анархист;

ОКРЪЖНО У-НИЕ МВР - ПЕРНИК
ОТДЕЛЕНИЕ II - ДС

СТРОГО СЕКРЕТНО!
Екз. № 1

СЪОБЩАВА: сътрудник "Николов"
ПРИЕМ: подполк. Тасков на
12.X.1971 год. на закрито

С В Е Д Е Н И Е

ОТНАСЯ СЕ за среща на анархис-
ти във връзка с погребението
на Димитър Василев Стоянов от
гр. Перник

На 8.X.1971 год. почина Димитър Василев Стоянов, анархист от гр. Перник. Погребението бе организирано от Александър Методиев Наков. Същия ден с телеграма анархистите от цялата страна. Доколкото ми разказа моя приятел присъствували са анархистите: От София Христо Колев Йорданов, Стоян Хубенов, Гено Даскалов, Мирчо Григоров, Костадин Хр. Кочалов, Милчо, Александър Карашиев, Мина Трухчева; от Белинград, Зарчо и Димитър Петров Щерянов; от Полски Тръмбеш, Васил Тодоров (Народа); от Рздомир - Петър Михайлов, Костадин Илиев Захаринов; от Копаница Евлоги Цветков; от Копривщица жената на Желязко; Самоков - Никола Димитров Аршинков; от Перник - Александър Методиев Наков, Анани, Иван Балтов, Нено Ат. Кацарски, Пешо, Илия Минев, Любен Джерманов и Цеца Джерманова, Михаил Ст. Мидов и Николина Мидова, Боян Алексов от Благоевград, Славейко Из. Стоянов и зета на Димитър Василев - Стефан Монева от София и някои други анархисти. Най-отговорни анархисти били Христо Колев Йорданов, Васил Тодоров, Стоян Хубенов, Евлоги Цветков. Христо Колев, след като пристигна каза, че няма да се произнасят слова, речи от хора вън от Перник. А Наков ще произнесе надгробно слово, което беше продиктувано от Христо Колев и Стоян Хубенов. Същото Наков написа и прочете. Най-характерното в него е съвместния живот на

Предварително пред входа била разставена ОФ Марко Златков и Добра Димитров със зидачи, предотвратяване проникване в апартаментите на обектите или точните бланки и случаи, че неприятели извършват работите си нощта.

Противоакцията група бе в състав: подполковник Лазков, подполковник Тасков и майор Чингов.

Преди отключването на оварирания входи участници в оварирания била изпозвани с имена от подполк. Лазков. Допълнително поставени били майор Чингов.

Бе изготвено мнение за връзки и изясняване ситуациите между групата, дирекцията и противоразната група.

Бе изготвено мнение и ОФ от техническото отделение за изреждане и проверка на точността.

В 09.10 часа противоразната група, след като бе уведомена, че всички обекти са на местата си, се настани в апартаментите на др. Лазков.

По предварително изготвено др. Лазков бе проверил, че в дома на обектите няма никого.

В 10.15 часа бе изпозван апартамент, който се оказа оварирания и групата веднага проникна в апартаментите.

След проникването била разпределяна вниманието на проверка между групата на противоразната.

Апаратурата бе изготвена в дома.

При обща оценка на помешението се констатира, че имало била възможност за спонтанно противоразно или в дома. В джипите и стаята противоразното се изготвено от фиска, че не пропускат нито порцели и тъй като стаята е празна нима възможност групата да бъде забележена от уличата.

Противоразното от друга страна се уведомява от обстоятелството, че нямало известия била изготвена в подготвяне на предостатъци и мобилите.

В процес на противоразното бе отарена литература с изготвено съдържание.

Беше изготвено една информация с разпространено съдържание, рязане, нито на нощна вероятност е дадена на обекта

"Хитрей" на промишлеността. Материала беше в днешното В чиста, в отделно портфолио.

Всички материали, изготвени за излизане, бяха фотографирани.

Успоредно с протарсяването се направи и отговаряне на изпитанията с два банди промишленост и запечатване на "Дури". За целта се изготвиха в скици с разстояния на небелите в помеща-
нията.

След протарсяването, групата изпусна изпитанията.

Всички снимки бяха в отделните ОП, учредени в охраня-
ването, че остана в протарсяването, за да се изпитат.

По време на охраняването на се допуснаха пропуски и от-
клонения от плана.

Единствено изключение се получи при излизането на де-
шерите на обекта. Тъй като в техническа няма пасаж изпит, се
обърна внимание на ОП Визуално от протарсяването изпитан от Мана-
терството на народните промишленост да изпусне техниката. Изпусна се
успешно чрез отдела "Народна промишленост" при СНС - Перник.

Набелязани са техническо-охранителни мероприятия за про-
верка дали обектите са доловени по изпитане промишленост.

След обработката на заснетите материали, не бъдат про-
ведени мероприятия, за установяване техника промишленост и предпри-
емателство в документирането на технико разпространение.

Изготвянето в 2. изд.

и 1 - ДОН "Визуално"

и 2 - ДОН "Хитрей"

Изпълнен: Манастир

Изпълнен: Манастир

8. XI. 1978 г.

гр. Перник

ИЗПОСЛАНО:
НАЧАЛНИК ОТДЕЛЕНИЕ III - ДОН
МАШИНИСТ

Нико и Димитър Василев се запознават и в София и живото на Димитър и Симеонския мислещ, Софийския и Василев, че Василев е бил предишният от двамата си и до повечето негови верни на несправедливостта си мисли и борбата им с феминистите и несправедливостта с властта да свършва. След това мисли, че ако няма да ги подкрепят и не следва да им дават право.

Живото на Василев - Нарича мисли следният човек Нико да види, че се са събрали всички негови тези приятели, но кои ги подкрепяла всички и сега ги подкрепих, и не е било да ги подкрепят, но не могат от тях да чуят следният друг, а ги подкрепят и сега не отговарят. Да не бъде верни да мислят и не ги подкрепят всички. Ова е мисли Христо Колча и Стоян Христов държавно съзнание, че има хора от НРБ и мисли да се чуят несправедливостта работи с всички несправедливостта и всички Христов мисли, че в 18 ч. трябва да се чуят от всички на Василев на предната, да се чуят всички това в мислите, да мисли да се чуят всички всички след отговора.

След всички от всички това мисли всички горещоочени да мислят в мисли и да вечерят. Промислено е дошъл на Василев едни изключителни всички и по тези всички не могат да мислят много във всички със свършва на Василев. Разпространява от хората кой мисли да едни. Държавно всички да се съберат в мисли мр, а Нико мисли, че това не може да бъде, защото мисли да всички всички и да несправедливостта това да не мисли. Затова не отидат в Нико да мисли Василев Тодоров (Никола) и Нико, а в мисли всички не отидат Христо Колча и Димитър Василев, а Държавно - Симеон Стоянов, Костадин Кочевски. И това разпространява се отидат, не само всички в Нико и в мисли всички, а другите си всички. Христо Колча мисли, че не са отидат, защото ако не са отидат не мислят, че се е свършва много с мисли и не се безпокоят. Затова не се преработва. Затова в мисли всички да мисли 22 часа и си всички да Софий.

От разговорите всички всички в мисли всички мисли, че е всички всички за всички всички и за всички на всички всички и всички всички с всички всички да всички всички.

Кръгът е на Френския език и е посрещан в София, което на се срещаме в Ню Йорк да се издава преводи на Билал Тодоров.

На следващия ден приветам на заедно с Бориса посети-
ли дом на Нико. Там беше: Билал Тодоров, Дарко и Нико надежа
разговор на организациите в Испания, успеша на тех и пречките
на разработката на това организация в Испания, кой е получил.
Тодоров каза, че се прочаха най-много енерго-сиделнистите.

Билал Тодоров каза, че загуби който се е система на
бразил на е този подписан на като приветам, който беше
в Испания, поради това, че е много малко много издавателите до
на престъпник Нико, който използваша свои критични енергии
и беше, който представяше интересите на енергията, дали до
престъпник те днес на загуби или не, който преди това
днес се използваша много времетра много издавателите в Испания
и ги познания много добре. И той каза, че материала на
приветам на загуби на се престъпник оно. На това време приветам
на Дарко Димитров и както на Билал от Испания. Изразява
поставя загуби че небук на който много Нико и Светлана
свои. Тодоров отговори, че Нико не каза, но както ако се разбер
или да небук издавателите който много тех, дали София отговори
територия на Нико, на да ако на както да се използват и да из-
кажат приветам си. Това е ако се разберат кой да каза, дали
Нико не да както на София.

Изказването на издавателите в Берлин е редактиран от
Билал Нико, печатено в печатението в гр. Берлин. Изказва-
ните от София се отпечатана издавател и се издава оно 20 брен
в Берлин, но моя приветам на е успеш да го прече и да разбере
издавателите мр.

12.1.1971 год.

гр. Берлин

"НИКОЛИС"

ПРЕДИШНИ ДАТА

1. Изказание Николас Нико, обикн. на ДФ "Николас".
2. Христо Калев Николас от София.
3. Стефан Христов от София.
4. Гена Досиделна от София.

5. Марчо Григоров от София.
6. Костадин Тр. Момалов от София.
7. Милчо от София.
8. Александър Карангелов от София.
9. Мана Труфанова от София.
10. Захари от Белград.
11. Димитар Петров Перник от Белград.
12. Васил Петров (Нерод) от Полски Трапец.
13. Петър Михайлов от гр. Радомир.
14. Костадин Илиев Захариков от Радомир.
15. Евазла Пестков от Копанца, Радомирско.
16. Косте на Златко от Копривница.
17. Емиле Димитров Арванков от Сажина.
18. Иван Калтов от Перник.
19. Антоане от Перник.
20. Нене Ат. Кочерски от Перник.
21. Нене от Перник.
22. Иван Илиев от Перник.
23. Любен Джуревски от Перник.
24. Цене Джуревски от Перник.
25. Михаил Ст. Илдов от Перник.
26. Николай Мадаров от Перник.
27. Еван Алексков от Перник.
28. Славейко Мл. Столков от Перник.
29. Стефан Кочев от София, зет на Димитар Василев.

Забелки:

За всички настроените на обемта след смъртта на Димитар Василев. За същия да се възползува от дадените му указания да посети Ст. Димитров и продаде некроносите на Балгарков по повод смъртта на Василев. Да му обясни, че е отишъл, не го е виждал и е върнал обречено некроносите. Да разкаже подробно на обемта на разговора, който е имал с Христо Калев в деня си, за това, че се получил книга на брехови еванг. която не била продадена в гр.. След това да прояви интерес какви въпроси са разглеждани след като той си заминал (Там II списък) и когато да

УТВЕРЖАВАМ
НАЧАЛНИК ОБЩИНСКИХ НАС. НОС
ПОДПИСИ:
19.11.1978 г.
гр. ПЕРНИК

СТРОГО СЕКРЕТНО!
Екз. единствен

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

ОТНОСНО: предложение комбина-
ции с цел реализиране обек-
тите на ГИОР "ХИТРИН"

На производство при нас е ГИОР "ХИТРИН" с обекти
двема сгради. В последна време от агент "Мамондов" се получава
договор, от които се вижда, че обектите обикноват да предприемат
връзки с дейността, без да конкретизират нито.

За проверка на възползуваните данни и разширяване
на качеството

ПРЕДЛАГАМ:

Обектите "Хитрин" и техните данни да бъдат предло-
жени към интензивни разговори по интересувалите на въпроси,
които се възползуват от следните естествени обстоятелства:

Данните на Екз. извърши средно образовани през 1978
година и не успя да стане в следва в ОДТ, въпреки големите
познания на родителите Н. Сала това ги започва работа в София,
а предприятието за реконструкция произведени на тж. "Хитрино"

Известията № 23. За учебната 1973/74 год. кандидатстването като задължително, с което предприятието се е съгласило и изпраща необходимите 3 документа. От своя страна Елза е подписала декларация след завършване на висшето си образование да работи 10 години там.

С директора на предприятието др. Дечев ще се заговори да позвони Елза и я разговор с цел да я свършат владения:

- Предвид на това, че на Бас и Висото съобщава се получили дани политическите сведения, разговорите на предпри-
тията обикновено въпроса за резиранта свързването си да се плати на
конкурсния плат за следване за висшето учебно заведение, а
така само и да останете да работите в предприятието след така
като специалист. На сметанатите въпроси на Елза, към ко се този
данни, да не се конкретизират.

Предполагаме след завършването Е в Перник не запознае родителите си на системата се разговори с др. Дечев. Последните по всяка вероятност не ставаат на среща и помислят обяснение от последните данни за политическите сведения, с които разполагат за тит. Отново др. Дечев да потвърди изказаното на Елза, но да не се конкретизира, с цел да предизвика съвсем разговори между тях за данните, с които разполагат, за минимална или настоящата правесна дейност на се отнасят и др... Ако отново го посетят, да му каже, че разполагат с данни за родителите Е, които след 9.9.1944 год. за авторитарната дейност са живели в затвора. Проверката е извършена от Лички състав на общия ред. Да се подчертае, че особено проучения се извършват и на други служители. За успокояване на обектите да им каже, че няма да ревизират мнението да следва, тъй като данните се отнасят за интелектуална дейност, на ги упрежи, че са укривали данните и при приемието на се ги свързали в Лички състав.

От провешането на комбинацията очакваме да получим следните резултати:

1. На извърши в тревата на първо място нещата и данните, а след това и бонуса.

2. Бещата е командировка. Възможно е да бъде излъчен.

3. Не коментирам усилно кой може да е свободен от техните съмнения и какво имат за сигурността им дейност. С кои се опознават за последните си измислени да проведат изпитна зрелищна дейност.

4. Измислено да уверява родителите си, че в удават бъдещето. От една страна последните не и убавяме в "приватата" на клета си или да измислят съмнения за личността си. Данните от този характер да имат значение с оглед предстоящото решение на разработките по линия на измислените.

Опасност от премеж на свидетелства. На родителите на Елиза да свободни обясненията за тях данни.

Резултатите в семейство Димитрови да се контролират от ОГМ.

Предприемство, в което работи Елиза в агентурно оперативно отношение се образува от отдел X - НУ. В разговор с др. Георгиев, зам. н-к на отдела казва, че познава директора др. Дачев, член е на БКП и с данните на свидетел може да се проведе комбинацията.

Оформяно в 1 лис.

№ 1 - ГРБ - ГРБ

Изпраща: Тесно

Изпраща: Манолов

6.11.1973 г.

гр.Перник

ПРЕДАВА:

НАЧАЛНИК ОТДЕЛА № 11 - ДС

ПОДПОЛЕДНИК:

СЪБЛАСКИ:

ЗАМ.Н-К ОТДЕЛА № 11 - ДС

ПОДПОЛЕДНИК:

Прилагам предложението на ДС, Перник да настрои срещу нас, родителите, дъщеря ни Елиза. Предложението е изготвено въз основа на агента "Манолов", без конкретни факти за наша вражеска дейност. Тук ясно проличават средствата, с които си служи ДС - лъжи, провокации и шантажи. С цел да оправдават съществуването си и привилегиите, с които се ползват, те провокират и създават изкуствено врагове.

Тези страници писах с прекъсване, не можех спокойно да продължа с лъжите, измислиците и клеветите на хора, някои от които приемахме за другари. Знаехме имената им, слушахме хвалбите им и се преструвахме, че им вярваме. Аз понякога се заканвах, че ще ги разоблича, но Любо ме спираше. Успокояваше ме, че сме постигнали най-важното: живи сме, здрави сме и се обичаме. А за тях си имаше дежурния лаф: „Свиня, ама наша свиня“. И с това се изчерпваше събраната горчилка от предателството. Включих тези материали от досието ми и няма да се впускам в проверки и опровержения. Оставям всеки сам да прави своите изводи и заключения. Аз разбрах, че папската инквизиция, фашизмът и болшеvizмът си приличат, обличава ги омразата към книгата, към свободната и творческа мисъл и нетърпимостта към чуждото мнение. И трите идеологии започват с изгаряне на книги, тормоз, издевателства и смърт за всеки, усъмнил се в тяхната „правда и истина“. За трите смъртта им беше съюзник и помощник. Материалите показват, че отначало Любо, а по-късно мен и дома ни са следели с огромен интерес.

Надявали са се на големи разкрития, но са намерили книги, писани във Франция през 1932 год., свободно преведени и разпространявани в България през 1934 год., които за болшевишката власт се оказват много опасни. За унищожаването на тази литература са отделяли средства от бюджета, ангажирали са хора, създавали щабове и естествено са получавали високи заплати и награди. Без да зачитат личната свобода на личността, погазвали неприкосновеността на дома ни. Нахлували нагло в него и търсели като пладнешки обирджии. Тези копои и крадци са душили в тоалетната ни и в банята. Ровели са в гардеробите ни и в библиотеката. Обръщали са спалнята ни, докосвали са бельото ни и това ме ужасява. Още от 1972 година агентите Лилев, Минков и Божилов са имали ключ от апартамента ни, сами го пишат. Поставили са подслушвателно устройство. Влизали са и са излизали в дома ни когато им хрумне. Изпитвам погнуса от всички участвали в тези акции. Но какво мога да очаквам от Минков, бивш legionер, търсил начин да се пригоди към новата власт, от тъпия и невеж Божилов, който може би не е прочел нито една книга през живота си, освен директивите на Партията и правителството, и от бруталния и жесток Лилев, началника на щабове за претърсва-

ния и грабеж? И тримата са изпълнявали тази гнусна работа, водени не от никакъв идеализъм, а само за пари, жестокост и слугинаж. От посочените материали е видно, че властите са определяли поведението си към нас на базата на доносите на агентите им, а ние в някои от тях сме вярвали. Но въпреки тоталното дебнене, денонощното наблюдение и доносите не успяха да ни компрометират и окалят. Характеристиката, която са изготвили в резултат на тези наблюдения, е най-добрата, която съм получавала въобще: от родителите си похвали на получаване, защото всички хубаво, което правях, според тях било мое задължение; съпругът ми се страхуваше да не се главозамайа, а приятели, другари и познати не ме хвалеха по известните класически съображения да не обичаш ближния. Мисля, че и от послушавателното устройство не са научили очакването. Един братовчед на Любо работеше в пощата и му беше подсказал, че ни подслушват. Ние се съобразявахме с това. За важни неща, които считахме, че не трябва да стават достояние на други хора, разговаряхме извън къщи, а при най-лош случай – в банята при силно шуртяща вода. Избягахме да говорим против правителството и за политика въщи. Мероприятията, които провеждаха, ги преценявахме според нашата гледна точка. Когато говорехме за селското стопанство, признавахме колективизацията, но тя да бъде извършена по мирен и доброволен начин и с продукцията да разполага колективът, а не държавата. Подкрепяхме политиката им по образованието и здравеопазването при условие, че се изчистят от партизанския елемент и привилегиите. Отричахме установения начин на гласуване: да избираме само един кандидат, посочен от Партията.

ОСВОБОЖДАВАНЕ ОТ ИЗСЕЛВАНЕТО

Може би тези подслушани разговори са дали основание да ни наричат „хитреци“, защото не им дадохме възможност да организират срещу нас съдебен процес. Планът за сензационни разкрития и шумен политически процес се провали. После опитаха да представят Любо като някакъв голям фактор в организацията на анархистите, когото следва да разобличат и злепоставят. Този вариант използваха при освобождаването му от изселване. Докато от другите наши съдейници, също

изселени, искаха да подпишат декларации, че съжаляват за допуснатите грешки и обещание за в бъдеще да не се занимават с анархистична дейност, от Любо искаха публично признаване за вражеска дейност, отказване от идеите на анархизма и обръщение към анархистите в България да последват неговия пример, да подпишат декларация, че за в бъдеще ще работи за осъществяване на политиката на Партията и правителството. Всичко това написано да предаде за отпечатване в пернишкия вестник „Димитровско знаме“. От мен също искаха декларация за отказване от вражеска дейност. Написах не декларация, а по-скоро изповед за всичко преживяно, заради младежките ми увлечения. Отрекох вражеска дейност, а по-скоро желание да се изяснявам като социално ориентиран човек, за който всички социалистически идеологии са интересни. Писахме я заедно с моя роднина и съидеяник Стамен Величков от с. Бегуновци. Много внимателно подбирахме и преценявахме всяка дума с цел да не предизвикаме враждебност, да не показваме страх и да не пораждаме никакви очаквания от ДС. Отидох при началника на МВР – Парник Куманов. Прие ме неговият заместник Лилков, но аз настоях за среща с Куманов. Той се съгласи и ми разреши да вляза. На излизане не скри злобата си към нас. Изрази съжаление, че са допуснали да имаме апартамент в центъра на града. Отвърнах му, че аз винаги съм живяла в центъра, а той надменно заяви, че днес те определят кой къде да живее и аз трябва добре да запомня това.

Куманов беше възрастен човек, пред пенсиониране. Отнесе се внимателно към мен. Имаше известни впечатления от семейството ни. Синът ни Иво и бате Крум, брат на Любо, бяха ходили при него, за да разберат причините за изселването на Любо и да помогнат да му бъде дадена работа по време на изселването. Бате Крум беше партиен член, работеше в пожарната към летището, а Иво – комсомолски секретар в поделението. Двамата униформени гарантирали за бъдещото поведение на Любо и молили за освобождаването му. Куманов прочете написаното от мен и се изненада. Аз открито заявявах, че и за в бъдеще ще чета и ще преписвам литература за Парижката комуна, за Ботев, за Октомврийската Революция, за Ленин и за Че Гевара, независимо кой я пише и кой я издава. Продължихме разговора за вражеската ни дейност. Попитах Куманов какво е вражеското в преписания от мен материал за Париж-

ката комуна. Това беше доклад, официално изнесен на международен семинар във Франция по случай 100-годишнината от обявяването ѝ. На този форум са участвали и комунисти от всички социалистически страни, включително и от България. Докладът е бил донесен именно от този участник, после е бил предаден на негов приятел да го преведе и прочете. Попитах го какъв враг е съпругът ми. Казал е няколко хубави думи за свой починал приятел, без да споменава и дума за анархизъм. Настоях да ни каже по какъв начин да се погребваме ние анархистите. „Ние сме атеисти и не търсим полове, не сме мюсюлмани и не викаме ходжа“, обясних му, че сме избрали най-нормалното – да кажем няколко хубави думи за покойника. Това беше направил и съпругът ми. Куманов отново ми напомни, че Любо ще бъде освободен само срещу писмена декларация, публикувана във вестника за отказване от анархизъм, на което аз се изсмях. Попитах: „Това Ваша идея ли е или на помощниците Ви?“ „Няма значение“, отговори той. „Има, настоях аз, защото онези са неграмотни. Те не се съобразяват, че вестникът е орган на Партията, а за подобна публикация е необходимо съгласието на Първия секретар. Линията на Партията до този момент е била анархистите да се представят като един файтон хора, а вие от ДС на МВР изведнъж разкривате голяма конспирация.“ Казах му директно, че това няма да му бъде разрешено, но нека да опита.

Днес, когато описвам тези събития, може би някой ще си каже: „Какво се оплакват? Те свободно са се срещали и разговаряли, едва ли не приятелски с органите на ДС“. Но не беше така. За тези срещи аз се подготвах. Определях целта на моята среща. Разбирах, че аз съм в неизгодна позиция, защото фактически отивах да се моля, исках срещата, но се стараех да не личи това. Определях как да протече разговорът и докъде да стигне моята откровеност. Тази подготовка траеше с дни и едва когато установявах, че съм убедена в себе си, че сигурно ще издържа, отивах на този разговор с предварително погълнати 4-5 валериана. За вражеска дейност на Любо нямаха никакви факти. За мен все пак имаха известни веществени доказателства – препис от доклад, признание, че аз съм го писала, докато за него нямаше нищо, освен измислици. С неуспех приключи и опитът да използват децата на едни от интернираните. Агентът Божилов ги повикал и им казал, че ви-

новник за интернирането на техния баща е Любо. Те дойдоха вкъщи и искаха обяснение от мен. Предстоеше ми панихида по случай смъртта на майка ми. Нямах сили да се разправам с тях. Отпратих ги с молба, когато освободят Любо, да дойдат и от него да искат обяснение. Така приключи и последният шантаж на пернишката ДС. След време въпросните деца не потърсиха обяснение нито от Любо, нито от баща си. Аз обаче не премълчах. Попитах въпросния изселван дали все още поддържа обвиненията на сътрудниците на ДС Минков и Божилов и оправдава ли поведението на децата си. Той сконфузено отговори, че това са млади хора и не са преценили долнопробните похвати на ДС.

Любо си дойде в отпуск и аз му разказах за разговора ми с Куманов. Той хареса моя подход и го използва. Дочухме, че после, когато са обсъждали нашето положение, някои от присъстващите казали, че не трябва изкуствено да ни правят герои чрез публикация във вестника.

По време на един от разговорите ни Куманов подхвърли, че очаква реванш за неговото либерално отношение към нас. Веднага му отговорих, че никога не съм се стремяла да сменям правителството. За заговори и преврати в нашето семейство никога не е ставало дума. Говорили сме за очовечаване на системата, а не за премахването ѝ със силови средства. А ако очаква доносничество, то от мен доносник не става. Полесно ми е да набия някого, отколкото да го дебна, да го наблюдавам или шпионирам.

Опити за вербуване на доносници имаше и в лагера, но те бяха по-дипломатични. С мен започвах като правех добра оценка за работата ми и последваше съжаление, че напразно пропилявам живота си. Обяснявах ми, че много малко се иска от мен, за да поправа изпуснатото. Накрая ми предложиха да остана на работа в лагера, обещаваха работа и на съпруга ми. Предложението към мен го направиха както зам.-управителят на лагера „Белене“ Дяков, така и инспекторът от ДС – София. На софийския инспектор направо отказах, но с Дяков разговаряхме. Благодарих му за добрата оценка и му поясних, че аз ще бъда винаги свързана с тези нещастни жени, които остават в лагера. Аз не мога да не им помагам, а това за мен би означавало ново въдворяване. Той ми напомни, че за мен най-правилният избор е да уча. Но аз вдигнах рамене и казах:

„Съжалявам“. Предложения за оставане на работа е имала и Елена Софийска. Тя също не прие такова предложение и поради това не можа да завърши право, каквато беше мечтата ѝ. Оставаше ѝ само един семестър, за да се дипломира, но не ѝ разрешиха да завърши. Отказахме да бъдем доносници и затова през целия си живот бяхме следени, проверявани и наблюдавани. Не зная дали и днес не се използва подслушвателно устройство, поставено в дома ни. Всичките подслушвания, обиски и изселването са били чиста самодейност на парнишкото МВР, което е искало да трупа актив и чрез лъжи и импровизации е искало да си оправдае съществуването. Заради това, че Любо е отишъл на погребение на свой приятел и е казал няколко думи за починалия, той беше изселен 5 години в Добруджа, без право на работа. Така приключиха опитите на ДС да оправдае съществуването си чрез разкриването на измислена от тях конспирация срещу тогавашната власт. По този начин те оправдаваха големите заплати, които получаваха тогава, а днес най-големите пенсии.

Независимо от всички страдания и ужасните преживявания аз се чувствам доволна и удовлетворена. Надживях една жестока и страшна система, която ще се запомни с преследвания, терор, шантажи и убийства. Тя е не само жестока, но и престъпна, защото уби, опетни, омърси мечтите на милиони млади хора, които вярваха в свободата, правдата и справедливостта. Тази система с политиката си докара днес човечеството дотам да произнася думата комунизъм като мръсна дума. А това бяха мечтите и идеалите на будните умове на Европа от XIX и XX век. Това за мен е най-голямото престъпление на болшевишката идеология. Доволна съм и от себе си, защото, независимо от преживяното, аз не казах нито една дума против мой съдеец, не споменах нито едно име и за всички доказани мои провинения поемах лична отговорност и си носех последствията. Затова днес се движа свободно и гледам право в очите както съдеецните си, така и моите палачи. Твърдя, че никой от факторите на ДС – от най-малкия техен служител – Крум Божилов, до най-големия им началник – генерал Тарев – не могат да посочат нито една дума, казана от мен като донос или да посочат едно име и това ми стига. Гарантирам, че същото важи и за съпруга ми, който беше много по-въздържан и по-тактичен при контактите си с ДС, отколкото

аз самата. Доволна съм, че ни наричат хитреци, а не мижитурки. Разбира се, скъпо платихме за тази оценка.

АВТОКОМБИНАТЪТ

След всичко, което преживях, очаквах да ме освободят от работа. Това не се случи, продължих да работя на същата длъжност в „Транспред“, но обстановката беше тягостна. Знаех, че колегите, с които работех в една стая, са ме следили и предавали. Казах им го и избягвах да разговарям с тях. Старях се да бъда извън дирекцията и прекарвах повечето време в агенциите. За мой късмет скоро се разделихме. С ново министерско постановление дейността на „Транспред“ се върна там, където беше преди – в Автокомбината и БДЖ, заедно с персонала. Тази реорганизация не ме смути, вярвах, че ще ме приемат на старата длъжност в Автокомбината и спокойно чаках новото си назначение. В тези дни на неизвестност и очаквания гледах жалките физиономии на колегите си, защото те не бяха сигурни, че БДЖ отново ще ги приеме. Признавам, вътрешно се радвах на участието им и демонстрирах своята сигурност. За два часа пред очите им написах следното:

ТРАНСПРЕД

*Дойде неизвестна,
оставаш безсмъртна!
Преди десет години
не зная по чия воля
и по чий ищях
създадоха Транспред
за респект и страх.
Тогавя беше най-навременна,
организация най-съвременна,
явяваше се обективна и за
народното стопанство
най-перспективна.
За ръководство на тази организация
назначиха и администрация.
Явиха се хора учени, изпратиха проучени,
назначиха проверени, накрая дойдоха и доверени.*

Започнахме работа нелюбо.
 Бяхме търси и единствени,
 Планирахме и координирахме,
 следирахме и тарифирахме.
 Превозвахме товари на близки и на другари.
 Получавахме ДП-та, подписвахме КП-та
 Възплагахме и се разплащахме,
 изобщо с всичко се захващахме.
 Бяхме надведомствени.
 Провеждахме оперативки
 на ЖП-то и ДАП-а,
 правехме редовно справки.
 На организираниите срещи
 решавахме въпроси спешни,
 И изпращахме инспектори,
 сменявахме директори.
 Пускахме телекси,
 създавахме комплекси
 и трябваше да ви кажа право,
 отгоре викаха ни „браво“.
 Заплати имахме добри и
 премии редовно.
 Кафенце пиехме с каймак
 и всичко ни вървеше в крак.
 Но всичко има край, нали?
 И има хора лоши, зли.
 В идилгията наша скромна
 съзряха те беда огромна,
 с доклади и със аргументи,
 с неверни документи,
 създадоха ситуация –
 Транспед пред реорганизация.
 И вечния въпрос на Хамлет блед
 изскочи и пред Транспед:
 „Да бъде“, викахме единодушни.
 „Да не бъде“, викаха послушно.
 А ние покорно чакахме и слушахме,
 в канцелариите се гушехме,
 упорито коментирахме, а
 договори не събирахме.

ЖП секцията в това време
бърза и не пита, веднага изпрати
и при нас комита.

Той прави ултиматуми и
налага вето на тези, които не са с же-ле-то.
Въртим се в омазъосан кръг
и чакаме кой ще си тръгне пръв.
Най-после спуснаха директива:

Транспред се закрива.

Но да стане тихо и потайно,
да заприлича на фалит,
е, може и да е преврат,
но по-спокойно да е, брат.

Ала превратът си е все преврат,
нищо, че го е направил брат.

И така другари,

както при всяка сложна ситуация
и днес е нужна прокламация.

Спокойствие и ред
ще трябва да запазим.

Традициите наши
не трябва да повазим.

Ние сме хора печени,
нищо, че вече сме

мъдри, трябва да признаем
нашите пропуски и забавки
и да понесем последствешта тежки.

Надявам се, че нашият оазис тих,

ще попадне в нов стих,

а името на Транспред

да се носи и занепред.

Днес много ми е тъжно,

но трябва да се разделим дружно.

Тутя ла финита,

дейността ни е закрита.

Спомен от Джерманова с най-добри чувства

Подадох написаното на Младенов и му казах да го преда-
де където ще му платят и така се разделих с колегите донос-
ници Младенов, Борис Иванов и Драгостинов.

Накрая пристигна заповедта, която утвърждаваше закриването на „Транспред“, а персонала изпращаше в съответните транспортни организации. Аз заминах за Автокомбината, директорът Гончев излезе в пенсия. На тържеството по случай пенсионирането му прочали написаното, смели се и естествено занесли го в Партията и милицията. Дочух, че реакциите били: „Оставете я да пише, така ще разбираме какви мисли витаят в главата ѝ“.

Отново се върнах в стария отдел „Търговска експлоатация“ при бившия съученик Тодор Янев. Той ми се зарадва, каза че идвам навреме и ми подаде една папка, пълна с жалби от пътуващи. След съревнованието продължих в област, където не се очакваше чист материален продукт, а работа с живи хора, различни по възпитание, култура, морал и интереси. Разбих сложността на работата ми. При всяка жалба срещах две страни, всяка със своята правда и истина, и аз трябваше да бъда арбитър, да помирявам или да предлагам за наказания. Четири години се занимавах с жалби. Изготвяха съм хиляди отговори, провеждаха съм срещи, очни ставки, наблюдаваха съм, анализираха съм, виждаха съм и пропуски в работата ни и нарушения, но никого не предложих за наказание. Установих, че шофьорите не се страхуваха от наказания. Подсмяваха се на моите забележки и ми напомняха, че дори Сталин не се е справил с шофьорите, та аз ли ще ги оправям. Четях им отговорите, които съм изготвила. Казаха им: „Измислям, за да ви спася от наказание. Това го правя не заради вас, а заради семействата ви“. Заплашвах ги, че ще извикам жените и децата им и ще разкажа за тяхното поведение. Тогава те сменяха тона и започваха да се молят само това да не стане и така въпросът се разрешаваше.

През това време работата в Автокомбината се увеличи значително. На територията на нашия окръг се изграждаха два национални обекта – металургичен завод в Червена могила, гр. Радомир и разширението на Циментовия завод в гр. Батановци. За тези обекти идваха работници от цялата страна. Пускахме редовни автолинии до някои селища от Кюстендилски и Благоевградски райони. Всички селища от Пернишки окръг имаха редовни автобусни връзки. Увеличи се автопаркът, а оттам и колективът. В дирекцията и автостопанствата работеха близо четири хиляди души – шофьори, монтьори, служ-

тели. Работата на Автокомбината се наблюдаваше от първия секретар на БКП – Перник и се контролираше от пълномощника на ЦК на БКП за националните обекти – Белички. Лично не го познавам. Зная, че нашите ръководители се страхуваха от него. Минаваше за нестандартна личност и прякорът му беше Анархиста. Този Белички наложи промяна в ръководството на Автокомбината. За директор назначи свой приятел или познат – Попов, от Велинград, бивш партизанин, който дойде при нас с голямо самочувствие. Демонстрираше амбиция да извърши чудеса в транспорта. И чудесата станаха. Запристигаха нови автобуси „Шкода“ от Чехословакия, обособи се ново автостопанство в гр. Радомир, само за националните обекти, увеличи се и градският транспорт. Перник стана стохилиден град, а окръгът – над 170 хиляди. Ежедневно превозвахме около 50 хиляди пътници, отделно организирахме екскурзии. В нашия отдел работата беше напрегната. Ние отговаряхме за осигуряването на навременен и сигурен транспорт. Директорът Попов се отнасяше с недоверие към подчинените си служители. Държеше се надменно, понякога дори пренебрежително. И това пораздаше съответен отговор от тяхна страна – обида и неприязън. Липсваше омази обстановка при директора Гочев, при която всеки можеше да изкаже своето мнение, да поеме задължение или отговорност и да срещне разбиране. А при Попов имаше само команди, заповеди и унижения. Аз се съобразявах с поведението на Попов и се стараех да бъда на разстояние от него. Но веднъж се наложи да разговаряме и останах изненадана от доброто му разположение и разбиране. Попов се беше обадил по телефона на началника на автобусното стопанство в Перник Георги Шишков и му беше наредил незабавно да освободи от работа един шофьор, не помня името му, защото не спрял и не взел Мария Миленова, секретар на Партията в Перник, която чакала на пътя поради повреда на служебната ѝ кола. Шишков знаеше, че не може да уволни шофьора, защото нямаше нарушение на закона, освен това той със заповед беше забранил спирането на автобуси извън утвърдените автобусни спирки, но не смееше да възрази на директора. Потърси помощ от нашия началник Георги Димов. Той отказа с мотива, че неговата намеса по-скоро ще усложни случая, вместо да помогне. Аз стоях настрана от проблема и се чудех на безизходицата, в която бяха затънали. Накрая не

издържах и заявих, че ще вляза при Попов и го сторих. Най-напред се извиних, че се намесвам в случая. Обясних му, че шофьорът няма вина и го попитах: „Трябва ли шофьорът да спазва закона и заповедта на началника, или да спира на всеки, който му помаха с ръка?“. Обясних, че е изпълнявал курсове по график, че е добър шофьор и, най-важното, емигрант от Югославия, женен с три деца. Поясних, че аз като жена съм длъжна да помогна на семейство му. Помолих да не настоява за това тежко наказание, защото то няма да издържи по-нагоре, ако шофьорът се оплаче и защити правата си. Попов ме изслуша внимателно и каза: „Аз ще изпълня заповедта на Партията, а ти, ако можеш, го спаси“. Благодарих му. Заявих, че каквото и да направя, няма да наскърня неговия авторитет. Прибрах се в канцеларията и съобщих, че всичко е наред. Решихме Шишков да издаде заповед за уволнение и да я изпрати на Миленова за нейно успокоение, а Михайлов, председателят на профкомитета да я отмени, защото няма нарушение. Така и стана. Началникът ми Георги Димов беше много доволен от това решение. Подчерта, че съм го спасила от участие в своеволия и безсмислици. Той беше добър човек – умен, находчив и кротък, но интересът му беше насочен към литературата, а не към транспорта. Това го забелязвахме всички. Той не променяше отговорите ми, подписваше ги така както ги предлагам, но когато разговарях с шофьорите, слушаше внимателно. Понякога не издържаше и се обръщаше към шофьора: „Остави я Цеца, тя ще те оправи, а сега ми кажи във вашето село имате ли кмет, даскалица или партийен секретар“. По времето на социализма това бяха главните герои в селата. Попът беше заменен с партийния секретар. Така Шишков събираше литературен материал и по-късно издаде три хумористични книжки с тези персонажи.

Попов напусна така инкогнито, както и дойде. След една година напуснах и аз, защото ме пенсионираха. Организирах ми прекрасно изпращане. Инициатори и организатори на изпращането бяха служителите от дирекцията и от двете автостопанства. Поканих и бившия си директор другаря Гочев. Събрахме се повече от сто човека в стола на товарното автостопанство. Беше чудна вечер. На тържеството присъства и Любо. Той много се радваше. Бяхме доволни и щастливи. Тръгнахме си заедно с др. Гочев. Тогава той ни разказа за на-

тиска, който са оказвали върху него, че ме е назначил за секретарка и въобще за това, че ме държи на работа. Той каза: „Цеця, издържахме и бяхме истински другари“. За първи път в близо 20-годишната ни съвместна работа той се обърна към мен с малкото ми име. Благодарих му, защото знаех, че казва истината. Той беше вторият човек след съпруга ми, който години наред е бдял над мен безкористно. Помагал ми е без да подчертава това открито. Вечно ще съм му благодарна, защото той беше един честен, справедлив и достоен ръководител. Просто беше човек!

От раздялата си с колектива имам и един друг мил спомен, който и сега приемам двояко, с радост и с притеснение. Отидох при бригадите да се сбогувам. Пожелала ми всичко най-хубаво в живота, но изразиха съжаление, че не съм ги поканила на тържеството. „И ние можехме да дадем по два лева да те изпратим“, казаха те и ме изненадаха. Изпаднах в неловко положение. Смутих се и помня, че казах: „Вие сте четири хиляди души, къде да ви побера?“. Осъзнавах, че заслужавах да се разделим по-тържествено. Спомням си съвместната ни работа и добрините им, които през онези тежки години ми бяха нужни. Те се изразяваха чрез натискане на клаксона за поздрав или с отваряне на вратата на автобуса, когато ме срещнеха с багаж или забързана. Това са незначителни неща, ще каже някой, но за мен те са жизнено важни. Това показваше, че не съм враг на народа, както твърдеше властта, и че този народ ме уважава и подкрепя.

Независимо от преживените катаклизми аз проблеми с работата нямах, но при Любо въпросът беше по-сложен. Той знаеше, че в Перник никой няма да посмее да го назначи на работа и не прави и опити. Започна работа в мина „Бобов дол“. Помогнаха му негови ученици от техникума в Дупница, които заемаха ръководни длъжности. Решаващо се оказа обикването на един негов роднина, който работеше в ОК на БКП в гр. Кюстендил. Започна работа към ДСО „Минстрой“ като инвеститор на новоразкриваща се галерия. На тази галерия работеше бригадата на един „герой на соц. труд“ и народен представител. Любо не беше във възторг от назначението, защото знаеше, че с такива „герои“ трудно се работи, особено ако трябва да упражнява контрол. Но нямаше избор и си изградил свой стил на работа. За всички пропуски, които установявал,

разговарял с началник смяната. Пряко в работата на миньорите не се намесвал. Работата си вършеше спокойно, без конфликти и на тази длъжност изкара повече от три години. През тези години нито веднъж не е разговарял с бригадира по проблеми в работата. Този трудов стаж се оказа много важен при пенсионирането му.

В началото на 1982 год. напусна работа. Бяхме безкрайно щастливи, здрави, имяхме собствен дом, децата ни завършиха висшето си образование. Ние бяхме пенсионери със сигурни доходи и това ни беше достатъчно. Променяхме начина си на живот. През зимата стояхме в града, а през лятото отивахме по селата. Любо не изгряя дълго на този живот. С помощта на моята приятелка Атанаска Костова, която беше профпредседател в товарното автостопанство, и до известна степен заради мен получи назначение за механик по ремонта на автомобилите. Работата му се състоеше в предаване на автомобилите за ремонт, съгласно сключени предварително договори и по график ги прибираще след ремонта. На тази длъжност изкара още пет години. Напусна работа, когато забраниха на пенсионери да работят. Но пак не стоя свободен. Захвана се със строителство на село. Първо, в моето село. Харесваше го, защото беше на 4 км от жп гара. Нямаше спестени пари. Материали купувахме с остатъците от пенсиите и със заеми от приятели. Основите изкопах с сина ни Иво. Той помагаше през ваканцията, а изиждането на етажите и покрива поех братовчед ми Звездан. Не ни взе скъпо за работата и правеше големи икономии от материали, като ги използваше най-рационално. Беше много трудолюбив и вникателен. Работеше на строежа като на свое. Непрекъснато ни поднавяше да не се размотаваме и мъзгелуваме. Живяхме и се уважаваме като добри роднини и съседи.

Незавършил къщата в моето село, Любо започна строителство и в неговото. Останалите строителни материали от първия обект закарал в с. Бегуновци и започнал работа. Съобщил ми, когато трябваше да се излива първата плоча и ми поръча да приготвя обяд за около 20 човека. Тогава разбрах за новия строеж. Знаех, че това строителство не е по силите ни, но виждах, че той го желае, радва се и го подкрепих. Работеше и пееше. Аз му помагах. Хвалеше ме, че съм най-доброто „хамале“, което познавал и без моята помощ строежът нямало

да стане. Работехме двамата, понякога ни помагаша роднини и приятели. И двата строежа останаха недовършени. Долните етажи, които бяха определени за нас двамата, пригодихме за живеене с най-необходимите удобства, а горните етажи децата да си ги довършват по свой вкус и разбиране. Понякога загрижена му напомнях да продължим и завършим започнатото, а той ми цитираше Странджата и продължаваше: „Гладни ще ходите, но от глад няма да умрете. Ще живеем в недовършени къщи, но в свои и без да пречим на други. Днес не виждам смисъл да се довършват. Отида ли си аз от този свят, тези къщи ще бъдат допълнително бремене за децата ми. В този им вид те не са привлекателни за крадци и обирджии“. Преди десет години крадци обраха къщата ни в Лесковец. Задигнаха стар телевизор, радио, дрехи. Дори бяха оставили старите си обувки и взели наши нови обувки. Отмъкнали бяха и туба с 20 литра бензин, за която Любо най-много съжаляваше. Цялото село знаеше кои са крадците. От полицията ни казаха, че и те имат подозрения, но ще изчакат друга тяхна проява и тогава ще ги арестуват. Имаха вещественни доказателства, които пренебрегнаха. Едва преди месец получих писмо от Парнишката прокуратура, че мога да възстановя обвинението си. Десет години полицията мълча и се раздвижи сега, когато виновниците вече не са между живите.

Нашето строителство беше отражение на масовите строежи в цялата страна. Държавата строеше в градовете блокове с хиляди апартаменти, а обикновените граждани строеха вили по селата. Имаше работа за всички. Всяко семейство имаше своя програма, която изпълняваше: купуване на апартамент, лека кола, вила на село и изучени деца. Много семпла програма, обща за всички, но изпълнима. Все повече хората търсеха и културни развлечения. Концерти се изнасяха на стадионите. Театралните салони бяха претълпани. Същото беше в операта и музикалния театър, посещаваха се изложби и най-вече екскурзии. Предприятията, ТКЗС-та и училища организираха екскурзии из цялата страна и в чужбина за своите колективи. Вярно, за нас чужбина бяха страните от соцлагера, но екскурзиите бяха безплатни и масови. Мен отначало ме пускаха само с придружител, но по-късно, когато синът ми учеше в ГДР, пътувах свободно. Сама или със съпруга ми посетих всички соцстрани без Русия, тъй като за там не ми разрешиха

от ДС. Имам прекрасни спомени от тези пътувания. Посетила съм много страни. В Румъния бях в Букурещ, Пловещ и Синая с качамака в ресторантите (по-лош от нашия). В Чехословакия – Братислава, Бърно, Прага – двореца Храдчани и Намести миру. В Полша бях два пъти. След години пътувах до Полша за втори път заедно със съпруга си. Отивахме на гости на сина ми в Германия, който се беше оженил и следваше аспирантура. Направихме малка обиколка, минахме през Румъния, СССР, Полша и накрая пристигнахме в ГДР. Така че мога да отчета, че съм била в СССР. При това пътуване багажът ни се състоеше от два кашона с плодове и зеленчуци и един куфар с дрехи. Още на тръгване ме предупредиха, че руските митничари могат да ми конфискуват или изхвърлят съдържанието на кашоните, а те за мен бяха най-важните. През Румъния минахме спокойно, но руснаците ни заподозряха още с прочитането на имената ни. На багажа не обърнаха внимание, но имената ни търсеха в някаква дебела книга, приличаща на речник. Изкараха ни в коридора и започнаха претърсване на цялото купе. Обърнаха седалките, чукаха по пода и тавана, ровиха в леглата, не намериха нищо и разрешиха да се приберем в купето. Не се притесних от проверката. Треперех само за кашоните, а те минаха незабелязано. Граниচারите се оттеглиха, но запазиха подозрително мълчание. Полските граничари също ни посрещнаха с интерес. Не бяха придирчиви, попитаха само носим ли нещо за продажба. Отговорихме, че нямаме, защото отиваме на гости при сина ни. До Варшава пътувахме спокойно. Попаднахме по времето на полските събития. Знаехме за стачката на гданската корабостроителница и за Лех Валенса. Очаквахме по-отблизо да се запознаем и да почувстваме тези събития. Хората във Варшава бяха неспокойни и унили. Забелязах се промени и в хотела, където ни обясниха, че нямат свободни легла, но веднага предложиха частни квартири на същата цена и ние приехме. Квартира се оказа собственост на управителката на хотела. Обслужването беше добро, но хазите бяха мълчаливи и подтиснати. Градът също беше променен. Нямаше я онази светла и шумна Варшава, която помнех, нямаше ги магазините, които познавах отпреди и имаше опасност да не похарчим обменените ни злоти.

В Илменау разказахме на Иво за нашите преживявания и тревоги на руската граница. Той ни обясни, че навярно руски-

те граничари са ни взели за англичани, изхождайки от името Джерманови. В Германия се чувствахме като у дома си. Имаше много познати. Правихме си услуги и си разменяхме подаръци. С добро чувство си спомням госпожа Роктешел, която ни осигуряваше квартири в студентското общежитие. Ние посрещаме дъщеря ѝ в България и така запазиме добри чувства. Любо се запозна с едни от преподавателите от университета Хуснер, есперантист. Той ни гостува със съпругата си и имаме прекрасни спомени. Облякохме се със семейството на г-жа Шипански, ръководител на дисертацията на Иво. С тях ходехме на екскурзия в планината. Съпругът ѝ беше от полски произход, много весел и сърдечен човек. По-късно те ни гостуваха в България. Ходихме до Рилския манастир, после до моето село. Беше прекрасно време. Г-жа Шипански настояваше Иво да остане на работа в института, но той имаше задължения към България – подлежеше на разпределение. Той имаше и друго съображение, че независимо от доброто отношение към него, чужденецът си остава чужденец.

В България за полските събития се пишеше, но интерес към тях проявяваха хора като нас, които жадуваха за промяна. Народът като цяло се беше примирил. Хората не живееха богато, но се чувстваха защитени и спокойни. Имаше работа за всички. Избран беше най-правилният начин за интеграция на циганите, задължителното образование за децата им, получаваша професия и работа. В страната никой не протестираше срещу системата. Нямаше масови негодувания както в Унгария, Чехословакия и Полша. Българите негодуваха по свой начин като се шегуваха със своите управници, разказвайки си вицове. В града най-актуален по това време беше виц за наследството на Тодор Живков, който завеща на сина си Владко поста на татко, на дъщеря си Людмила – Партията мила, а на Дража – багажа. На село като виц се разказваше една действителна случка, която много добре отразяваше отношението на селяните към ТКЗС-тата. Синът бил учител. Извикали го в партийното бюро и му поставили задача в тридневен срок да накара баща си да влезе в стопанството, в противен случай той ще бъде уволнен. Обещали бащата да не работи на полето, а като пазач на стопанството. Прибрал се учителят вкъщи, предал поръчението на баща си и зачакал отговор. Бащата мълчал известно време и накрая продумал: „Нема накуде, че

се предавамо. Тия комунягите ме докараше до там дека ем да га мразим, ем да га пазим". Синът учителства до пенсионирането си, а хората години наред отиваха на работа с подвикването: „Айде да идемо да се предавамо“.

Направих малки отклонения, впуснах се може би в ненужни спомени и подробности, но те са ми много мили и скъпи. Напомнят ми за отношенията на хората преди такива, каквито днес липсват. Тези спомени показват мисленето, моралните стойности на поколенията, живели преди нас. Установявам, че всяко следващо поколение е по-информирано, по-знаещо, но не и по-честно от предшестващите.

Ние живяхме както всички други хора. Световните събития и политиката ни интересуваха, но за тях разговаряхме само с доверени наши приятели. С голям интерес следяхме руската „перестройка“. Знаехме, че тази жестока система няма да издържи дълго във времето, но не очаквахме, че така бързо, лесно и безпомощно ще си отиде. Спомних си моята приятелка Мария, която преди години предрече краха на болшевиизма и то пред инспектора на ДС, за което получи няколко плесници. Инспекторът се захани, че ще се справи с анархистите, които наброявали „един файтон хора“. Тогава Мария отвърна: „А вие сте крилица, перца, перушинки и накрая вятърът ще ви отее“. Нейното предсказание се сбъдна. От милионната Партия днес останаха на доизживяване само перушинките.

ПРИЯТЕЛИТЕ

Приятелите бяха част от богатството ни. През годините на страдания, жестокост и неизвестност, които преживяхме, приятелите бяха нашата опора. Помощта, която ни оказваха – морална и материална, стопляше душите ни и ни вдъхваше вяра, че не сме сами. За мен човек без приятел е духовно беден самотник. Нашите приятели останаха до края с нас, никой не ни разочарова или изненада, разбира се, имам предвид приятели, а не познатите.

Искам да разкажа за приятелите и техните семейства, с които живяхме, спорихме, мечтахме, радвахме се и се веселехме, скърбяхме, когато животът жестоко ни наказваше, но останахме верни едни на други. Нищо не помрачи доверието и взаимната ни обич.

За Митко (Кицѐ) и неговата съпруга писах и преди. Те оставиха в съзнанието ни такива скъпи спомени, които няма да забравя. Те първи подкрепиха дружбата ни с Любо, радваха ни се, а ние си обещахме да бъдем като тях. Митко рано си отиде от този свят, но Мария беше с мен и в най-трудните моменти на живота ми. Те бяха семейство, с което всеки можеше да разговаря свободно на всякаква тема, да поиска съвет или помощ и да знае, че ще я получи. Митко живя като анархист, но не като сух и тесногърд догматик, а като човек, който ежедневно го доказваше с морала и с поведението си. Не налагаше идеите си, но според поведението му хората го забелязваха и приемаха. Ето това и ние научихме от Митко. Не парадирахме с анархизма, но се стремяхме да го доказваме. Вярвам, че всички хора от моето поколение, които имаха възможност да го опознаят, са го възприемали като нас. А Мария си остана честен, пряк и раздаващ се човек. Благодаря ви за всичко, скъпи приятели!

Стамен Величков (Чаме) и съпругата му Тодора

Стамен беше най-добрият приятел на Любо още от детските им години. Той беше и мой роднина, първи братовчед на баща ми. Преди да се омъжи за Любо, не го познавах. Зарадва ми се, когато се срещнахме за първи път. Прие ме много топло и през целия си живот се отнасяше към мене като към сестра. Любо ни се радваше и питаше какво свойство притежаваме, че така сме го оплели около нас – Чаме от детските години, а аз от младежките. Обещаваще ни, че до края на живота си ще остане приятно замаян и от двамата. Мисля, че така се получи. Когато му съобщих, че Чаме е починал, той се разплака и промълви: „Аз нямам вече роднини в Бегуновци“. Той беше дълбоко свързан с нашето семейство и с други анархисти от страната. Беше всеотранно развита личност. Обичаше литературата, обичаше философията и разбираше от техника. Преди смъртта си четеше Волтер. Казваше ми: „Лириката гали душата ми, философията държи буден ума ми, а техниката ме подтиква да мисля, да творя и живея“. Роден е в село Бегуновци, основното си образование завършва на село, а гимназия – в София. Дружи предимно с младежи ремсисти и анархисти. След Девети септември остана при анархистите. Мечтата му беше да завърши химия. Дейността му като анархист се изразяваше в спорове с бонсистите от университета и посещаване на клуба на анархистите в София. Арестуват го на 16.12.1948 г. при общата акция срещу анархистите в България. Изпращат го в лагера „Богданов дол“, а после в лагера „Белене“. След едногодишен престой го освобождават, но не му разрешават да

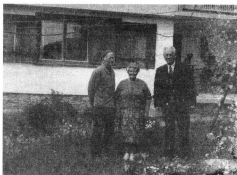
продължи образованието си. Веднага след това заедно с група земсисти прави опит да емигрира, но провокатор ги предава и отново попада в ареста. Осъждат го на 5 години затвор и отново попада в „Белене“. След излежаване на присъдата го заселват принудително в село Бегуновци и там остана до края на живота си. Отначало работеше в ТКЗС-то. Организира цех за консервиране на плодове и зеленчуци, после цех за производство на шкурка, привлече на работа и други анархисти от страната, на които се отказваше правото на труд, като Христо Колев, Димитър Стоев и други. За бригадир винаги посочваше непознат на милицията човек, а фактически организатор на производството и реализацията на продукта беше той. Произвеждаха костно брашно, като цех на Светия синод. Имаха поръчка и от едно военно поделение. Изработваха някакви приспособления за лесно отваряне и затваряне на прозорци. Имаше масово търсене на този продукт поради мащабното строителство в страната. Общо взето той доказва, че е добър организатор.

Христо Колев също беше изселен в родното си село Балван. Забрали му бяха всякаква работа, но успяваше да се измъне тайно от село и да работи по няколко дни в месеца като получаваше пълно възнаграждение. Прилагаха принципа „На всеки според нуждите“. Така си осигури необходимия трудов стаж и получи добра пенсия. Бригадата се разпусна под натиска на ДС с обвинението, че получавали много пари. Стамен работи три години в рудник „Толбухин“ – мини „Перник“ като гризуизмервач и се пенсионира като миньор с добра пенсия. Съпругата му Тодора беше от същото село. Тя беше едно много будно, остроумно и весело момиче. Обичаха се и създадоха прекрасно семейство. Отгледаха три деца. Тодора беше прекрасна съпруга и майка, сърдечна и много гостоприемна. Техният дом беше винаги отворен за анархисти и приятели от цялата страна. През лятото ние двете семейства всяка вечер бяхме заедно. Приказки, спомени, веселие, придружено с обич и доверие. Тодора ми разказваше спомени от гимназията в Брезник. Класната ѝ наставница извикала децата, чиито родители не са се записали в ТКЗС-то, изкарала ги отпред и ги заставила да повтарят „Аз съм дете на кулак!“. Това било най-голямото унижение, което е преживяла. А Чаме ни разказваше как изгонил един агент на ДС. Агентът дошъл да му нареди да

си обръсне брадата, защото давал лош пример на подрастващите. Чакме отговорил: „С брадата си аз разполагам, а освен това съм си платил на вашата институция и нямате право да се месите в личния ми живот“. И така ходи с брада до настъпването на промяната. Обръсна я чак когато тя беше станала масов атрибут на новозаключените демократи. След промяната беше известно време мием на селото. Селяните бяха доволни от работата му. С Любо направиха опит да убедят съидейниците, че за разпространение на анархизма е необходима отворена работа и ясни послания за решаване на всички въпроси днес. Още никой не говореше за капитализъм, но ние знаехме, че това е крайната цел на промяната. Правиха опит организацията да бъде подготвена за това. Настояваха да бъде създаден постоянен клуб на анархистите, като за целта да не се купува готов апартамент, а дворно място и да се построи дом на анархистите, като освен апартаменти за живеене да има стаи за канцеларии, ателиета, магазини, които да осигуряват реални доходи на федерацията. Тези идеи не намериха подкрепа и той, като деен човек, който винаги е творил, изобретявал и създавал, се отказа от участие в организацията. Поддържахме връзка с верни приятели, но в организационния живот не се намесваше. Сполетя ги голямо нещастие. В автомобилна катастрофа загина дъщеря им Ирана и съпругът ѝ. Оставиха две деца сираци, които той много обичаше и за които се грижеше до края на живота си.

Мария и Желязко Петкови

Мария Доганова беше най-добрата ми приятелка и първата жена анархистка, с която се запознах. Тя беше младо, дребно, нежно същество, но голям инат с остър език. С нея бяхме неразделни и попаднахме заедно в лагера. Понякога за дребни неща се поскарвахме, но не злобливо. Винаги бях аз, с моите шутки и импровизации. Така казваше тя. А аз за нея казвах: „Ти и добър ден да кажеш на човек, ще ядеш бой, защото в гласа ти няма доброта“. След Любо тя беше човекът, в когото вярвах и бях сигурна, че няма да ме предаде. Със съпруга ѝ Желязко (Жак) се запознах след освобождението ми от лагера. Той живееше в Копривщица при родителите на Мария. Познавах го само от нейните разкази. Той също ме прие като позната и винаги ме посрещаше с радост

и интерес. Жак беше съден за антифашистка дейност преди Девети септември 1944 г. заедно с група комунисти. След Девети септември комунистите го съдиха по скалъпен от тях процес срещу анархистите. Той беше член на Секретариата на Федерацията на анархистите и участник в редколегията на вестник „Свободна мисъл“. Жак следваше стоматология, но след затвора не му разрешиха да продължи образованието си. Работеше по възстановяването на културните паметници на Копривщица. По-късно се утвърди като отличен дърворезбар и премина на самостоятелна работа. Мария отначало работи като касиер в пощата, а после – като домакин във вилата на художниците в Копривщица. Жак след промяната участва активно във възстановяването на Федерацията. Беше член и на редакционната комисия на вестник „Свободна мисъл“. Един ден, връщайки се от заседание на тази комисия, във влака му прилошава и го закарват в „Бърза помощ“. След два дни почина. С Любо присъствахме на погребението му. След една година почина и Мария. На нейното погребение бях само аз. Любо беше вече болен и не можеше да ходи. Така бързо се разделихме със скъпи другари и приятели. Тази загуба я почувства и организацията, защото Жак беше верен и всеотдаен

на идеите си, а домът му беше крепост на анархизма. Тук се събираха анархисти от страната и чужбина. Събирахме се и разговаряхме свободно. Нямаше скрити и неудобни въпроси, а имаше разбиране и доверие. Днес тази крепост я няма, отиде в небитието без да остави следи.

Костадин (Коце) и Ана Захаринови

Двамата ни добри приятели Коце и Анчето са от гр. Радомир. Коце беше съден преди Девети септември за антифашистка дейност сред войниците в поделението, където служеше. Той следваше електроинженарство, а Ана – агрономство. Като активист на Студентската организация на анархистите в университета той участва в протест срещу политиката на правителството на БКП по развитието на висшето образование и главно срещу политизирането му. Арестуват го на 16 декември 1948 г. при общата акция срещу анархистите. Изпращат го в лагера „Богданов дол“, а после – в „Белене“. Освободиха го след закриването на лагерите през 1953 година. На него също не му разрешиха да продължи образованието си. Не му даваха и работа. Принуден беше да работи всякаква работа, за да не тежи на семейството си. Започна като подвързвач на книги, а после подвързваше архивите на предприятията. След създаването на Държавния архив тази дейност отпадна. Предприятията и организациите бяха задължени да предават своите архиви на

тази дирекция и той отново остана без работа, но приятели му помогнаха и той започна работа в новия завод „Електрик“. Там използваха знанията и опита му, но не му даваха ръководна длъжност. Спазваха стриктно указанията на Партията анархисти да не се назначават на ръководна работа.

Съпругата му Анчето също не завърши агрономство. Тя работи в едно предприятие за ветеринарни препарати като плановик и там се пенсионира. И двамата бяха уважавани от колективите, в които работеха. Коце и Любо си допадаха като характери и интереси – и двамата обичаха туризма. Аз и Анчето също. Сближихме се с тях и често се срещяхме, тъй като се оказа, че имаме еднакви мнения по много въпроси. Гостувахме си. Децата ни също се опознаха и дружаха. Двете семейства ходехме на екскурзии в Рила и Пирин, заедно ходихме в Поморие, гостувахме на приятели и другари. Незабравим е споменът ми от гостуването ни в Сандански при нашия съдейник Радой. Само Коце познаваше Радой от престоя им в лагера „Белене“. Не познавахме и съпругата му Мария. Тя се оказа много открит и сърдечен човек. Останахме у тях два дни и това беше празник за всички. Събрахме се три семейства съмишленици. Имаше свободата, спокойствието и сигурността да водим разговори на различни теми.

Желязка (Женя) и Георги Божилови

Гошо и Любо бяха съученици от Минния техникум. И той като нас беше членувал в РМС, а по-късно преминал към анархистите. Те бяха една група младежи, които се движеха заедно и често идваха на село. Военната си служба отбива в каменно-въглена мина в Димитровград. Влюбва се и се жени за казайката си Желязка. Женя по професия беше шивачка. По донос на провокатор осъждат Гошо на 5 години затвор в Белене с обвинението, че подпомага нелегални да преминават границата. След затвора се завръща в родното си село Росоман, където живее и до днес. Работил е обща работа. Повторно го арестуват през 80-те години. При обиска му конфискуват два куфара литература и написани спомени за преживяното като миньор и затворник. Последва изселване в Делгормана за пет години. Женя негодуваше. Тя не споделяше идеите ни и изобщо не обичаше да се занимава с това, което не е нейна работа, както казваше тя. Тя си знаеше само занаята и наистина беше много добра. Беше най-добрата шивачка, която познавам. Можеше да взема мярка, да крои и да шие без тропоски и без проби. Направо ти дава готовата дреха. Упрекваше родителите си, че я омъжили за „учен“ мъж, а той се оказал затворник. Гошо я гледаше мило, погалваше я нежно, наричаше я „скъпа“ и ѝ посочваше голямата библиотека с книги, които е прочел. Той се шегуваше, а Женя се ядосваше: „Да си бях взела шивача, който ме харесваше, що ми трябваше да взема учен човек“. Бяха интересно и колоритно семейство. Разменяха си любезности, но не се сърдеха. Всичко минаваше и се забравяше. С дни сме прекарвали в техния дом. Четиримата спяхме заедно в една голяма стая. И цялото време ни минаваше в смях, разговори и спорове в спокойна обстановка. След изселването не му разрешиха работа и той стана овчар в ТКЗС-то. Женя още по-яростно го критикуваше и за разтоварване казваше, че нейният учен мъж най-после станал това, за което е учил – овчар. Обичам това семейство, защото те също ни посрещаха с обич. Женя казваше: „Вие с нищо не ни затруднявате, а само разведрявате домашната ни обстановка. Освен това сте лесни гости за посрещане. За Любчо – сирене и мляко, а за Цеца – лук и ангажиментите са изчерпани“. Те също преживяха голямо нещастие. Почина синът им, едва навършил 50 години, а това е най-страшното за едни родители – да надживеят детето си. Мъка, болка и тъга е сковала сърцата им, но намират сили

да живеят. Често ми се обаждат по телефона и питат как аз преживявам сама. Благодаря им, че не са ме забравили.

**Братята Славейко, Радой и Кръстьо Павлови
от Сандански**

Славейко беше от първите анархисти, арестувани от болшевиките като участник в студентските акции. Радой го арестуват на 16.12.1948 г., а една година след него арестуват и Кръстьо. В един момент тримата братя се оказват в лагера „Белене“. Познавах само Кръстьо. Беше на моите години и също много искаше да продължи образованието си, но не му разрешиха. Той често идваше в Перник да търси работа. С него се запознахме в дома на Димитър Василев и станахме приятели.

Славейко Павлов

Една година за Коледа им гостувахме в Сандански. Същата вечер у тях пристигна и Атанас Мечаров, наш съидейник, освободен от лагера. Зарадваха му се много, защото им донесе вести от Славейко. Сестрите на Кръстьо Петра и Злата бяха много мили с мен и дълго разговаряхме. Усетих тъгата им

по Славейко. Представям си каква мъка са изживели, когато и тримата брата бяха в лагера „Белене“. Единствено тези две жени са работили и са осигурявали издръжката на семейството. Те бяха посветили живота си на семейството и заслужават да бъдат уважавани и почитани. След лагера Кръстьо емигрира. Завърна се след промените, настъпили след 1998 година. Една вечер у дома пристигна Славейко с някакъв непознат за мене мъж. Не ми го представи. Аз бях сама и болна и разговарях само със Славейко. Разказах му за своите неволи, разпитвах имат ли весті от Кръстьо. Славейко се усмихна и ми посочи: „Това е Кръстьо“. Смутих се. Не го познах. Пред мен беше мъж с брада, с побеляла коса, сериозен и мълчалив, с нищо не ми напомняше за другаря, съидейника, ментателя и верния приятел отпреди 60 години.

Никола Йосифов от Благоевград

Никола Йосифов (Кольо) е един от най-добрите приятели на Любо. Двамата бяха свързани по две направления – професията и идеологията. Кольо беше завършил геология и беше главен геолог към „Изомат“, Благоевград, а Любо работеше там като маркшайдер и работата ги свързваше. Те се срещаха често и разговаряха с часове. По време на престоя ни в Благоевград голяма помощ ни оказа Кольо, който ни предостави жилище без да ни иска наем, а семейството на Атанас Мечкаров ни помогна като за един месец гледаше сина ни Иво. Това бяха най-верните ни съидейници и другари. Те бяха с нас през годините, когато властта ни преследваше. Една част от хората се страхуваха да покажат, че ни познават, а други ни избягваха като прокажени.

Всички наши приятели бяха антифашисти. Съдени, изключвани от училище, интернирани и то за дейност преди 1941 година, когато Хитлер и Сталин са приятели и словорчио си поделят Полша и прибалтийските държави. Фактически анархистите са истинските антифашисти. Те още през 1939 година издигат лозунга: „С фашизма не се спори, с него се воюва!“. Но след Девети септември болшевиките не признаха антифашиската им дейност и забраниха на Държавния архив във Велико Търново да се издават удостоверения. Не позволиха нито един анархист антифашист да завърши висше образова-

ние. Към всички други политически партии, включително и към профашистките, показваха толерантност, но към анархистите – тотална забрана. На мен също не позволиха да завърша висше образование и след гимназията завърших Минния техникум, после Икономическия – с три средни, но без право на едно мижаво висше, което, сигурна съм, щях да получа.

През тези години имах и две приятелки, които не ме оставиха. Това бяха Анета и Атанаска Костова. Двете произхождаха от комунистически семейства. Атанаска беше член на БКП, а баща ѝ – началник на КАТ – Перник. Той знаеше всичко за нашето семейство, но не забрани на дъщеря си да дружи с мене. Двете ми бяха колежки. Не се страхуваха и винаги бяха до мене. Помагаша ми и в трудните моменти разнитях на тях. Когато Любо го изселиха без право на работа и се издържахме само с моята заплата, често ми даваха пари на заем, без да определят срокове за връщане. Не търсах помощ от роднини, приятели и съидейници, а само и единствено от тях двете. Любо и децата ни знаеха за доброто им отношение към нас и ги уважаваха. Чувстваха ги като много близки и като роднини. Анета си замина от този свят преди 10 години. Тя нямаше нужда от материална помощ, но аз бях единственият отдушник, пред когото изплакаваше мъката и страданията си. Тя беше изключително честен, пряк и доблестен човек и незаменим приятел и другар. С Атанаска Костова и днес сме заедно и си помагаме. Тя единствена беше с мен, когато изпращах сина си в казармата, първа пристигна и когато ѝ се обадох, че Любо е много зле и си отива. Тя дойде първа и се зае с организацията на погребението. В този тежък за мене ден голяма подкрепа получих и от една друга моя приятелка, Олга Огнянова. Никога няма да забравя грижата, топлината и помощта, която ми оказа в този страшен и тежък ден.

ПРОМЯНАТА

Годината 1989 ще се запомни с бързото рухване на социалистическата система. В Русия Горбачов наложи „перестройката“. Не беше забравил предупреждението на Рейгън „Доверляй, но проверяй“ и изпълняваше стриктно поетите ангажменти. Бързо забрави „съюзниците“ си и ги изостави сами да решават бъдещето си. В Полша „Солидарност“ на Лех Валенса

напираше за властта, в Германия падна Берлинската стена, румънците сами решиха съдбата на Чаушеску, а у нас Живков призоваваше съпартийците си да се снижават и беше свален от власт. Изчезна болшевишката система. Възстановиха се старите партии като БЗНС, Социалдемократическа, Демократическата, Радикалната и други. Създаде се една нова мощна организация „Съюз на демократичните сили“, оглавявана от така наречените дисиденти като Жельо Желев, Блага Димитрова, Георги Спасов и лидерите на горензброените партии. Цялата опозиция се събра на т.нар. „кръгла маса“, на която управляващата БКП и опозицията решаваха проблемите на страната. Към СДС се включи и Организацията на репресираните, в която членувахме и ние анархистите. Мен и Коце Захарinov от Радомир ни избраха за председатели на клубовете на

ПРОТОКОЛ

Днес, 23 Март 1991 година на другарски среща в гр. Радомир, след сериозно събеседване, присъстващите анархисти: Подпайки в Алия Захариевски, Любомир и Цветелин Димитровски, Марин Тодановски, Димитър Стефан и Георги Димитр, изработиха по него на усещането следните две решения:

1. В предстоящите парламентарни избори да подкрепим кандидатурите на СДС.

2. В местните избори, там където има възможност да подкрепим кандидатурите на наши съзнаващи анархисти убедим, че имаме право участие не е в противоречие с принципите на Работно това не е изключено да подкрепим и подкрепим членовете на СДС или други членове и подпомагаме безпартийни.

Подписи:

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.

репресираните в Перник и Радомир. По наша инициатива проведохме една среща с млади и активни анархисти от района. Срещата се проведе в гр. Радомир, в дома на Коце Захаринов. На нея присъстваха: Анчето и Коце Захаринови, Мария Петкова от Копрявица, Георги Донеv от Чуковец, Димитър Стоев от с. Върба и ние двамата с Любо. Коментирахме събитията и обсъждахме какво трябва да бъде поведението ни в бъдеще. Единодушно беше решението ни да излезем от анонимността и аргументирано да посочим бъдещото развитие на обществото. Всички бяхме от новото поколение анархисти, по-близо до идеите на Кропоткин – да създаваме, а не да рушим. Всички бяхме трудови хора, имахме опит и знания и можехме да покажем как обществото ни може да се самоуправява. Решихме да участваме в местните избори за общински съветници от листата на СДС като представители на репресираните. Протокомирахме решението и всички участници се подписаха.

Участвахме в изборите и двамата с Коце ни избраха за съветници. Коце беше и първият председател на общинския съвет в Радомир и на този пост изкара два мандата. Някои от старите анархисти не одобриха това наше решение и продължиха със старите си навици да не гласуват и да повтарят: „И ония ни бия, и тия ни бия“. Отказваха да участват в решаване на проблемите на града ни, но стриктно изпълняваха чужди решения. Отказваха да определят данъци и такси, но ги заплащаха без възражение. Такова поведение показва страх, неспособност и бягство от отговорност. Защото по-лесно е да не харесваш и да отричаш всичко, но много по-трудно е да предлагаш нови и реални решения. За това се иска ум, кураж, знание и много работа. Твърдя, че като съветници ние с Коце не компрометирахме идеите на анархизма, напротив, гражданите видяха, че сме едни обикновени трудови хора, разумни и трезво мислещи, добре познаващи проблемите на града и винаги готови да работим за доброто на всички. Ние бяхме съветници, когато тази длъжност не беше обявена като професия. Работехме безплатно, с огромно желание да помагаме. Мисля, че успяхме. Чувствах се напълно свободен човек. Предлагам, решавах и се чувствах съобразно моите разбирания и морал. Бях щастлива, когато срещу моята работа получавах поздрав и една усмивка.

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ ОРГАНИЗАЦИЯТА НА АНАРХИСТИТЕ

С тази задача се заеха няколко по-активни анархисти. На 1-ви май 1990 година в гр. Казанлък беше проведена Национална конференция. Избраха временен Секретариат, на който възложиха задачи по легализиране на Федерацията и регистрацията ѝ в съда. Конференцията реши новото име на организацията да бъде „Федерация на анархистите в България“, да се издава вестник „Свободна мисъл“ и в кратък срок да се проведе редовен конгрес. Любо присъства на тази конференция и беше избран за член на Секретариата. Работеше с голям ентузиазъм по регистрацията на Федерацията и при изготвянето на новия ѝ устав, по издаването на вестника. При изготвянето на устава участвах и аз. В дома на нашия съдийник Димитър Хаджийски в гр. Благоевград се събрахме д-р Янкулов, Славейко Павлов, Любо и аз и започнахме работа. Съобразихме се с новоприетия закон за партиите и организациите, който беше много либерален и позволи да се навъдят стотици партии, жадни за власт. Работихме два дни от сутрин до вечер. Любо стоя първия ден при нас, обаждаше се понякога, когато предложенията ни звучаха революционно, но на втория ден ни напусна под предлог, че ще търси и други мнения. Спомням си, че ни събщи поръчението на Стоян Цолов да не пишем нищо против парите. Ние не бяхме хора с архаично мислене или някакви догматици. Съобразихме се с действителността и изпълнихме препоръките на Цолов. Предложения правехме и тримата, разисквахме внимателно, преценявахме всяка дума и всеки израз. Съпоставяхме ги с общественото мнение. Накрая Янкулов обобщаваше и оформяше съответния член или параграф и аз записвах. Така изготвихме устава на Федерацията на анархистите. Работихме с голям ентузиазъм и огромно желание да покажем нещо ново, разумно и реално за анархистите и приемливо за обществото. Аз бях много доволна. За първи път участвах в изготвянето на такъв важен документ. За първи път работех с анархисти, с които нямам принципиални различия, а споровете ни се свеждаха до начина на изразяване, тълкуване или записване на дадена клауза. Така изготвеният устав беше прегледан от двама наши съдийници юристи, единият от които беше Христо Бойчев от Пловдив. Не се наложи да

правим никакви поправки. Уставът беше приет без забележки и от съда. Този устав действа и в момента.

Втората задача беше възстановяването на вестника с ново име „Свободна мисъл“. С тази задача се заехме Пламен Цолов, Любо и аз. Пламен Цолов беше много важен и необходим, като журналист знаеше изискванията, правилата и процедурите за получаване на разрешение за издаване на вестника. Цяла седмица събирахме разни документи. Имаше изисквания към главния редактор на вестника, към редакционната колегия, към вида, формата и тиража на вестника. Помогна ни и една жена, която беше началник отдел по печата към Централна поща. Каза, че баща ѝ на младини бил анархист и без проблем ни даде разрешение. С голям интерес ни посрещнаха и в Националната библиотека „Кирил и Методий“. С Любо занесохме първите 10 броя от вестника. Библиотекарките го грабнаха и разгледаха веднага. Една от тях каза, че в библиотеката палят книги и вестници, издавани от анархисти през различни периоди, легални и нелегални, но спомена, че няма нищо от Георги Шейтанов. Обещахме им, че ще им предадем нещо. Мисля, че Любо занесе някакъв материал, не помня дали беше написан от Шейтанов или за него. Редакционната колегия пое своята работа по списването на вестника и разпространението му и ние се захватме с подготовката на конгрес. Аз като член на националното ръководство на Съюза на репресираните се познавах и контактувах с лидерите на БЗНС. Пресни бяха спомените ни от преживяното в лагерите и затворите, където бяхме единни и си помагали. Помогних земеделците да ни предоставят големия салон в дома на Ал. Стамболийски на ул. „Врабча“ №1 за провеждане на нашия конгрес. Три дни – на 29, 30 и 31 май 1993 година, ползвахме тези зали безплатно. През 1996 г. проведохме втори конгрес в същата сграда. Като гости на конгреса присъстваха представители на БЗНС – Тодор Кавалджиев и Петко Огояски, а от страна на социалдемократите – д-р Петър Дертлиев. Забезпаваше и странното присъствие на Румен Воденичаров, не знаех по чия покана. Аз на този конгрес присъствах само като гост и записвах изказванията на двамата доктори Дертлиев и Янкулов. Прегърнати от трибуната, те заявиха: „Единство в различното е възможно. Ние го показваме в лагерите и затворите. Сега ни е нужен разум, за да го докажем и в свободния живот“. Единство на различното,

това силно ме впечатли. Замислих се и установих, че аз през целия си живот търсех и намирах това единство. А то е лесно осъществимо. Нужни са търпимост, чувство за равнопоставеност и взаимно уважение. На друг конгрес не съм присъствала. Не знаех да е провеждан.

РАБОТАТА МИ КАТО ОБЩИНСКИ СЪВЕТНИК

Поех това задължение към избирателите, не към партиите. Работих съзнателно и всеотдайно, решенията вземах сама, по мое убеждение и съвест. В много случаи бях арбитър, когато споровете се изостряха и отразяваха политическите пристрастия. Помня, че не подкрепих идеята на седесарите да се унищожат комунистическите символи и паметници. С моя глас не позволих да се разруши нито един паметник и не съжалявам за това. На мен мъртвите не са ми врагове, защото никой няма право да петни името на хора, дали живота си за своя идеал, дори и тогава, когато този идеал не ти харесва. Защото ти, рушителю, не си способен на такава саможертва и защото смъртта никога не ми е била приятел или съдружник в живота. Приемам я като неизбежен край, който не ме плаши, а само уважава.

Като председател на Клуба на репресираните и общински съветник имах право на клубна база. Отначало имах стая в сградата на СДС, а по-късно в сградата на стария Окръжен съвет, където бяха събрани всички партии и легитимни организации. Този клуб предоставих на пернишката организация на анархистите. Добре обзаведена, срещу минимален наем я ползваха до края на моя мандат. След изтичането на срока освободих стаята, защото съгласно решение на Общинския съвет право на минимален наем имат организациите и партиите, които имат свои представители в Съвета. По време на обществената ми ангажираност се стараях да бъда принципна и последователна. Говорех свободно за идеите си. Правех всичко възможно да ангажирам анархистите в мероприятията, които провеждахме.

През пролетта на 1993 година в района на рудник „Толбухин“, бившият лагер „Богданов дол“, се проведе национален събор на репресираните. Националното ръководство на Съюза ме задължи да организирам събора. Положих много усилия,

Figure 1. A large crowd of people gathered in front of a modern building with a balcony.

Десети ноември 1989 година посрещнах с такава радост, както и 9-ти септември 1944 г., макар че не бях онова младо и неопитно момиче, а една вече улегнала и застаряваща жена, преминала през много изпитания и добре познаваща живота. Горях от желание да участвам в изграждането на новото общество. За мен социалната революция беше извършена. Разбихах и исках анархистите да бъдат активни в дните, когато се извършваха промените и още никой не смееше да признае, че тези промени водят към капитализъм. С Любо разбихме, че този начин на разваляне на ТКЗС-тата не е правилен. Земята беше уедрена, имаше достатъчно техника, оставаше само да се подмени ръководството на тези организации, ако хората считат това за необходимо. Бяхме ходили на екскурзия в Унгария и видяхме, че унгарците не пристъпиха към разрушаване и разграбване, а всичко бяха запазили. Когато Любо споделил това свое виждане пред някои съпартийци, бил наречен „болшевик“ от един „голям анархист“, който не знае, че Кропоткин, връщайки се от изгнание в Русия, най-напред се захваща със създаване на свободни кооперации. И именно тези кооперации по времето на НЕПА са осигурявали мляко за децата на Москва. С тази своя граждански отговорна дейност Кропоткин става известен на обикновения руски труженик. С поведението и с работата си той е респектирал и всевластните обитатели на Кремъл. Известен е жестът на Дзержински, който по повод погребението на Кропоткин през 1921 година само срещу „честна дума“, дадена от дъщерята на Кропоткин, разрешава 1000 затворници анархисти от Петропавловската крепост да присъстват на погребението на своя съидейник и другар. Вечерта всички до един се завръщат в затвора.

Направих малко отклонение, за да напомня, че Кропоткин трябва да се оценява по работата му и по написаните от него трудове в зряла възраст, а не само по това, което е творил в младежките години и най-вече от неговия труд „Модерната наука и анархизмът“.

Желание за работа имаха и други съидейници от моето поколение, но не бяхме разбрани и подкрепени. Освен това последваха беди и нещастия, които отклониха вниманието ми и пречупиха ентусиазма ми. Останах сама. Пръв от коварна болест почина Георги Донеv – най-младият затворник анархист. В Пирин, на връх Вихрен, загина Коце Захаринов. След тях Жак, Мария, д-р Любен Янкулов и Чаме. Разболя се и

Любо. Стоях неотлъчно до него. Забравих всичко. Животът на любимия човек и другар беше най-важен. Воювах със смъртта. Накрая тя ме победи! Отиде си и Любо. Няма ги хората, които ме разбираха и подкрепяха. Няма ги другарите, в които вярвах и на които можех да разчитам. Съвсем сама съм... Понякога се чувам със стари приятели, говорим си за болките и старостта. Чета вестник „Свободна мисъл“, а в него няма идеи, лъха на бедност на ума, на мисълта и дори и на въображението... С огромна жалост установявам, че заедно с другарите си е отишла и организацията, за която работих и писах устава ѝ.

Написах за дейността си подробно, не спестих нищо, докоснах се до някои деликатни и смущаващи въпроси. Зная, че някои мои твърдения и заключения няма да бъдат приети добре. Бих се радвала, ако ме опровергават. Засегнах тези въпроси нарочно, с очакване да предизвикам анализ, критичност и разум и, най-важно, идеи за живот и действия.

Пиша с болка в сърцето и душата си, защото тази организация е част от мен. Аз участвах в изграждането ѝ, ние не я получихме наготово. В програмата ѝ има ясни принципи и осъществими идеи, а не влачене след събитията. Спомням си онзи 1-ви май на 1990 година, когато в София пред храма „Ал. Невски“ освен ние, по-възрастните анархисти, дойдоха и двадесетина младежи студенти, сред които имаше и наши деца. Те ни гледаха с интерес и очакваха от нас да им покажем пътя към започващия нов живот. Те търсеха организация с принципи, с правила и действия, която да се противопостави на този жесток, динамичен и глобализиращ се свят. Те искаха да бъдат цялостни личности, а не раздвоени. Не когато са в тесен кръг да се представят за безкомпромисни герои само на думи, а в живота да се държат като слуги и акуратни данъкоплатци. Ние не можахме да им предложим нещо смислено, което да ангажира техния идеализъм, знания, възможности и желание за утвърждаване в живота. Затова младежите ни напуснаха. Не ги упреквам, защото при нас не останаха и нашите деца. Не познавам анархисти, чиито деца да са станали последователи на идеите на бащите си. Моите също не правят изключение. А аз още в лагера при разговори или спорове бях заявила пред всички мои приятелки, че няма да агитирам чуждите деца да приемат моята идеология, ако моите деца не я приемат и не я следват. Това е моят морал.

помогнаха ми хора и институции и съборът приключи успешно. Пристигнаха бивши лагеристи от всички краища на страната. Срещнаха се другари по съдба и си припомниха жестокостите и издевателствата на палачите Гершанов, Гогов и Хаджийски. Президентът Жельо Желев, премиерът Филип Димитров и главният прокурор на Републиката Татарчев поздравиха бившите страдащи. Спомена разказаха и лидери на партии, преминали през лагерите. От името на анархистите говори Георги Хаджиев. След приключване на събора всички анархисти се събраха в нашия дом. Посрещнаха ги Любо и приятелката ми Мария.

През септември 1993 г. заедно със земеделците чествахме 75 години от обявяването на Радомирската република. Участваха анархисти от Перник, София, Благоевград и Пловдив. Присъстваха и представители на посолствата на Югославия, Албания и Куба. За събитията, довели до обявяването на Радомирската република, и участието на България в Първата световна война говори кметът на град Радомир д-р Димитров, представител на БЗНС, а от името на анархистите говори Христо Бойчев от гр. Пловдив. Обядвахме в дома на Захари-

нови. Беше хубава другарска среща. Срещи за запознаване на обществеността с идеите на анархизма бяха проведени в гр. Пловдив и гр. Кнежа. Последната такава среща, която проведохме, беше в Благоевград, но тя не приключи така, както я бяха планивали организаторите. Дневният ред включваше отчет за състоянието на бившата Федерация на анархо-комунистите в България – ФАКБ, възстановяване дейността на Юго-западния съюз на федерацията и доклад от мен и Захаринов за работата ни като общински съветници. С този дневен ред не се съгласиха двамата от присъстващите и заплашиха, че ще напуснат конференцията. Всички бяхме изумени от този начин на диктат. Готова бях да реагирам, но Любо ме спря. А д-р Янкулов умело замаза положението и продължихме с оплакванията „и тия ни бяха, и ония ни бяха“, без конкретни решения за бъдещата ни дейност. Така приключи конференцията и ние си тръгнахме по живо по здраво, без изказвания и вземане на решения. Пред някои приятели изразих опасението ми, че ако продължаваме така, ще се превърнем в най-недемократичната организация, в която не се търси общо мнение, а се налага диктат.

След тази среща трябваше да преживея нещо по-унизително. За секретар на пернишката организация назначиха един непознат криминален тип. За втори път ми определяха секретари без да искат мнението ми. Но първия път болшевиките поне ни бяха предложили сами да си го изберем, „най-свободолюбивите пернишки анархисти“ въобще не ни попитаха, а назначиха един непознат криминален тип. Тук вече не издържах. Заради Любо не реагирах гласно, но му заявих, че в организация, в която не се търси чуждо мнение и не се вземат колективни решения, няма място за мен. Не напуснах скандално, но не участвах в сбирките им. Така реагира и Коце Захаринов. Коментирахме случая въщи и с други приятели, те бяха съгласни с мен, но мълчаха. Напомнях им, че така са започнали Сталин и Живков и неминуемо и при нас ще се появи подобен екземпляр. Убедих се, че в организации, в които членуват хора с различен менталитет, култура и морал, винаги надделява първичното и определя съдбата на организацията. Във всяка организация има хора, които работят за нея и такива, които я използват. Смятам, че тези мои изводи важат за всички организации.

Социалистическите движения в света са в криза. Не се предлага нищо сериозно и приложимо в реалния живот, което да замени пазарната икономика и глобализацията. Не е достатъчно само да отричаш и да рушиш постигнатото от предишните поколения без да покажеш какво предлагаш за бъдеще. Световният анархизъм също е в процес на търсене на нови идеи и не показва нищо ново. Проявите на младежите анархисти по света днес се приемат със снисхождение или с насмешка. Обикновеният народ не одобрява тяхното поведение, изразяващо се в рушене, чулене и палежи, защото знае, че капиталистите са доволни от това. Те ще си получат своето, имуществото им е застраховано, ще го плати обикновеният трудов човек.

За мен анархизмът е най-великата идея. Научи ме да се бори за свободата си, да ценя чуждата свобода и, най-важното, да бъда отговорна. Свобода и отговорност, така аз разбирам анархизма. Разбирам и тези, които го отричат. Те просто нямат морала, волята, знанията и желанието да приемат това единство.

ЛЮБО

Любо беше най-хубавото нещо в живота ми. Моята първа и единствена любов. С еднакви мисли и действия вървяхме един до друг заедно 53 години. Преминахме през много изпитания, понесохме много страдания, но любовта и доверието помежду ни с нищо не опетнихме. Живяхме скромно и бяхме щастливи. Изживяхме един живот напрегат и динамичен, но смислен и съдържателен. Запазила съм само хубавите преживявания и с тези спомени живея и днес. А те не са малко. Имаше добри взаимоотношения с родителите ни и с роднините. Имаше много приятели и две прекрасни деца. Тези неща осмисляха и крепяха живота ни. И за двамата децата бяха най-важното наше постижение. С право той се гордееше с тях, обичаше ги и им се радваше. Те също ни отвърщаха с обич и признателност. Изпълниха мечтата на баща си и имат висше образование. Работят и живеят скромно, но достойно. Обичаха баща си и до последно полагаха грижи за здравето му.

Не показаха сили и средства да удължат живота му, но се оказаха безсилни пред жестоката болест. Стояха до баща си, милваха го и гледаха как бавно се отдалечава от нас. Тих,

спокоен, без оплаквания напусна този свят, така както и живя. Напусна ни, държейки ръката ми. Не знаех какво е чувствал и очаквал и от мен в тези последни мигове – помощ или да продължим заедно, така като си бяхме мислили преди. Днес само гадая, но и вярвам, че до края той е бил с мен. Не се заблуждавам и не приемам, че след смъртта има друг живот. Но след смъртта на родителите ми и особено след смъртта на Любо ИСКАМ ДА ИМА ЗАДГРОБЕН ЖИВОТ. Живее със спомените, мъката и една огромна илюзия, че някога, някъде пак ще се срещнем. Искане ми се нашият дух, енергия или светлина да бъдат заедно в космоса. Това днес е единствената ми мечта. Хубава, но мечта!

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Описах живота си най-подробно. Не спестих нито хубавото, нито лошото. Много моменти от този живот днес от дистанцията на времето – моята 80-годишна възраст – преценявам по друг начин. Признавам, че не всякога съм постъпвала правилно, не съм тълкувала правилно и събития, и поведението на хората, но винаги намирах отговор в моята младост, неопитност и липса на знание. Но на един въпрос и днес не намирам отговор. Въпросът на майка ми: „Ти ли беше най-умната в околията, та само ти отиде в лагер, а целият народ се примири, приспособи и си живее живота, а ти се лиши от най-хубавите години след брака?“. Не отговорих на майка си тогава, нямам отговор и днес. Сега разширявам обсега на питането си: „Защо само ние – 200, максимум 500 жени – в цялата страна виждахме слабостите на системата и негодувахме, а останалите се приспособяваха, мълнаха, ръкопляскаха и успяваха?“. А всички – анархисти, земеделци и троцкисти, можехме да бъдем във властта без да се унижаваме и приспособяваме. Не се отрехоме от идеите си, останахме верни на себе си. Питам се защо хората мълчат, когато злото настъпва. Страхуват се, свиват се, правят се, че не виждат това зло и когато всичко достига крайния предел на безобразията и не може повече да се прикрива, тези хора отпушват злобата, плюят, викат, крещят срещу агонизиращото зло и се чувстват победители. Никой не иска да посочи себе си като участник в утвърждаването на това зло. Отричат всичко, силят обвинения, искат наказания, но не

сочат конкретни виновници. Изключват себе си и не искат да си поставят въпроса „Аз къде бях тогава?“.

Защо бяхме само ние? Отговорът на този въпрос ще определи къде е увреждането и порочното в обществото. Дали то е у нас, които виждахме злото в зародиш и се борихме с него до последно, или в тези, които го подкрепяха в своеволията и безобразията.

Доволна съм, че всички ние, приятелките от лагерите, останахме верни на обещанието си да не искаме реванш, да не искаме отплата. Защото знаехме, че тръгнем ли по тази пътека, няма да има промяна, няма да има прогрес. Останахме си скромни, честни и принципи. Викахме, когато властта правеше грешките, когато се чувстваше силна и непобедима, а не днес, когато агонизира. Не позволихме злобата да ни обхване, жестокостта да ни води. Не сме героини, но и не сме победени. Ние бяхме и сме само жени и искаме любов и щастие за всички.

27.12.2008 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

За Цеця.....	7
Увод.....	10
Спомени на Любо.....	10
Детски години в бащината къща.....	17
Гимназията в Перник.....	25
„Свърталището“.....	28
Отново на училище.....	31
Първи срещи с анархисти.....	39
Бегуновци.....	49
Лагера в Белене 1948 година.....	52
Лагерът „Босна“.....	60
ТВО „Босна“.....	62
Кои и какви хора управляваха лагера, определяха съдбите ни, разполагаха с живота ни.....	63
За жените в лагера.....	68
Трудовото ни ежидневие.....	84
„Бамбелите“.....	87
„Бобрите“.....	90
„Черната рота“.....	101
Свинарникът.....	112
Лагер „Щурчето“.....	116
Двама в живота.....	122
Започване на работа в Родопите.....	133
Гара Земен.....	138
Перник.....	142
Интернирането.....	159
Освобождаване от изселването.....	196
Автокомбинатът.....	201
Приятелите.....	212
Промяната.....	223
Възстановяване организацията на анархистите.....	226
Работата ми като общински съветник.....	228
Любо.....	234
Заклучение.....	236

Цветана Джерманова
СПОМЕНИ ОТ ЛАГЕРИТЕ

Български
Първо издание

Дизайн на корицата Божана Георгиева

Издателство „Фараго“
ISBN 978-954-2961-08-6

Др. Учуя, 12.03.1950г.

Портретна с нима

и се
празни
рода на "трет
Пова можах да поглед
от дългата дееда при свещеност
можете внимавай! - Паста -